

KAMUNKAT.org

На папярэдняй старонцы —
малюнак Уладзіміра
Караткевіча 1967 г.
Побач з постацю аўтара —
надпіс: «Плач пана
Караткевіча на руінах
Ерузалема (як Іерэміі над
лёсам Белай Русі)»

Валянціна Локун (Пінск, Беларусь)

У ПОШУКУ МАРАЛЬНАГА ІДЭАЛУ

ПРОЗА УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Пра творчасць Уладзіміра Караткевіча пісалі, асабліва ў канцы 60-х і на працягу 70-х гг., не ўнікаочы ў яе глыбокі філасофскі змест. Вытлумачыць гэта можна па-рознаму, але найперш існуючай у той час палітыкай замоўчвання і забыцця сапраўднай нацыянальнай гісторыі Беларусі.

Гістарычны раман У. Караткевіча — гэта перш за ўсё раман філасофскі, дзе даецца не проста харектарыстыка быцця, а харектарыстыка нацыянальна-быцця, уgruntаванне філасофіі станаўлення нацыянальнай свядомасці. Функцыі караткевічаўскага рамана складаныя: абагульненне, абстрактная думка аўтара не пераходзіць у «чыста» філасофскія разважанні ці тлумачэнні, яна, гэтая думка, моцна прывязваецца да эмпірычнага матэрыялу. Разам з тым мастацкі вобраз У. Караткевіча — не ілюстрацыя да думкі і нават не спецыфічная форма яе, а перш за ўсё вобраз самога быцця, якое пісьменнік успрымае пад вуглом свайго мастакоўскага бачання. Пераўтвораны і ўзбагачаны філасофскай думкай, мастацкі вобраз уздымаецца да катэгорыі больш агульнай. Такім чынам, гістарычны раман У. Караткевіча гаворыць з намі не толькі мовай гістарычнага быцця, але і на мове ўмоўнай, на мове сімвалай. І першае, і другое цесна звязана з нацыянальнай асновай. У гэтым галоўная рыса пісьменніцкага наватарства.

Уладзімір Караткевіч заўсёды ставіў перад сабой звышзадачу: адлюстраўць працэс станаўлення і развіцця нацыянальнай свядомасці, паказаць гістарычнае быццё беларускага народа ў яго рэвалюцыйным развіцці, ва ўсёй паўнаце яго сацыяльных і маральных супяречнасцей.

Для першых гістарычных твораў пісьменніка — рамана «Сівая легенда» (першапачтковая назва «Раман Ракута») і аповесці «Цыганскі кароль» (абодва творы выйшлі з друку ў 1961 г.) — уласціва цесная сувязь з народным эпасам, выразная ўвага да этнографічнай дэталі. Этнографічнае пераважвае псіхалагічнае і перакрывае індывідуальна-асабовае. Я-апавядальнік у «Сівой легенде» Канрад Цхакен, ураджэнец кантону Швіц, даследуе беларуса на-огул, беларуса як нацыянальную дадзенасць. Тут і этнографічныя звесткі (падрабязнае апісанне ўнутранага жытла замка), і абагульняльная харектарыстыка беларусаў («вялікая мужнасць» і «вялікая легкадумнасць», «ціхманасць» і «цярплівасць»), і нават вочы беларуса («светлыя, трохі прытушаныя вейкамі», «незвычайнія» вочы). Але гэта як бы погляд збоку, узбуйнены і рамантызаваны. Вобраз апавядальніка абумовіў і такую асаблівасць рамана,

як аднапланавасць адлюстравання, яго хранікальнасць. Адначасова апавяданне ад першай асобы, дарэчы, асобы рамантызаванай, стварае атмасферу асаблівай праўдзівасці, надае рамантычную афарбоўку. Адбываецца зліцё дзвюх мастацкіх формаў — народнага герайчнага эпасу і рамантычнай плыні. З аднаго боку, на першы план вылучаецца беларускі прыгнечаны народ, з другога — гэта пакуль што абстрактная грамада, пазбаўленая самаактыўнасці і са-марухы. Ёй патрэбны выказнік думак і заступнік. І такі заступнік — Раман Ракута. Выпісаны ў лепшых традыцыях народнага эпасу — гэта актыўны, дзеісны чалавек. Яму, праўда, не ўласціва схільнасць да складаных душэўных перажыванняў, і ў той жа час ён надзелены ўсімі мажлівымі станоўчымі якасцямі.

Раман Ракута здаўся панскому войску з патрабаваннем, каб выпусцілі ўсіх яго палонных. У выніку Раману адсеклі абедзве руکі, а яго каханую дзяўчыну Ірыну асляпілі. І ў такім стане, пакалечанымі, закаханых высылаюць з родных мясцін.

Адсутнасць індывидуалізацыі вобразаў — усе адмоўныя героі аднолька-ва дрэнныя, а ўсе станоўчыя аднолька-ва добрыя — прыводзіць да трохі спрошчаных маральных пошукуў, хоць ужо менавіта ў «Сівой легендзе» назіраецца імкненне аўтара скіраваць сваю ўвагу на два раўназначныя субстанцыяльныя пачаткі творчасці — народ і асона. Катэгорыі народа і асобы будуць займаць увагу пісьменніка з большай ці меншай перавагай у кожным творы без выключэння. У аповесці «Цыганскі кароль» пісьменнік, засяродзіўшыся на станоўчым у адлюстраванні асобы чалавека і нацыянальных якасцях беларускага народа, выкryвае і другі бок — адмоўны.

Сувязь з фальклорам у гэтым творы ўжо відазмененая — уводзіцца до-сыць рэалістычны вобраз Медыкуса, які, у адрозненне ад апавядальніка з «Сівой легенды», у плане псіхалагічным і фармальна-стылёвым ускладняеца. Праўда, і ў гэтым рамане пісьменніку пакуль яшчэ не ўдалося адлюстраваць рэальныя судносіны лёсу асомнага чалавека з лёсам народа. Чалавек, яго характар развіваецца толькі на фоне гістарычных падзеяў, без унутранай еднасці, унутранага зліцця з імі. Дакладней, прасунуўшыся ўперад у плане паказу развіцця характару асомнага чалавека, пісьменнік пакуль што цяжка авалодвае псіхалагічнай атмасферай эпохі. Народ адлюстроўваеца най-перш як маса, праўда, неаднародная па сваім маральным складзе, але падзел гэты мае дастатковая контрастныя характеристары. На адным баку «пракляты богам край вар’ятаў і ёлупаў», дзе чалавек даўно згубіў чалавечасце аблічча і пачуццё годнасці. «Пачуцця няма, усё ад току крыві. Кінецца яна ў галаву — чалавек адчуе гнеў, кінецца яшчэ куды — іншы вынік... Чалавек менавіта такая самая худоба, як свіння, і адрозніваеца ад яе толькі здатнасцю размаўляць, скла-даць вершы ды яшчэ тым, што ён бывае горшым за самую горшую свінню», — так характеристарызуе шляхту Медыкус, чалавек збоку.

Духоўны свет шляхты, асабліва яе прадажнасць, безумоўна, не маглі за-даволіць і Міхала Яноўскага, хоць яго сацыяльныя карані менавіта з гэтага

саслоўя. Чалавек прагрэсіўнага погляду на жыццё, Міхал не адразу прыме радыкализм і крайня крытычныя нападкі Медыкуса: «Калі вы будзеце так абражашь шляхту, я вас шабляю ўдару. Я паскарджуся каралю». Але падзеі і пастаныя каментарыі да іх Медыкуса паступова пераконваюць Міхала ў жорсткай праўдзе гэтага чалавека. Пагардзэнне простым чалавекам, адрачэнне ад мовы сваёй, ад маці роднай, — гэта наноснае, антынароднае, антыбеларускае. Яно прыйшло ўслед за здрадай — спачатку прадалі беларускія вольныя княствы Літве, а потым «прадалі свой край палякам, адракліся ад веры, мовы, самастойнасці щасця, першародства дзеля чачавічнай поліўкі, дзеля ўлады, дзеля ганебных грошай». Адчуванне вышэйшасці шляхтай, яе «насякомая зласлівасць» прыйшлі адтуль, з-за мяжы. «Яны і нас заразілі гэтым,— з пачуццём пагарды скажа Медыкус. — І, галоўнае, ніхто не бачыць, што дзяржава коціца да прорвы. Гандлююць ёй напрапалую, п’юць, гуляюць, як перад гібеллю, раздзіраюць, катуюць народ. І загінуць хутка. Ужо смярдзіць нават».

Натуральна ўзнікае пытанне: дзе тыя пазітыўныя сілы, якія б маглі су-працьстаяць шляхце? Сілы такія ёсць: «...аснова ўсяму — мужык». Але і мужык, яго сіла і незалежнасць перайначыліся, сталі іншымі. «Быў вялікі наш народ. Ён быў такім пад Крутагор’ем, Піленамі, Грунвальдам, пад час вялікай мужыцкай вайны семнаццатага стагоддзя». І ўсё гэта панікла пасля таго, як было знішчана татарскае іга. Мужыка затапталі, годнасць яго прынізілі, мову яго затаўклі. «Па ўсёй зямлі маўчыць хлоп. Жонку яго цяжарную сцёбаюць — ён пану ручкі цалуе, галаву яму прабілі — ён крычыць: «Бацька наш, каралеўская кроў, вядзі!» Народ страціў упэўненасць у сваёй сіле, яго трэба разбудзіць, расштурхаць, раздражніць нарэшце. Мужык беларускі мае патрэбу ў новым абаронцы, новым Рамане Ракуце ці Пугачове.

І ўсё ж неабходна адзначыць, што ў аповесці «Цыганскі кароль» У. Карагевіч увогуле застаецца ў палоне герайчнага эпасу, эпічных фальклорных жанраў, асабліва ў падрабязным апісанні этнографічных рэалій — звычайў, нораваў, святкаванняў і г. д. Паступова пазбавяючыся ад структурнай фальклорна-эпічнай блізкасці, пісьменнік будзе паглыбляцца ў матэрыял і ўсё часцей выкарыстоўваць героя-эпічную традыцыю менавіта пры адлюстраванні характеристу героя. Аповесць «Цыганскі кароль» найперш сведчыць аб напружаным ідэйна-эстэтычным пошуку У. Карагевіча. Адмаўляючы «бунтуючу свядомасць» быліннага героя-волата, ён шукае іншыя формы ўвасаблення маральнага пошуку, больш рэалістычныя і супярэчлівыя. Пісьменнік імкнецца выявіць толькі вытокі самасвядомасці народа і даказаць, што філософія паслухмянасці і пакоры, як і філософія стыхійнага бунту, развіваючыся паралельна, з гісторычнай непазбежнасцю павінны быті зліца ў адну філософію свядомага народнага змагання. Беларускі мужык не халоп па сваёй першароднай якасці, а змагар, з высокім пачуццём чалавечай годнасці. Тому ў наступным рамане — «Нельга забыць» пісьменнік стварае новы тып героя — праўдашукальніка і гуманіста, героя, у характеристы якога ўвасобіліся

лепшыя традыцыі мінулага Беларусі і разам з тым — трагічныя супярэчнасці свайго часу, калі ў адносінах асобы і дзяржавы, асобы і грамадства адбыліся значныя дэфармацыйныя змены.

Паэт Андрэй Грынкевіч, нашчадак асуджанага на смерць кіраўніка атранда паўстанцаў Усяслава Грынкевіча, быў лірыкам па натуры і рамантыкам па светаўспрыманню. Ён пакутліва шукае адпаведнасці высокай маральнасці чалавека ў антымаральнym сучасным грамадстве. У. Караткевіч стварае складаны псіхалагічны вобраз чалавека, які не ўпісваецца ў агульны псіхалагічны малюнак жыцця, уступае ў трагічнае проціборства з ім і застаецца — пераможаным. Пераможаным знешне, сацыяльна. Аднак высокую яго духоўнасць перамагчы нельга. Яна непераможная. І ўсё ж сучасная цывілізацыя гняце чалавека, імкнецца да разбурэння яго душы. Да такой высновы прыходзіць пісьменнік, калі распрацоўвае філасофскую тэму Леанідаў, зорных дажджоў. Невыпадкова першапачатковы варыянт рамана меў назvu «Леаніды не вернуцца да Зямлі». Апошні раз Леаніды абрыйнуліся на зямлю 16 лістапада 1866 г. Праз трыццаць трох гадоў ў лістападзе 1899 г. Леаніды здрадзілі зямлі. Няма больш герояў, здольных разбудзіць народ, здольных ахвяраваць сабою дзеля свабоды і справядлівасці. «Гінулі над празрыстымі азёрамі Леаніды, гінулі тысячамі, знікаючы ў пахмурных асенніх лясах...

Гінулі Леаніды».

Чалавек свабодны па-сапраўднаму, калі ён здабывае свабоду іншым, тады яго жыццё — подзвіг. Калі ж увесь сэнс яго існавання абмяжоўваецца толькі барацьбой за ўласны дабрабыт, то такое жыццё — пакута. На думку пісьменніка, «чалавек можа ўсё. Межаў яго сіле няма, калі наперадзе агонь надзея».

А надзея і была адабрана ў сучаснага чалавека, яна была падарвана ўсеагульнай падазронасцю сталінскіх часоў. «Самым страшным была не жорсткасць і падазронасць аднаго, а душы, знявочаныя падазронасцю і нявер'ем у свайго суседа». Адрадзіць чалавека, вярнуць яму веру ў сябе, у жыццё, у свет наогул, на думку пісьменніка-гуманіста, можа свет мастацтва і высокае кахранне. «Адзінае, што можа ўзняць чалавека, які апусціўся, гэта мастацтва. Мастацтвам гуляць нельга. Гэта не заказ і не гульня ў бірулькі, гэта сумленне зямлі...» Сапраўднае мастацтва патрабуе ад мастака не толькі абсалютнай праўды, але і вялікай мужнасці, бо найчасцей мастацтву даводзіцца ўступаць у проціборства са сваім жыццём. «Мастацтва можа быць такім жа складаным, як жыццё... И нават нечым больш, чым яно», — пра гэта сказаў яшчэ Рэмбрант. У няскончаным шэдэўры «Вяртанне блуднага сына» вялікі мастак у образе блуднага сына ўвасобіў прыніжанае і занядбанае чалавецтва. Чалавецтва, якое страціла любоў да бліжнягня свайго і якое мае патрэбу ў спачуванні і дапамозе. Абудзіць душу чалавека няпроста, але ж «як цяжка — часта праста немагчыма — абудзіць народ, калі ён засне». Мастак павінен ісці да людзей, да іх пачуццяў і адносін, ісці праз уласныя пакуты, «праз вялікую тугу, праз авабязковую страту чагосьці вельмі дарагога». Пры гэтым у мастака павінен быць «толькі адзін жорсткі суд — суд над сабою».

Сіла мастацтва як сіла пераўтваральная, сіла аднаўлення праходзіць лейт-матывам праз увесь раман У. Караткевіча. Андрэй Грынкевіч пасля гібелі кахранай дзяўчыны Алены Століч згубіў веру ў жыццё, дакладней, перастаў адчуваць яго жыватворную сілу. Ён проста існаваў, хадзіў на лекцыі, сустракаўся з сябрамі, але ва ўсім гэтым не было душы, не было пачуцця. Унутрана ён быў мёртвы. Адраджэнне яго пачалося са знаёмства з Горавай, з іх сумеснага далучэння да свету сапраўднага мастацтва, гэтага «дзіва чалавечага генія». І тады свет раптоўна зайграў перад ім усімі фарбамі вясёлкі.

Праз мастацтва адбываецца ў чалавека і далучанасць да магутнай энергіі продкаў, бо яно ўбірае ў сябе геній усяго чалавецтва і гэтым ачышчальна ўплывае на душы пакаленняў. «Усё паўторнае на зямлі, і толькі ты адна непаўторная, — думаў Андрэй, гледзячы на цуд рук чалавечых — царкву на Нерлі. — Тысячы разоў яшчэ будуць праліваць кроў і крыўдзіць, але хто, хто наважыцца пырснуць чалавечай крывёю на гэтыя белыя каменні, запэцкаць тваю белую нянавісць і чысціню?» Чалавек смяротны на гэтай зямлі, а свет, дабрыня — вечныя. «Не, продкі не адышлі, — думаў Андрэй, — яны тут і заўжды будуць тут: як песня, якую мы атрымалі ад іх, як іхняя радасць і боль. Яны расквітаюць усмешкай на нашых вуснах, і іхня журба — гэта наша журба.

І калі мы плачам — мы плачам іхнімі слязьмі.

Бо ніхто не ўцячэ ад іх, як не ўцячэ ад сябе.

І нікая хмара не заб'е майго імкнення да неба ў слупах святла, таго святла, што залівае храм на Нерлі.

Продкі мае, любыя мае, мір вам...

Прыйдзе дзень, і мяне не будзе. Але свет не застанеца без слоў...

Прыйдзе дзень, і мяне не будзе. Але будзе вечнай зямной цеплыня».

На думку пісьменніка, чалавеку варта жыць ужо толькі дзеля ўспрымання гэтай прыгажосці. Зямной і спрадвечнай. Дзеля яе працягу. Бо мастацтва жыве яшчэ і знутры чалавека, жыве сваім духоўным і маральным зместам.

Далучанасць да прыроды, да роднага дома — неад'емная якасць характеристу Андрэя Грынкевіча. І тут пэўную ролю адыграла яго нянька Марцэля. Уплыў гэтай жанчыны зрабіў душу Андрэя чуйнай да роднага краю, роднага гнязда, якое «нельга ўзяць ад чалавека, хіба толькі разам з жыццём».

Рамантычная замілаванасць роднай прыроды У. Караткевіча збліжаецца з салаухінскай, асабліва з яго «Кропляй расы». «І ад жыцця амаль нічога не трэба было, хіба што толькі вылезці з аўтобуса і ісці пехатою, трymацца за руку друга пры пераходах праз ручайні ды піць прыгажосць весній зямлі, разлітую вакол».

Да спрадвежных ісцін чалавечага быцця адносіць У. Караткевіч і кахранне. Логіка развіцця характеристу галоўнага героя з непазбежнасцю павінна была прывесці яго да спазнання гэтага вялікага пачуцця. Свет мастацтва і прыроды, аднавіўшы душу Андрэя і выклікаўшы страчаную ім прагу да жыцця, угатаўвалі глебу і для кахрання, хоць Андрэй быў упэўнены, што пасля Алены ён ужо не здолеет болей пакахаць. Ірына Сяргеёна Горава — жанчына незвычайная,

выключная, у нечым загадкавая. Каханне да Горавай канчаткова вывела Андрэя са стану здранцвення. «Як быццам амыліся вочы. І свет такі шырокі. І вечер дыхае новым жыщём. Ну не, жыщё яшчэ не скончана. Жыщё яшчэ можна пачаць спачатку...» Андрэй ціпер верыць, што ўсё ў яго яшчэ будзе. І творчае натхненне прыйдзе. «Свет быццам увесь споўніўся музыкай. Звінелі нават кучараўыя аблокі, плыўучы на ўсход, да яе. І нават засуш, якая ў тое лета катаўала палі, здавалася не такой ужо жахлівай.

Вядома, дождж прыйдзе. Ён не можа не прыйсці, як не можа не прыйсці каханне ў змучанае смагай сэрца.

Андрэй ведаў: дождж прыйдзе».

Пісьменнік стварае сваю маральна ўдасканаленую канцэпцыю рэчаіснасці, у якой, тым не менш, пісьменнік-рэаліст, пісьменнік-філосаф пераважвае пісьменніка-рамантыка. Заклікаючы да маральнай чысціні, ідэалізуючы адносіны паміж людзьмі, У. Караткевіч разумее, што ў сучасным свеце гэтыя адносіны не могуць мець працягу, яны нежыщёвыя, бо для іх існавання неабходны зусім іншыя, больш дасканалыя ў маральных адносіных умовы. Тоэ, што зусім натуральна ўспрымалася паміж продкамі Грынкевіча і Горавай, у сучасным свеце нерэальнае. Тады быў зорны час, час Леаніда, час вялікіх гістарычных здзяйсненняў і вялікіх, адпаведна часу, пачуццяў. Пісьменнік разумее, што сучасны свет, адносіны ў ім выступаюць супраць маленькага чалавека, свет гэты антыгуманны. Ён вымагае свайго маральнага і рэвалюцыйнага абнаўлення, але для гэтага яшчэ не наспеў час. Маральнае ачышчэнне сучасніці яшчэ наперадзе, гэта адбудзенца тады, калі не толькі асобы чалавек, але грамадства ў цэлым, яго свядомасць абдзяцца ад спячкі, уздымуцца, як гэта было ў час сівой даўніны, ды і ў больш блізкі да нас час 1863 г. Пакуль жа пісьменнік бачыць выйсце з драматычнага стану жыцця праз маральнае ачышчэнне, маральнае ўдасканаленне. Але вымушаны з сумам заключыць, што і такі шлях пакуль што трагічны. Трагічны час, у якім няма месца вялікаму каханию. Гіне Алена ў аўтамабільнай катастрофе. Памірае Ірына пасля аперацыі на сэрцы. Трагічны чалавек, пазбаўлены свабоды.

Пісьменнік патрабуе свабоды не столькі эканамічнай (хоць гэта таксама прысутнічае ў яго праграме), ён патрабуе найперш свабоды ўнутранай, маральнай: «Галоўным быў не хлеб. Галоўнай была свабода». Такой свабоды сучасны свет чалавеку не даваў. У гэтым бачыцца асноўны драматычны вывад творчасці У. Караткевіча.

Прага маральнай дасканаласці, якой пісьменнік кіраваўся ў ацэнцы чалавечых адносін, пабуджала прызнаць непазбежнасць пераўтварэння чалавечых адносін, яна ляжыць ў аснове аўтарскай канцэпцыі чалавека. Пісьменнік чуйна выявіў сацыяльную значнасць маральна-этычнай праблематыкі, абузовіў неабходнасць пераўтварэння характару чалавека маральнымі запатрабаваннямі свету.

Новая канцэпцыя гісторыі, канцэпцыя маральнай пераемнасці, маральнага «ачышчэння» значна ўзбагаціла беларускі раман 60-х гг. Прыйгажосць

беларускай прыроды, яе несмяротнасць паглыбляючы думку пісьменніка аб трываласці каранёў беларуса, яго нацыянальнай годнасці. Гледзячы на гонар беларусаў — Дняпро, пісьменнік годна і з нейкай журбою заяўляе: «Але пльве і пльве вялікая рака. Нас не было. А яна ўжо несла свае хвалі міма заток, пушчаў і буславых гнёздаў. А калі нас не будзе, яна ўсё яшчэ будзе бегчы далей і далей, да апошняга, далёкага мора».

Працуочы над раманам «Нельга забыць», У. Караткевіч не мог не разуменець, што яго гуманістычны ідэал, закладзены ў образе паэта Андрэя Грынкевіча, пэўным чынам абмежаваны. Андрэй — не герой, не барацьбіт, ён хутчэй ахвяра, асоба трагічная, бо свет не прымае багатую натуру гэтага чалавека, не разумее і ў выніку адмаяўляе яго. Характар героя прасякнуты драматызавана невырашальнымі супяречнасцямі свайго часу. Лірычны герой занадта сэнтыментальны і «пачуццёвы», яму не хапае рацыяналістычнасці, цвёрдасці. Адмовіўшыся ад героя-волата, героя з легенды, пісьменнік ў нечым страчвае пры стварэнні новага эстэтычнага ідэалу. Таму зразумела, што ў наступным сваім творы — «Каласы пад сярпом твайм» (1965) аўтар імкненца як бы сінтэзаваць ужо набытае і аб'яднаць фальклорныя і рэалістычныя пачаткі. Да таго ж, пазначыўшы раман «Нельга забыць» як «раман амаль што сэнтыментальны», аўтар такім чынам асноўны цяжар свайго мастакоўскага клопату перанёс у сферу маральна-этычную. А гэта таксама звужала сферу даследавання, бо сацыяльнасць адыходзіла ў падтэкст, прачытаўлася праз маральнае.

У новым творы У. Караткевіч сацыяльныя праблемы зноў выносіць на першы план. Яго эстэтычны вопыт выяўляеца ва ўсё больш ахопным, аналітычным падыходзе да гістарычнага мінулага з мэтай адлюстравання народнай свядомасці як актыўнай грамадской сілы. В. Быкаў, маючы на ўзвеце раман «Каласы пад сярпом твайм», слушна адзначае, што «такой шырыні ахопу пэўнай гістарычнай эпохі і такога паэтычнага пранікнення ў яе яшчэ не было ў беларускай прозе»¹.

Асэнсаванне лёсу народа з вышыні сацыяльнага і духоўнага вопыту сённяшняга дня для У. Караткевіча неабходна было для таго, каб найперш вылучыць у гісторыі тыя яе вядучыя тэнденцыі, якія былі неабходны сучаснасці, — гэта маральнасць асобы і народа і іх пабуджальная эвалюцыйная актыўнасць. Пісьменнік імкненца стварыць складаную філасофію гісторыі, выявіўшы яе актуальныя ідэйныя і маральныя кірункі. Асоба і народ, народ і гісторыя; народнасць, яе вытокі і карані; гістарычны рух, яго змест і неаднароднасць — ўсё гэта пад пільнай увагай пісьменніка. У такім шматаспектным падыходзе да гісторыі бачыцца вялікая заслуга пісьменніка, асабліва калі ўлічыць, што сур’ёзны гістарычны раман у беларускай літаратуры адсутнічаў. Пісьменнік піша твор, у якім гісторыя адлюстроўваецца ў індывідуальных лёсах людзей, праз псіхалогію асбнага чалавека.

¹ Быкаў В. Праўдай адзінай. Мн., 1984. С. 149.

Глыбокая праўда гісторыі заключана ў тым, што галоўны герой рамана Алесь Загорскі ствараецца як харктар не толькі рамантычны, але і драматычна супярэчлівы. Рамантычнае ўспрыманне свету маленькам Алесем прыводзіць яго да цвёрдага рапшэння аддаць сваё жыццё служэнню простым людзям: «Яны не вінаватыя. Ім цяжка. Араць зямлю — гэта зусім не тое, што ездіць на кані. Я ніколі не буду такі, як гэты Кроер, пра якога яны часам кажуць. Я куплю ў Кроера ўсіх людзей і зраблю, каб ім было добра. І яны, сустракаючы мяне, не будуць збочваць з дарогі, я буду вітацца з імі». Гэтая па-дзіцячы наўгунная мара сведчыць аб тым, што з самага пачатку свайго жыцця хлопчык меў цвёрды намер дапамагаць простаму чалавеку, бараніць яго. Неардынарнасць натур, яе выключнасць зыходзіць ужо з неардынарнасці, выключнасці метаду выхавання хлопчыка: яго, нашчадка княжацкага роду, аддалі на выхаванне ў сялянскую сям'ю (некалі гэта называлася «дзядзькованнем»). Выключнасць героя мае і «генетычныя» карані, хлопчык належыць да асаблівага па свайму харктару клана: «Ты належыш да самай дзіўнай суполкі на зямлі, — скажа Алесю бацька. — У гэтага клана было славутае і грознае мінулае, — але і тады ў яго не было імя... У цябе няма адзнак, і менавіта ў гэтым вялікія твае перавагі. Ты бязлікі і ты мнагатвары, ты нішто і ты ўсё. Ты кладоўка самых неверагодных магчымасцей». І Алесь, пераймаючы традыцыі сваіх продкаў, будзе «ствараць» сабе імя, як «стваралі» яго яны: дзед Даніла, прадзед Акім. «Ствараць» незалежна і горда, з разуменнем сваёй годнасці і праз спасціжэнне годнасці працоўнага чалавека. Адметнасць свабодалюбівага шляху Алеся ад яго славутых продкаў бачыцца перш за ўсё ў рэвалюцыйнасці. Род Алеся быў родам бунтароў-адзіночак. Шлях жа Алеся — шлях да арганізаванай барацьбы супраць дзяржаўнага прыгнёту пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага. Уласная свабода і незалежнасць, якімі так даражылі продкі, для Алеся сталі невыноснымі, для поўнага асабістага шчасця яму неабходна было бачыць свабодным увесе народ. Але дзіцячая рамантычнае мора аб шчасці і роўнасці ўсёй часцей сутыкаецца з жорсткім рэалізмам жыцця. Алесь чакаючы вялікія выпрабаванні: радасць і боль кахання, страта веры ў людзей і жыццё і, нарэшце, барацьба — сумесна з Кастусём Каліноўскім.

Далучанасць асобы да народа, еднасць з ім пачынаецца з мовы. У адрозненні ад мясцовага панства з іх «роднай» французскай мовай, Алесь гаворыць амаль заўсёды на мясцовай «мужыцкай» мове. У дыялогу з Мсціславам Маеўскім ён ніяк не можа зразумець, чаму панства саромеецца гэтай мовы, чаму яе ліцаць беднай і грубай. Маеўскі шчыра прызнаецца Алесю, што беларуская мова яму таксама вельмі падабаецца, «мне нават здаецца, што яна мяккая, толькі іхняе вуха не чуе... Тут, разумееш, нешта накшталт спеву рагоў на песовым паляванні. Італьянец ад яго вуши зацісне, гэта для яго, як Бетховен пасля Беліні, а між тым няма для вуха сапраўднага паляўнічага музыкі, саладзейшай за гэтую».

Другі «выток» народнасці харктару Алеся непасрэдна звязаны з прыродай. Юнак назірае, наколькі чалавек працы, прости чалавек яднаеца з прыродай

і менавіта праз яе (заўважым, што ў рамане «Нельга забыць» аналагічную функцыю выконвала маствацтва) убірае ў сябе жыватворныя сілы продкаў. Алесь уражліва глядзіць на раку і людзей ў чоуне і дакладна бачыць, што «гэта ж была тая самая рака, што і за тысячу год да іх дзён, тыя ж берагі і тыя ж дубы на іх. Ён блытае сваіх продкаў, а яго далёкія нашчадкі будуць блытаць яго з Андрэем, а іх — з тымі, што жылі на гэтых берагах даўным-даўно». Усегаульная еднасць людзей, часцінкай якой аказаўся і Алесь, бо ён таксама не аддзяляў сябе ні ад прыроды, ні ад простых людзей,— усё гэта «неяк страшнавата наблізіла яго, Алеся, да ўсіх людзей, нават да тых, чые курганы стаяць вось ужо колькі стагоддзяў на берагах вялікай ракі. Ягоны курган зблытаюць з іхнімі. Пройдуць вялікія тысячы год, і людзям будзе ўсё адно. Таму, відаць, і трэба трymацца за тых, каму не ўсё адно, і любіць іх».

Пісьменнік тут паглыбляе сваю думку аб еднасці людзей. Далучанасць да гісторыі, якая не мае свайго пачатку і канца, — гісторыі, якая заўсёды толькі працяг, гэта найвялікшае шчасце, гэта «споведź, яго, шчаслівага, з усім жывым». Такім чынам, герой як бы раствараваўся ў часе, у гісторыі, у сусвеце. Такое адчуванне «давала змогу яму, Алесю, любіць усіх людзей, як самога сябе, бо ўсе былі адно, і над гэтым адным не было ўлады часу». Адчуванне сябе як раўназначнай часцінкі, як часткі аднаго цэлага адначасова і ўраўнoўвала героя з іншымі, і ўзвышала над імі: «Нават немагчымае належала Алесю. Ён быў гаспадаром часу, вякоў, абшараў, бо ўсе людзі вялікай ракі, і ўсе Людзі, увесь Род гэта ён, а ён — яны».

Якасныя змены гістарызму, якія прайвіліся ў сувязі з паглыбленнем рэалістычнага пісьма, вызначылі і новы маштаб харектару героя У. Каараткевіча. Злітнасць, непадзельнасць лёсу асобнага чалавека з лёсам працоўнага народа — аснова ўзнікнення эпічнага харектару. Менавіта эпічным пачаткам адразніваецца харектар Алеся ад рамантычна-сузіральнага па форме харектру свайго папярэдніка Андрэя Грынкевіча.

У выніку працяглых размоў з дзедам Данілам Алесь прыйходзіць да крытычнага стаўлення да афіцыйных улад. «А што ў іх за душою? — горка запытваўся князь, звяртаючыся да Алеся. — Расея ў іх за душою? Польшча ў іх за душою?! Свая зямля?! Польшчу яны праплі. Расея для іх — чарналапатніца, свая зямля ім — мачыха. Сволач пан, кругом сволач... Ваські Вашчылы на іх мала, Ямелькі Пугачова, Ромкі Ракутовіча на іх паскудныя шыі!» Паступова ў Алеся выпрацоўваецца пачуццё адказнасці і за свае ўчынкі, і за лёс народа. Узнікае думка аб неабходнасці перарабіць структуру дзяржаўнай улады, каб жыццё простага чалавека не залежала ад асобных якасцей іх гаспадара. «Я не ўдарыў, але маё становішча такое, што я могу ўдарыць... — адзначыць князь Даніла. — Значыць — розніца невялікая».

Стары Даніла не бачыць аб'ектыўнай сілы, якая б магла нешта змяніць у «адным вялізным злачынстве, імя якому... Расійская імперыя». «Стары вальтэр'янец» даўно расчарараваўся ў гэтым сусвеце, расчарараваўся ў чалавеку. Ён не верыць у змены. «З кім змяніць, сынок? — звяртаецца ён да Алеся. — Каб

было з кім — я першы благаславіў бы цябе на гэта, — сумна ўсміхнуўся стары. — Няма з кім. Пагоны, ордэны, прывілеі разбесцілі амаль усіх». Вось у гэтым і прайяўляеца гістарычна абмежаванасць князя. І Алеся гэта адчувае.

Далейшы рост духоўнай сталасці ў Алеся звязаны з вучбой, а затым з сяброўствам з Кастусём Каліноўскім. Алеся уступае ў створанае ў гімназіі «Братэрства чартапалоху і шыпшыны», мэтай якога было больш блізкае спазнаванне жыцця беднага чалавека. Набліжаўся 1853 г. Зноў дрэннае надвор'е, зноў неўраджай. Людзі галадалі і елі хлеб, які быў падобны на торф. Цар гэта ведаў, але нічога не рабіў, не хацеў рабіць. Такога дараваць цару Алеся не мог. «Гэта не бацька, а айчым», — так ахарактарызаваў самадзержца падлетак. І ў гэтай першай сваёй нянявісці хлопец прыходзіць да зусім дарослай высновы: «Лепей смерць, чым такое жыццё. Усе разумеюць... І гэта пякельнае аброзлівае рабства!.. Так жыць нельга, у рабстве гіне дух. З царом трэба змагацца не мараллю, не словам, а зброяй». Так Алеся, едучы з Мсціславам на калядныя вакацыі дамоў, прыходзіць да думкі аб узброеным паўстанні. На такой рэвалюцыйна ўгатаванай «глебе» і адбываеца першая яго сустрэча з Кастусём Каліноўскім. Будучы кіраўнік паўстання вельмі рана ўсвядоміў сваё прадвызначэнне. Выключная мэтанакіраванасць Каліноўскага адразу ўзяла ў палон уражлівую натуру яго спадарожніка: «Я ведаю, скуль ідзем, — заяўляе Кастусь. — І продкаў ведаю. Я не ніжэйшы за хама, што мною кіре... Апошні наш мужык больш сумленны за першага з жандараў».

Неабходна ўсё ж адзначыць, што вобраз Каліноўскага носіць у значнай ступені «публіцыстычна-дэкларацыйны» характар. Гэта найперш палітык, баец, таму пагадзіцца з аўтарам наконт упльву такога характару на псіхалагічна складаны, глыбокі і шматпланавы вобраз Алеся Загорскага мы можам толькі таму, што залішне давяраем аўтару, давяраем нават тады, калі ён свае мастацкія задачы вырашае чыста інфармацыйнымі сродкамі, без паглыбленні ў псіхалогію характару.

Паступова, але няўхільна свядомасць Алеся ўсё больш становіцца рэвалюцыйнай. Выбар зроблены канчатковы. Павароту назад быць не можа. «Я мужык... Я князь, але і мужык. Магчыма, мяне tym дзядзькаваннем няшчасным зрабілі, але я таго няшчасця нікому не аддам. З ім маё шчасце. Яно мяне відущым зрабіла. Вярнула да майго народа. Да гнанага, да абрэханага кожным сабакам. І я цяпер з ім, што б ні здарылася». Аўтар у дэталях даследуе станаўленне і развіццё індывідуальнай рэвалюцыйнай свядомасці. Адлюстроўваючы бунтоўную эпоху, пісьменнік у папярэдніх сваіх творах звяртаўся да стыхійна бунтуючага героя, блізкага ўдаламу атаману з нацыянальнага фальклору. Эпічнасць вобраза Алеся Загорскага мае ўжо прынцыпова іншую выснову, што грунтуецца на глыбокім узаемапранікненні сацыяльнага і матэрнага, аб'ектыўна-гістарычнага і суб'ектыўна-індывідуальнага. Эпічная паўната вобраза Алеся Загорскага вырастает са шматбаковага і глыбокага даследавання гістарычных акалічнасцей народнага быцця. Эпічнае вырашэнне гістарычнага матэрыялу, асэнсаванне яго ў развіцці — новая якасці пісьма

У. Каараткевіча. Праблему гістарычнай асобы пісьменнік ужо вырашае панаватарску, не толькі ў адпаведнасці з паступальнасцю гісторыі, але і ў цеснай еднасці з гісторыяй. Засвойваючы новы жанр маштабнага эпічнага апавядання, аўтар прыходзіць да высновы пра неабходнасць зліцца лёсу асобнага чалавека з лёсам народа. У гэтай сувязі ў рамане «Каласы пад сярпом тваім» вызначылася і новая для аўтара эпічная прырода апавядання, калі побач з даследаваннем індывідуальнай свядомасці даследуеца свядомасць агульнародная. Пісьменнік імкнеца распрацуваець новую канцэпцыю гісторыі ў беларускай літаратуры. Разуменне вырашальнай ролі народных мас у гістарычным развіцці становіцца асноўным у яго творчым метадзе. Узбагачаны канкрэтнай рэчаіснасцю, гістарызм і ў маастацкай сістэме рамана выступае таксама як катэгорыя эстэтычнай, што вызначае прычынна-выніковую дэтэрмінаванасць развіцця характару і абставін у іх узаемасувязі. Аўтар намагаецца зблізіць гістарычную праўду, што ўвасабляеца ў рамане ў досыць розных формах — ад публіцыстычнага голасу аўтара да дакументальных старонак палітычнай барацьбы пачатку 50-х гг., — з думкай народнай. Гістарызм апавядання ў тым, што, даследуючы гістарычныя сілы 50-х гг. мінулага стагоддзя, пісьменнік адзначае ўсю іх неаднароднасць, разрозненасць і супяречлівасць. І мясцовая шляхта, і памешчыкі, ды і самі масы народныя — усе яны вельмі розныя. Побач з самадурам Кроерам жыве пан Ярош Раубіч, шляхецкі рэвалюцынер, які таксама рыхтуе свой, мясцовы «закалат», нават падпольную вытворчасць зброй наладзіў. Разам з апошнім інсургентам 1831 г. Чорным Войнам, які амаль дваццаць год адзін працягвае інсургенцыю — узброеную барацьбу з царскім прыспешнікамі, абмаляваны і віцэ-губернатар краю Ісленеў, які некалі меў пэўнае дачыненне да руху дзекабрыстаў, а цяпер з сумам заўважае, што народ такі пакорлівы і ціхмяны, як быў некалі: «Кроер лютуе, а яны, яго людзі, «нічога». «Нічога». Бог ты мой, як можна зацюкаць народ, а мы памагалі гэтаму сваёй слепатой, немагчымасцю нешта зрабіць, бо гэта — сістэма. Паспрабавалі былі трывцаць пяць год назад — леглі пад карпеччу. І з таго часу толькі і думаем, як бы не зачапіла нас па нашай каштоўнай шкуры. Толькі і ходзім на задніх лапках».

Меркаванні Іслене́я, яго светапоглядная сістэма тут жа аспрэчваюцца старым Вежам, які сцвярджае, што «зямлёю і людзьмі рухае дух змагання. Я не ведаю, — гаворыць стары князь, — ці ёсьць у гэтага змагання нейкая надзея. Але з веку ў век людзі змагаюцца. І таму яны — людзі, а не быдла».

Вышэйшым усведамленнем маральнасці «вярхоў» можа служыць вобраз пані Антаніны, якая пасля недарэчнай смерці свайго мужа пана Юрыя прыняла рашэнне, што ёй таксама неабходна пакінуць гэты жорсткі свет: пятнаццаць дзён галадала і памерла. Памерла з параненым сумленнем. Сваім учынкам пані Антаніна вінілася перад богам за ўсіх грэшных, за мужа, які любіў паляванне і забіваў, за брата Кроера, які здзекаваўся са сваіх сялян. Пані Антаніна ўзяла на сябе адказнасць за агульную віну людзей. «Трэба было давесці, што мы не забойцы, што мы ад адчаю жывём жыццём другіх...»

У такім жа дыферэнцыяваным ключы адлюстроўваюцца ў рамане і простиya сяляне. І гэта зусім не супярэчыць новай канцэпцыі гісторыі народа як гісторыі вызваленчай барацьбы. Як не супярэчыць і эпічнай прыродзе самога рамана. Народная свядомасць не ёсць нешта аднароднае, гэта складаная філософская катэгорыя, якая складаецца з індывидуальнай, нярэдка супярэчлівой свядомасці асобных людзей. Пісьменнік-рэаліст бачыць і тых, хто яшчэ не ўзняўся ў сваёй свядомасці да пратесту і успрымае пакуты жыцця цярпліва і моўкі і каму пакуль ўсё яшчэ «нічога». Але гэта нетыповая ўжо частка. Апавяданне хутчэй зводзіцца да супрацьлеглага: «Бунт ідзе... Ідзе паўстанне... Ідзе рэвалюцыя, выбух шалёнага гневу і ярасці».

Прадстаўнік такога бунту — Корчак, у характеристы якога супярэчліва переплытаюцца як пазітыўныя, так і негатыўныя якасці сялянскага барацьбіта. Корчак не хацеў крыві, не хацеў змагання, ён проста хацеў жыць і працаваць на сваёй зямлі, бо па сваёй натуры ён найперш чалавек працы, чалавек ад хлеба і зямлі. Пра гэта сведчыць і яго «мірнае жыццё», і тое, як ён, паранены, успрымае рошчыну, якую яму да раны прыкладваў млынар. Корчак адразу павертыў, што не памрэ, «таму што гэта быў хлеб, а ён верый хлебу. У хлеб можна было верыць. У хлеб трэба было верыць. Ад хлеба жыццё і ад хлеба адужанне. Ад хлеба не можа не быць адужання. Ён нясе чалавека і чалавек жыве дзеля яго, памагае яму стаць хлебам, і той за гэта дае чалавеку частку самога сябе. И гэтым хлеб вышэй за чалавека, бо чалавек аддае яму ўсяго сябе».

У маналогу голас героя паступова пераходзіць у аўтарскі голас, і аўтар вызначае найперш сялянскую, першародную натуру Корчака, якой уласціва «зброя працы», а не зброя змагання. Але ж разам з тым гэты чалавек надзелены і ўласнай годнасцю, цярпець здзек «да скону» ён не можа. Пасля першай сутычкі з Кроерам Корчак міжвольна апынуўся па-за законам, «для яго больш не было роднай хаты і роднай дзяжы. Таму што яго аднаго гналі, таму што адной ягонай крыві хацелі за падзеі ў Півошчах». Корчак не разумее: хіба аднаго яго трэба судзіць?! Была ж цэлая грамада, а вінаватым аказаўся толькі адзін. Праўда, такія развагі нядоўга разрываюць душу Корчака. Не ён першы, ды і не ён апошні быў вымушаны хавацца ў лесе. И ён з годнасцю прымеае выклік панскіх улад: «Суд дык суд... Ён заступіцца за свайго Хрыста. Усе яны адкажуць перад праўдай. Таму што яны не дапамагалі хлебу расці, не дапамагалі зямлі-маці раджаць. Яны толькі глумілі яе, і таму праўды ў іх не было, і яны былі ваўкі. А з ваўкамі — па-воўчы...»

Сочачы за станаўленнем рэвалюцыйнай свядомасці Корчака, пісьменнік робіць націск на аб'ектыўны пачатак. Корчака зрабіла змагаром само жыццё, а дакладней, канкрэтныя рэальныя абставіны, у якіх той міжвольна апынуўся. Але разам з такім, як Корчак, быў і іншыя, напрыклад, сям'я Кагутой. Эканамічна незалежныя і духоўна багатыя Кагуты таксама ўліваюцца ў шарэнгу змагароў, уліваюцца «суб'ектыўна», без знешніх штуршкоў, і прагнуть не эканамічнай, а найперш свабоды маральнай, духоўнай.

Адлюстроўваючы розныя тыпы сялянскіх змагароў, пісьменнік не можа не адзначыць і супярэчнасці сялянскага руху: ён быў стыхійны, слаба арганізаваны, «лакальны», з верай у добрага цара-башохну і абсалютным адмалюленнем мясцовых улад, мясцовых памешчыкаў, нават прагрэсійных. Кандрат Кагут прапаноўвае Корчаку ісці на Кроера і Раўбіча, Корчак хоча ў дадатак спаліць таксама маёнткі Юрый Загорскага і старога Вежы... У такой неарганізаванасці і палітычнай абмежаванасці У. Караткевіч бачыць гістарычную нежыццяздольнасць сялянскага бунту, якому процістаць арганізаваная барацьба паўстанцаў на чале з Кастусём Каліноўскім.

Пэўны ўплыў на выспяванне падзеяў 50–60-х гг. аказаў і інтэлігентныя слай грамадства. У палітычнай дыскусіі ў Вільні, а затым у Пецярбургу можна сустрэць першага прафесійнага беларускага пісьменніка Дуніна-Марцінкевіча, польска-беларускага паэта Сыракомлю, беларускага паэта Кааратынскага, кампазітара Станіслава Манюшку. Тут жа Алесь Загорскі і Кастусь Каліноўскі знаёмыя з Тарасам Шаўчэнкам, маюць зносіны з польскім рэвалюцынерам Зігмунтам Серакоўскім, будучымі ўдзельнікамі Парыжскай камуны Валерыем Урублеўскім, Яраславам Дамброўскім і іншымі рэальнымі асобамі. Але і гэты асяродак, як сведчыць аўтар рамана, толькі частка рэвалюцыйных сіл грамадства таго перыяду. Да таго ж у плане мастацка-псіхалагічным іх адлюстраванне значна ўступае глыбіні адлюстравання сіл стыхійных, сялянскіх.

Такім чынам, даследуючы катэгорию нацыянальной свядомасці, пісьменнік паступова адступае ад паэтызацыі стыхійнага пачатку ў адлюстраванні рэвалюцыйнага руху на Беларусі, паэтызацыі героя з масы, без заглыблення ў індывідуальныя харектары. Ён прыходзіць да сцвярджэння новых сіл і новага героя, які прадстаўляе ўжо ўесь працоўны народ.

Адна з найважнейшых ідэйна-філософскіх тэм рамана звязана з вобразам князя Данілы. Стаго валытэр'янец даўно расчараўваўся ў людзях, бачыць у іх халуёў («прыдняпроўскія дваране сталі халуй», «княма больш у Прыдняпроўі ні сілы, ні гонару», «мы выміраем»), таму адмежаваўся ад людзей і ўсяго свету сценамі свайго замка. Вежа не бачыць канкрэтных сіл, якія б маглі змяніць існуючыя грамадска-палітычныя лад. «Равеснік Шэкспіра меў бы магчымасць бачыць большасць славутых англійскіх драматургаў. Равеснік Фельдфебеля — ледзь не ўсіх славутых мярзотнікаў і паганцаў свету, бо і ў тым і ў другім выпадку існавалі ўмовы, якія спрыялі іх з'яўленню і развіццю. Або прасцей: якая эпоха, такія і таленты», — сцвярджае стаго князь. Аднак ён разумее, што чалавек не павінен заставацца на месцы ў сваім развіцці, «людзям трэба ісці. Каб жыць. Жыццё — дабрата. Найвялікшая дабрата, якая дадзена кожнаму, нягледзячы на ўесь баль... Што зробіш, трава лепей адрастаете, калі яе косіць...». Наогул, у развагах князя пра чалавека можна заўважыць, як на першы погляд, супярэчнасць. З аднаго боку, ён абзывае ўсіх «халуямі», з другога — славіць на ўсю моц: «А вы ведаецце, што такое наш народ, калі яго — кіпцем за сэрца?..» Але гэта толькі на першы погляд. У сапраўднасці супярэчнасці тут

няма. Адвяргаючы сучаснага чалавека, а найперш шляхту і панства, ды і музыка таксама, князь Даніла славіць чалавека наогул, чалавека вольнага ў мінультым, беларускі народ у цэлым. На думку Данілы, «чалавек следуе законам натуры толькі ў горшым. Ён карае смерцю нават за тое, за што натура даруе ў літасці і жорсткасці сваёй...». У сваім разуменні адзінства свету і чалавека Даніла зыходзіць з вышэйшасці менавіта чалавека і верыць, што з цягам часу чалавек навучыцца рабіць хлеб з сонца. «І людзі стануть жывіцца святлом». Гэта будзе няскора, «затое назаўсёды». І ўсім будзе добра. «Спачатку людзям... Потым жывёлам... Потым раслінам...» Гармонія свету вымагае шмат сілы, але чалавек моцны, ён павінен усё адужаць: «А ты, чалавек, стой. Стой, не падай. За ўсіх стой. Спачатку за людзей, потым за ўсіх, хто дыхае і шуміць. Доўга яшчэ стаяць. Крывава. А ты стой. Нават пры сваёй прынізлівай жывёльнасці — стой. Жывёла, а стаіш. За гэта з цябе — усе грахі ды на святасць вялікую». У сваіх развагах пра трываласць чалавечага духу князь Даніла прыбягае да філософскага апісання сасны на строме: «Крывава-чырвоная гліна... І на строме, карэннямі ўгору і свежымі штамі ўніз — сосны... Вісяць... Бітыя, страшна скарлючаныя... Перавітыя, непрыступныя, самотныя... Няскораныя ў сваім жаданні жыць там, дзе не здолеў і не захацеў жыць ніхто... Дык гэта мы. Слабая абарвецца. Усякая іншая абарвалася б... акрамя нас...»

Звяртаючыся да філософскага вырашэння тэмы чалавека, У. Каараткевіч досьць лагічна звязвае яе з тэмай радзімы, якая ў рамане вырашаецца, таксама ў параўнанні з ранейшымі творамі, больш складана і больш рэалістычна. Гэта і велічная геаграфія («Вялікая Русь, — скажа Даніла, — гэта ўсё, што ад вытоку Дняпра і Сожа і аж да ўсходняга месца, да пустынь, да гор....»), і трагічная гісторыя Беларусі («Гісторыю Прыдняпроўя павінен быў пісаць кат»), і рэалістычна-ўзноўслы малюнак мора («Мора, цёмна-сініе, у рэдкіх белых карунках, разбіваецца аб вялікі камень... Халодныя, як апёк, пацалункі салонай марской вады... Гэта тое саме мора, у якое ўпадае мой Дняпро. І ён, і яшчэ тысячи, тысячи рэк, ручайні проста струменьчыкаў аддаюць мору ваду, адбіткі берагоў, якія яны бачылі на ўсім сваім шляху, каламуць, колер вод, галіны, лісце сваіх лясоў і траў і, нарэшце, саміх сябе, сваё жыццё»).

Тэма радзімы, яе філософія паглыбляеца матывам памяці, які ў розных варыянтах праходзіць праз усё апавяданне. Мы ведаем, што душа, сэрца Алеся Загорскага вельмі чуйныя да гісторыі свайго краю, гісторыі народа і сваіх продкаў. У князя Данілы ідэал моцы чалавека таксама вынікае з сівой даўніны, з жыцця продкаў. Да вывучэння роднай мовы, жыцця свайго народа палка заклікае і брат Кастуся Каліноўскага Віктара. Але яго ўспрыманне гісторыі больш складанае: «Варты жалю той, хто не ведае былога дня і таму не можа разабрацца ў сённяшнім і прадбачыць будучы... Абыякавы да мінулага не мае анікай інтэлектуальны перавагі над жывёлай, і таму ёсьць першы кандыдат на маральную, а затым і фізічную смерць. Усё адно хто гэта — чалавек ці народ». Падводзіць вынікі гэтых разважанняў сам аўтар, лаканічна і цвёрда: «Хто згубіў сваю памяць — згубіў усё...»

У працяг філософскай тэмы чалавека аўтар рамана «Каласы пад сярпом тваім» звяртаеца да тэмы хрысціянства, бога традыцыйнага, біблейскага, і бога «маральнага», «унутранага». Аўтар спрабуе разабрацца ў прыродзе біблейскага бога і высьвеціць яго ролю ў развіцці чалавецтва. Паводле складанага аналізу, праведзенага разам са сваім героем Алесем Загорскім, пісьменнік прыйшоў да заключэння, што рэлігійны рух на Беларусі неабходна разглядаць як вытворны ад руху грамадскага. «Спачатку вайна за волю, мяцеж за яе, страшны бунт Ваўкалакі, Вашчылы, Машэкі, Ляўшуна, Дубіны, Сымона-аршанца», і толькі пасля на Беларусі з'яўляецца рух рэлігійны, ды і яго нельга назваць чыста рэлігійным, бо «білісі не за бога і рэлігійную справядлівасць, а за чалавека і справядлівасць грамадскую». Национальная самасвядомасць беларуса ніколі значна не падвяргалася дэфармаванасці, а гэта значыць, што паслухмянасць і рэлігійная пасіўнасць — нехарактэрныя рысы беларусаў. Гэта вельмі важная думка, бо досьць часта можна чуць сцвярджэнне пра беларуса як пра забітага, «дурнога» мужыка, які ўсіх і ўсяго баяўся.

У Караткевіч адмаўляе бога афіцыйнага. «Каб ён існаваў — ён не даволіў бы такога здзеку з нас», — скажа Алесь у палеміцы з прафесарам Сразнэўскім. Праўда, палемікай іх гутарку можна назваць умоўна, бо ў спречцы пра месца рэлігіі ў жыцці чалавека яны абодва прыходзяць да вызначэння бога як катэгорыі маральнаў. «Калі я думаю, хто я, нашто, адкуль мы прыйшли, куды мы ідзём, што такое наш свет, ці не атам ён нейкага арганізма, якому зараз дрэнна і які таксама частка чагосьці большага, і што ёсць там, за апошній мяжой, пра якую мы не ведаем, — я адчуваю патрэбу ў кімсьці большым, хто растлумачыў бы, і веру ў тое, што ён ёсць... Але нават у той час, калі я веру, я ведаю, што гэта не Хрыстос, не Ягода, не Магамет і не Буда. Гэта праста нешта вышэйшае, чаго я не могу дасягнуць». Алесь стварае сваю, асаблівую, мадэль свету — «сусвет-сэрца», якое, ведаючы аб пакутах народа, нічога не здатнае змяніць. Пррафесар не можа прыняць Алесеву чыста разумовую трактоўку свету, яго «паганскі гімн зямлі і сонцу». На думку прафесара, чалавеку бог патрэбен, і нават «безнадзейны», бо, верачы ў бога, чалавек верыць у сябе. «Людзі трymаюць бога ў сабе, каб быць моцнымі... бог у вашым сэрцы», — пераканальна даводзіць Сразнэўскі Алесю. Пррафесар сцвярджае неабходнасць існавання бога як унутранага закона чалавека, закона чалавечнасці. Такім чынам, пісьменнік непрыкметна падступаеца да матыву богашукальніцтва і бogaстваральніцтва. Хрысціянства як вучэнне пра чалавека не адпавядае новым патрабаванням часу. Яно скіравана супраць чалавека. «Бедныя, бедныя людзі! Як каласы, як травы пад сярпом тваім, грубая сіла». Калі бог не можа даць «палёгкі, і волі, і шчасця» — то навошта тады такі бог. У гэтым выпадку трэба стварыць новага бога, бога волі, радзімы, паўстання, і няхай тады людзі падпарадкоўваюцца яму. Тады людзі стануть «каласамі пад сярпом волі, радзімы, паўстання, бітвы, каласамі, якія памруць, магчыма, але памруць, каб вырасла новая рунь». Ці, іншымі словамі, мужыку патрэбен свой, мужыцкі, бог.

Філасофская тэма богашукальніцтва, часткова закранутая ў рамане «Каласы пад сярпом твайм», вымушала больш шырокага мастацкага вырашэння, пісьменнік гэта разумеў. Таму ён піша новы раман — «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», у якім складана распрацоўваецца тэма новай рэлігіі, новага «мужыцкага» бoga. «Адзін ёсць бог... Наш. Мужыцкі».

Пісьменнік звязртаеца да гістарычнага жыцця беларусаў канца XV – пачатку XVI ст. і досьць своеасабліва яе вырашае: праз спалучэнне фантастычнага і будзённага, умоўнага і рэальнага, рамантычна-ўзнёслага і сатырычнага, абстрактна-філасофскага і сацыяльна-канкрэтнага. У Карагевіч плённа перапрацоўвае традыцыі Гогаля і Салтыкова-Шчадрына, Дуніна-Марцінкевіча і Колоса, Булгакава і Ляонава. Але пры ўсёй традыцыйнасці паэтыкі раман У. Карагевіча «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» ўспрымаеца ўсё ж як твор арыгінальны. Арыгінальнасць бачыцца не ў tym, што аўтар імкнеца сцерці мяжу паміж звычайным і незвычайнным, а ў tym найперш, што незвычайнае ўспрымаеца як філасофскі працяг звычайнага, як пошук ідэальнаага маральнага эквіваленту ў адносінах паміж людзьмі, асобным чалавекам і грамадствам у цэлым.

Землі беларускія густа паліваліся крывёю хрысціян, езуітаў. Ішла жорсткая барацьба за ўладу. Шчупальцы дамініканцаў працягнуліся і на Беларусь. Барацьба за ўладу сярод мясцовага панства і духовенства і канфліктныя, а да-кладней, прадажныя сітуацыі знешнія палітыкі авбастраліся ўнутранымі супярэчнасцямі. Галоўным чынам супярэчнасцямі паміж прыгонным, бяс-праўным сялянствам і рамеснікамі і заможнымі асобамі горада. З сакрушальным сарказмам адлюстроўвае пісьменнік афіцыйных служак царквы і езуітаў. «Яны былі гной, але няма такога гною, які не лічыў бы, што ён — вышэйшая субстанцыя, і не лічыў бы з'яўленне на ім зялёных парасткаў з'явай ніжэйшага парадку». Гэта быў адзін з самых цяжкіх перыядоў у гісторыі Беларусі, «няшчасны, хворы, гнойны, сагнуты» час у жыцці народа. Яшчэ чутны быў водгаласкі татарскіх здзекаў, іх спусташальныя набегі яшчэ прымушалі сціскацца сэрца простага чалавека, але народ, як сведчыць аўтар, ужо быў іншы, народ ужо прачынаўся. І няхай пакуль што свядомых бараць-бітоў было няшмат, адзінкі, але справа іх, гэтых адзінак, «была мацнейшая за тупое функцыяніраванне гэтай сіфанафоры». Свет абуджаўся ад цэмры: Ка-лумб адкрываў новыя землі і новыя законы геаграфіі, Скарона «адкрываў» людзям асветніцтва. Такім чынам, аўтар падыходзіць да канцепцыі народа як аб'ектуўнай гістарычнай сілы. Сіла гэтая была пакуль у заняпадзе, зломленая, пакінутая без веры ў бoga і чалавека. А без веры жыць нельга. «Ну хаця б дрэнненікі які, абы наш мужыцкі Хрыстос з'яўліўся», — усклікае адзін з герояў рамана. Нехта павінен быў абараніць народ, аднавіць веру ў чалавека, у яго будучыню. Афіцыйная царква гэтага зрабіць ужо не магла, людзі не верылі ёй. «Ну вось я ўсю веру сваю прызываю, — звязртаеца апостол Тумаш да неба, пасля таго, як дамініканцы спалілі бязвінных людзей. — Ствары дзіва. Скажы, што не адна дрыгва перад людзьмі. Намякні, што не вечна

адвечнае свінства». Але маўчала неба, адварнуўшыся ад чалавека, маўчала і зямля. «Суцэльны смурод» на зямлі, няма ёй даравання, калі нават нябожыкаў зневажаюць, спачатку знішчаюць вёску за «ерась і непакорлівасць», а потым і месца гэтае аддаюць праклёну. Згасла свято на зямлі, аддадзенай д'яблу. Няма яго і наперадзе, «багна наперадзе. Пра нас даўно забылі на небе. Лічаць, што ў нас — рай», — з абурэннем гаворыць адзін з апосталаў Хрыста. Здзекі з народа сталі нясперпнімі. Яго пакоры прыйшоў канец. «Куды ён вядзе нас, бог?» І ці патрэбен ён і надалей, такі бог, які прадаўся багатым, які дазволіў, каб зло на зямлі перамагло добро? Вогнішчы гарашь на плошчах, у страшэнных пакутах гінуць людзі, а дзецы паміраюць з голаду. Зло пануе на ўсёй зямлі. А бог маўчыць. «Нічога не можа бог. Ён бяссільны супраць ім самім паставленай улады, супраць уласных слуг. Ён бяссільны супраць цябе, уладар зла. Ён пакутуе, гоніць і распінае лепшых сваіх сыноў, лепшых сваіх абаронцаў, або праста не можа абараніць іх». Жорсткасць стала бязмежнай, кроў народа невычэрпнай. Спрадвечная мудрасць даўно заўажыла, што «кроў выклікае кроў. Зло не нараджае дабрыні, але гнеў і зло». Крыві і гневу ўжо было дастаткова, каб паўстаць супраць зла, на жорсткасць адказаць жорсткасцю, распачаць вайну за душы людзей. Неабходны быў новы Месія, новы Хрыстос. Спрадвечная вера народа ў Хрыста і спарадзіла з'яўленне апошняга. «Павінен быў ты прыйсці, — гаворыць Хрысту-Братчыку мужык. — Бог... Чорт... Чалавек... Усё адно. Але не паверымы, што ты не бог. Не таму, што дзівы твае бачылі. Таму, што бязвер'е нам зараз смерць».

Вобраз Хрыста ў рамане У. Каараткевіча з'яўляецца тым маральнym і эстэтычным ідэалам, да якога ўвесь час мэтанакіравана імкнулася папярэдняя проза пісьменніка, ды і наогул, трэба сказаць, уся беларуская літаратура. Юрась Братчык «вырас на гнойнай кучы, а ўзмужнеў сярод ваўкоў», вучыўся ў Мірскім калегіуме, але быў выгнаны адтуль «за памяркоўнасць, спагаду... і сумненні ў веры». І вось, нарэшце, ён трапляе ў трупу ліцэдзеяў. Братчык менш за ўсё рыхтаваўся выконваць ролю Хрыста на зямлі. Гэта быў звычайны чалавек, хіба толькі ўпартасці і цвёрдасці ў яго было больш. Але менавіта праз гэту ўпартасць і цвёрдасць яму наканавана было стаць Хрыстом. Хоць быць богам яму ніяк не хацелася. І гэта досьць харектэрны момент, які сведчыў, што вобразы святых няшмат каштавалі на зямлі. «Чалавек я... Не хачу быць богам», — з ярасцю ўпарціцца Братчык перад Лотрам і дамініканцам, якія, каб уціхамірыць народ, прадухліць бунт, вырашылі трупу ліцэдзеяў пад пагрозай смерці зрабіць святым.

«— Хрыстом будзеши, — звярнуўся Камар да Братчыка.

— Не. Апосталам. Адказнасці меней.

— Хрыстом, — з пагрозай сказаў Лотр.

— Ды я ж недавучка!

— А ён, цесля, думаеш, што, універсітэт у Саламанцы скончыў? — усміхнуўся дамініканец.

— Ды я ж чалавек! — таргаваўся шкаляр.

— А ён? Памятаеш, як у Лукі Хрыстова радаслоўная заканчваеца?.. «Еносай, Сіфаў, Адамаў, Богаў». І ты ад Адама, і ты ад бога. Семдзесят шэсць пакаленняў між Хрыстом і богам. І ўжо амаль тысяча пяцьсот год з Галгофы мінула. Значыць, з таго часу яшчэ... колькі пакаленняў прайшлі. Значыць, ты больш высакародны і род у цябе больш старажытны».

Да такога неверагоднага і абсурднага сцвярджэння прыходзіць верны служка бога на зямлі. Пісьменнік заўважае не толькі крах палітычны, да якога наблізілася грамадства ў канцы XV ст., але і крах маральны. Святыні разбурали, дух мізарнеў. І тут трэба думаць, калі У. Караткевіч пісаў эпоху дэградацыі чалавечага духу і момант яго адраджэння, то ён не мог не бачыць, як атмасфера гісторычнага часу пераклікалася з сучаснасцю, калі ўжо наша грамадства запавольвала крокі свайго развіцця. Караткевіч-мастак быў упэўнены, што ў аснове ўсякай грамадской пабудовы павінны ляжаць перш за ўсё не матэрыяльныя, а трывалыя маральныя асновы. Высокая маральнасць, вера ў адраджэнне душы чалавечай — дамінанта філософскага пошуку пісьменніка. І калі аўтар былога шкаляра, валацугу-філосафа пераўтварае ў святога Хрыста, то ён не мае на мэце з чалавека зрабіць святога, а хутчэй наадварот — зрабіць бога даступным народу, ператварыць яго ў заступніка народнага. «Верьце, што я — бог? — звяртаецца Братчык да разбяра Кляоніка. — А бог цябе ведае, — сказаў Кляонік. — Я... не дужа. Але ж хто б ты ні быў — ты з намі ў адну дуду дзъмеш, аднолькавыя порткі носиш, галадаеш, як мы. Даў ты нам хлеб. Г яшчэ... даў ты нам веру. Веру ў тое, што не ўсе нам ворагі, што не ўсе нас хочуць ціснуць». Але, даўшы веру іншым, Братчык-Хрыстос яшчэ не скора сам проймецца гэтай сваёй верай, не скора да яго прыйдзе пачуццё справядлівасці той справы, якую ён распачаў. Спачатку ён разаб’е татараў, якім без усякага супраціўлення баязліва прадаўся «верны хрысціянін» Лотр. Праўда, і гэтую перамогу царква тут жа прыпіша сабе, бо «без царквы нічога не бывае, такі закон». І толькі з цягам часу, убачыўшы пакуты зямлі, Хрыстос паступова ўбярэ ў сябе і нянявісць да тых, хто абражает, і боль абражаных. «За абражаную веру ў дабрыню чалавечую — няма даравання... За тое, што кожны дзень там распінаюць чалавека, даравання няма». Хрысту адкрываецца сапраўдная прыгажосць зямлі, прыроды, на фоне гэтай натуральнай «прыроднай» гармоніі яшчэ больш ненатуральнымі здаюцца жыцці людзей, справы валадароў зямлі. Да Хрыста прыходзіць цвёрдая перакананасць, што такая гармонія павінна існаваць і ў адносінах паміж людзьмі, бо чалавек і сусвет — не антаганісты, а дзве ўзаемадапаўняльныя часткі адной субстанцыі. Ісціна, што неўзабаве адкрылася Хрысту, запаланіла яго цалкам. Абудзіўшыся да праўды, ён вырашае абудзіць і свой народ да гэтай праўды. «Трэба было даць першы прыклад гэтым людзям, якія толькі пачынаюць пакутны, страшны, светлы свой шлях». Братчыку-Хрысту рана ісці на неба, бо на зямлі яшчэ шмат працы. Братчык вырашыў узяць на сябе функцыі Хрыста на зямлі і гэтыя функцыі былі не толькі асветніцкія, але і неслі ў сабе элементы вінаватасці, ахвярнасці. Вінаватасць за ўсіх людзей дапаўнялася ў Хрыста жаданнем

выкупіць боль людскі сваімі пакутамі. «Зямля неадольна клікала яго да зямлі... «Ты прабач, — у думках папрасіў ён. — Ты, неба. Я здрадзіў дзеля гэтага. Я — тутэйшы. Я — беларус. Няма для мяне даражэйшай зямлі, і тут я памру». Братчык-Хрыстос разумее, які цяжкі крыж ён узяў на сябе, што яго чакае, ведае цяпер і тое, што можа знішчыць яго справу на зямлі. Гэта «срэбра. Гроши. Яны запаскудзяць самую светлую думку. Ад іх — подлы гандаль. І няроўнасць. І зайдрасць. І зрада. І загібель... Гэта яны спарадзілі подласць улады. Яны спарадзілі цэрквы». Хрыстос марыць аб tym часе, калі «любоўна сплятуща над мурамі прыгнёту жывыя дрэвы жыцця». І гатовы дзеля гэтага нават загінуць. «Калі ты вызначыш мне загінуць, зямля мая, я не буду наракаць». Зусім іншымі вачыма глядзіць Хрыстос цяпер на свет, ён стаў відушчым, яму адкрылася ісціна: «Нараджаецца на гэтай цвердзі новая парода людзей. З веданнем і чысцінёй думак». Людзей гэтых знішчыць ужо немагчыма, а калі хто і знішчыць, то пасля іх застанеца памяць, а памяць заўсёды была бессмяротнай. «Часіны быдла» мінуцца, бо ў «гнойных халупах» нараджаецца «золата душ». «Зазязе свяцло ісціны» — цвёрда вераць Іуда, Тумаш, Кляонік, Юстын і сотні іншых. Хоча верыць у гэта і аўтар.

Так пісьменнік няўхільна прыходзіць да мастакоўскай думкі пра неабходнасць зліцца індыўдуальнай рэвалюцыйнай свядомасці і свядомасці народнай. Разам з гэтым ён прыходзіць да вызначэння ісціны біблейскай, хрысціянскай як ісціны народнай. Яго галоўны герой як бы нанова адкрывае запаведзі божыя, што ў яго разуменні атаясамліваюцца з маральнымі запаведзямі чалавека наогул. Чалавек праз усё прайшоў, але прагу да праўды, прагу да спасціжэння ісціны захаваў. А «калі ты хлусні ў кожным запавече бачыш, — звяртаецца Хрыстос да Юстына, — хто ж ты, як не чалавек? Калі разгледзеў за высокімі словамі бессаронную брахню — значыцца, чалавек. Калі прагнеш іншага святога... значыцца, ёсьць жа Чалавек на Зямлі?» Такога чалавека шукае і сцвярджает пісьменнік, бо менавіта яму, гэтому Чалавеку, адкрынецца ісціна. За ім будучыня і жыццё. Але такі Чалавек сам не народзіцца, яго трэба выхоўваць мужна і цярпіць, праз «не забі», «не ўкрадзі», «любі бліжняга свайго» — праз маральнае ўдасканаленне. І выхоўваць не толькі ў іншым чалавеку, але найперш у сабе, праз выхаванне і ўдасканальванне ўласнай души. Чалавек такі народзіцца, калі людзі перастануць ужо цяпер таптаць у сабе ягоныя іскры. А пакуль «умацуйся ў мужнасці сваёй, сурова сей пасеў свой, не давай яго затаптаць, не спадзявайся, што лёгка ададуць праўду. Чакай кожную хвіліну бойкі і плахі. Вось — вера. А іншай няма. Іншая вера — ад начыстага, ад сатаны».

Спасцігнуўшы вялікую веру ў чалавека, увабраўшы ў сябе «разуменне ўсіх і ўсяго», Братчык сапраўды ўздымаецца ў сваім развіцці над звычайнім чалавекам. Герой як бы ўбірае ў сябе боль усяго свету і свядома ідзе на пакутлівую смерць, каб запаліць агонь чалавечнасці і пагасіць, такім чынам, смуродны агонь д'ябла. Хрыстос мужна ідзе на смерць, ідзе як пакутнік, як герой, як Хрыстос-Чалавек, проста як Чалавек.

Новы тып героя-праўдашукальніка, маральна дасканалага, філосафа-пакутніка — вялікая заваёва У. Каараткевіча. Гістарычная проза ўпершыню вынесла на суд грамадскасці, на суд чытача героя трагічнага і героя велічнага ў адной асобе. Хрыстос выйшаў «сэяць» новае жыццё. Ён першым ішоў насустрach нізкаму сонцу, «шырока, роўна клалася ў раллю зерне».

У такім жа пошуку маральнай асновы вытокаў чалавечай асобы У. Каараткевічам напісаны і раман «Нельга забыць» — аб феномене Рэмбранта. Як і Рэмбрант, У. Каараткевіч валодаў талентам агульначалавечым, яго цікавіў не толькі «гэты, адзін чалавек», а разам з ім чалавек наогул. Яго эстэтычны герой — герой «пакутліва-драматычны», у якім зліліся супярэчнасці і гісторыі, і, у значнай ступені, сучаснасці. Разам з болем безвыходнасці герой У. Каараткевіча поўніца тугою па еднасці чалавечай, па tym, «як цяжка, мудра і нясцерпна жыць кожнаму на зямлі».

Пісьменнік нібы ўздымаецца ў сваім рамантычна-трагічным парыванні над сваім часам. У яго мастацтва, па сваёй сутнасці, адначасова герайчнае і трагічнае — гэта мастацтва, якое ўсведамляла драматызм сучаснага жыцця і праз гісторыю, гістарычнага чалавека заклікала яго ўдасканальваць.

Павел Банцэвіч (Гродна, Беларусь)

АСВЕТНІЦКАЯ ІДЭЯ Ў РАМАНЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА «КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ»

Творы Уладзіміра Караткевіча маюць выразную асветніцкую скіраванасць, непасрэдна выконваюць функцыю выхавання і развіцця чытачоў, дапамагаюць умацаванню духоўнай повязі пакаленняў. Барацьба за захаванне нацыянальнай самабытнасці, абарона і папулярызацыя роднай мовы, культуры, палымянае адстойванне славы беларускай гісторыі — такія прынцыпы вызначалі мастацка-эстэтычнае і жыццёвае крэда пісьменніка. Пра што б ён ні пісаў, якія б бакі жыцця ні закранаў — заўсёды ў яго творах галоўным крытэрый вартасці чалавека служаць стаўленне да Беларусі, глыбіня патрыятычных пачуццяў і ўсведамленне аб авязку перад радзімай. У адным з інтэрв'ю пісьменнік сказаў: «Выходуваць любоў да нацыянальнай культуры можна адным толькі способам: выхаваннем у чалавеку гордасці за свой народ і яго дзеянні ў гісторыі. І — у сучасным — працай, часам непасільной, па асвешце моладзі, па абуджэнні ў ёй глыбокіх ведаў аб сваіх людзях і сваім краі» (VIII, кн. 2, 427).

Уладзімір Караткевіч нястомна дзейнічаў у гэтым кірунку, адкрываючы чытачам прыхаваныя крыніцы пазнання Беларусі. Мастак заклікаў сучаснікаў плённа папрацаваць на карысць сабе і нашчадкам, захаваць велічную гісторыю, мову, помнікі архітэктуры і мастацтва, традыцыі, звычаі, абраады. Чалавек энцыклапедычных ведаў, У. Караткевіч імкнуўся дапамагчы самаадукацыі чытачоў — паведамляў цікавую інфармацыю з гісторыі, літаратуры, этнографіі, архітэктуры, археалогіі, прыродазнаўства... Дзеля навукі сучаснікам ён распавядаў пра герайчнае, самаахвярнае жыццё славутых людзей Беларусі — гонару нацы.

Менавіта клопат пра духоўнае ачышчэнне народа, адчuvанне асабістага абавязку ў адраджэнні генетычнай памяці нацыі натхнілі У. Караткевіча на стварэнне першага, па сутнасці, гістарычнага рамана ў беларускай літаратуры — «Каласоў пад сярпом тваім». Гэты твор можна назваць патрыятычным і маральна-этычным урокам гісторыі. На рамане можна вучыцца, як трэба самааддана любіць свой народ, дасканала ведаць мінулае сваёй краіны, вызваліцца ад комплексу непаўнавартасці, які насаджаўся беларусам на працягу стагоддзяў. Пісьменнік зноў вяртаецца да сваёй ідэі — узвышэння герояў мінуўшчыны, паэтычнай рыцараў духу, здатных падтрымліваць у сучаснікаў гонар за свой народ. На прыкладзе галоўнага персанажа твора Алеся Загорскага У. Караткевіч намагаўся выходуваць свядомых грамадзян-патрыёттаў, дактормагчымасць беларусам адчуць свою нацыянальную прыналежнасць.

Жыццё Загорскага, асобы, заўважым, не рэальнай, а створанай фантазій мастака, вызначаеца вялікімі грамадскімі інтэрэсамі. Актыўнасць — галоўная асаблівасць яго натуры. Акрылены ідэяй роўнасці людзей, адстойваючы правы кожнага чалавека і цэлага народа на свабоду, Алесь прысвячае сваё жыццё дзеянасці на карысць бацькаўшчыне, народу: «...радзіма мне даражэй за ўсё. І калі радзіме маёй дрэнна — мне таксама няміла нічога, акрамя радзімы» (IV, 374). Еднасць з народам у драматычных абставінах, адчуванне агульнасці сваіх інтэрэсаў, унутраных памкненняў з марамі і спадзяннямі людзей раскрываюць агульначалавечы змест аблітчча Алеся Загорскага, выяўляюць у характеристы героя адметныя якасці, якія У. Каараткевіч хадзеў бы бачыць у беларусаў.

Галоўны герой, у адпаведнасці з асветніцкай канцепцыяй рамана, паядноўвае ў сабе шляхецкія і сялянскія, духоўна-высокія і практычна-земныя рысы. Празаік пільна прасочвае станаўленне Алеся Загорскага як асобы, фарміраванне ў ім якасцей князя і мужыка, мужыцкага карала. Алесь, нашчадка княжацкага роду, аддаюць на выхаванне ў сялянскую сям'ю. Такі звычай называўся дзядзькованне і быў пашираны на Беларусі ў XVI–XVII стст. У. Каараткевіч наўмысна спалучае пастулаты шляхецкага і сялянскага выхавання, фармулюе маральна-этычны кодэкс чалавека, уласнае разуменне годнасці і гонару: «Каб ты быў добры да дзяцей і жанчын, верны для сяброў і страшны для ворагаў...» (IV, 81).

І яшчэ адзін вельмі важны маральны прынцып: чалавеку належыць памятаць сваіх прашчураў, ведаць карані, вытокі, берагчы духоўную спадчыну. Тому і ѹмкненца напоўніць сэрца юнака гонарам за свой радавод стары Вежа, вучыць шанаваць магілы продкаў Юрый Загорскі, пакідае ў душы чуллівага хлопчыка памяць пра «белага жарэбчыка» стары Когут.

На аснове галоўных прынцыпаў народнага і шляхецкага выхавання У. Каараткевіч паказвае, што ёсьць агульначалавечыя духоўныя каштоўнасці, маральныя крытэрыі, згодна з якімі павінен жыць кожны ці то князь, ці то мужык. Народная мудрасць у цеснай сувязі з педагогікай шляхты дапамагла Алесю стаць такой асобай, чыя годнасць вызначаеца не паходжаннем, не саслоўнай прыналежнасцю, а справай служэння радзіме, народу. На думку Загорскага, безуважныя адносіны да лёсу бацькаўшчыны, адчужданасць ад яе культуры, мовы сведчаць пра «адсутнасць разумення таго, хто мы такія» (V, 31). Зразумець гэта можна праз усведамленне ўласнай самабытнасці, арыгінальнасці, праз пошуки свайго адметнага шляху ў сусвеце. Спасцігнуўшы трагізм і вельч шматпакутнай гісторыі Беларусі, Алесь прыходзіць да высновы, што ў яго радзімы і народа «імя таксама ёсьць, забытае, састарэлае. Але ж ёсьць» (IV, 242). Усвядоміўшы сябе беларусамі, Загорскі і яго аднадумцы будуць адраджаць сваё імя. Адраджаць незалежна і годна, як гэта рабілі легендарныя і гістарычныя беларускія герой-паўстанцы Ваўкала-ка, Машэка, Вашчыла, Ляўшун, Сымон-аршанец. Ніколі не здраджваючы высокім ідэалам, яны будуць адкрываць сваю бацькаўшчыну, свой народ:

«Не, народ не забілі. Ён жыве і чакае шчасця. І будзе жыць, як бы цяжка яму ні было...» (5, 147).

Тэма народа, яго становішча, умоваў жыцця, ролі ў гісторычным працэсе, яго культура, духоўны свет займаюць значнае месца на старонках твора. Уладзімір Караткевіч рамантычна ўзнімае ўсю над рэчаіснасцю і надае народу тыя рысы і якасці, якія яму хацелася бачыць. Гарачая прага ідэалу красамоўна выяўляе асветніцкую тэндэнцыю яго творчасці. З апантанасцю і непахіснасцю народ у рамане адстойвае свой гонар, захоўвае вернасць, сумленне ў змаганні за волю. Пісьменнік паэтызуе Беларусь, яе славутую і драматычную мінуўшчыну, падкрэслівае велич і духоўную моц свайго народа. Ён ставіць перад сабой задачу ліквідаваць уяўленне пра беларусаў як пра бездзапаможную, бедную на таленты нацыю, няздатную самастойна ўладкаваць свой лёс. Празаік разбурае гэты асімілятарскі міф і робіць усё, каб паказаць суайчыннікам іхнюю сілу, гонар, права на самастойны шлях. Пісьменнік раскрывае чытачам вялікія дасягненні беларусаў у науцы, літаратуры, мастацтве, юрыспрудэнцы. Аўтар не стамляеца нагадваць пра шматвяковую дзяржайнасць беларускай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім, успамінае імёны лепшых сыноў Беларусі, грамадскіх дзеячаў, людзей мастацтва, асветнікаў: «А Кірыла Тураўскі, а паданні? А тое, што наша друкаваная «Біблія» з'явілася раней, чым у многіх у Еўропе? А тое, што законы Статута Літоўскага склалі мы? А тое, што Польшча сто год судзілася законамі, напісанымі на нашай мове, а калі пераклала іх, то пакінула ўсе нашы тэрміны і адсылала тых, хто не зразумее іх, да арыгінала? А тое, што рукапіс меж паміж Польшчай і Літвой, які даследчыкі лічаць польскім, напісаны беларускай гаворкай? А тое, што трыста год мовай княства была беларуская мова?... [...] А Будны? А старажытны іканапіс?!» (V, 169–170).

Уладзімір Караткевіч праводзіць паралелі паміж беларускімі народнымі песнямі і найлепшымі ўзорамі сусветнай музыкі — творамі Манюшкі, Глінкі, Баха. Даследуючы катэгорыю нацыянальнай свядомасці, ён настойліва тлумачыць розніцу паміж веравызнаннем і паходжаннем. Шкадуе, што спрадвечна беларускія слова забываюцца, а ім на змену прыходзяць недарэчныя адпаведнікі, турбуецца пра недастатковасць слоўнікаў, мовазнаўчых прац, нататак аб старажытнай і сучаснай літаратурах. Пісьменнік пераконвае, што мова, паэзія, музыка — гэта найвышэйшы сродак сувязі паміж душамі людзей, і змаганне за слова — справа кожнага з нас.

Ідэйна-маральнае супастаўленне мінуўшчыны і сучаснасці дазваляла У. Караткевічу ўзձейнічаць на сучаснікаў, ствараць агульнанацыянальны, агульначалавечы ідэал, які спрыяў бы нацыянальнаму і духоўнаму адраджэнню грамадства. Значэнне такога ідэалу магла атрымаць, паводле У. Караткевіча, асветніцкай ідэяй адданага, самаахвярнага служэння радзіме, ідэяй адраджэння духоўнасці. Толькі яна здольная аб'яднаць нацыю, зрабіць яе адказнай за лёс бацькаўшчыны.

Алесь Века (Мінск)

«НА БЕЛАРУСІ БОГ ЖЫВЕ...»

**БІБЛЕЙСКІЯ СЮЖЭТЫ І МАТЫВЫ
Ў ПАЭЗІІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА**

Творчасць Уладзіміра Караткевіча пры ўсёй яе традыцыйнасці ўсё ж адметная ў беларускай літаратуры. Сюжэты, матывы і вобразы яго твораў вылучаюцца перш за ўсё на фоне той сялянскай тэматыкі, якая здаўна панавала ў нашым прыгожым пісьменстве. Істотна і тое, што пісьменнік першым пачаў глыбока распрацоўваць тэму нацыянальнай гісторыі. Белетрызацыя гісторыі ці гістарычна белетрыстыка — такія вызначэнні можна сустрэць у дачыненні да яго аповесцей і раманаў. І гэта сапраўды так, калі разглядаць творы майстра ў кантэксле літаратуры 50—70-х гг. Якраз тады шчырыя сэрцы востра адчулі, што без нацыянальна-патрыятычнага і гуманістычнага выхавання моладзі, без прапагандавання лепшых набыткаў сусветнай культуры немагчыма далейшае духоўнае развіццё нацыі.

ДУХ РЭЛІГІЙНАСЦІ — БЕЛАРУСКІ ДУХ

Для таго каб абудзіць дух беларускі, Уладзімір Караткевіч шырока скарыстоўваў і распрацоўваў у творах сюжэты і матывы з Бібліі. Такое назіралася на пэўных этапах грамадскага жыцця ў многіх літаратурах свету. Пад уздзеяннем падзеі першай паловы XX ст., асабліва Другой сусветнай вайны, у свядомасці прагрэсіўных прадстаўнікоў сусветнай грамадскасці паскорыўся працэс засваення гуманнай ідэі аб блізкасці і единасці ўсіх людзей на Зямлі. Рэміфалагізацыя¹ як з'ява ў беларускай літаратуры пасляваеннага перыяду (Я. Колас, М. Танк, Я. Брыль, П. Панчанка і інш.) ішла паралельна з тым жа працэсам у сусветным прыгожым пісьменстве. Выкарыстанне матываў і сюжэтаў з міфалогіі — у тым ліку і з біблейскай — дапамагала ствараць не толькі глабальныя «мадэлі» развіцця грамадства, але і больш уважліва акцэнтаваць пэўныя сітуацыі і калізіі жыцця. Мастацтва ўсё больш і больш пачало схіляцца да сцвярджэння думкі пра выратавальную місію рэлігійных ідэй, якімі павінна поўніцца ўся чалавечая культура.

З прыведзеных разваг можна зрабіць вывад, што зварот Уладзіміра Караткевіча да біблейскіх сюжэтаў і матываў быў з'явай не выпадковай, а хутчэй заканамернай. Ужо нават першы паэтычны зборнік «Матчына душа» (1958) мае арыентацыю на хрысціянскія ідэі. Пэўная танальнасць будзе дамінаваць

¹ Рэміфалагізацыя — тут: зварот да глыбінных пластоў традыцыйнай міфалагічнай спадчыны.

у творчасці пісьменніка і надалей, а менавіта: дух рэлігійнасці чалавека залежыць не столькі ад ведання біблейскай гісторыі, не ад веравызнання наогул, а ад чалавечнасці самога чалавека.

Паказальнай у гэтым плане з'яўляецца размова, якая адбылася ў свой час паміж Уладзімірам Караткевічам і архіепіскапам Мінскім і Беларускім Антоніем (А. Мельнікам), пра якую згадвае Адам Мальдзіс. Распавядаючы пра ўдзел у пасяджэнні Сусветнага савета хрысціянскіх цэркваў, архіепіскап пераказаў размову з адным удзельнікам нарады, які пытаяўся, ці ёсць на Беларусі гістарычны раман. І архіепіскап Антоній згадаў У. Караткевіча, на што пачуў адказ пра «блюзнерскія раманы». «Тут я запярэчыў: «Караткевіча турбууюць не столькі пытанні рэлігіі і атэізму, колькі пытанні чалавечай асобы, яе адказнасці перад... гісторыяй...» Скажыце, калі ласка, Уладзімір Сямёновіч, ці правільна я запярэчыў яму?.. — Ну, вядома ж... Я не быў бы мастаком, калі б пісаў голыя агіткі. Мяне сапраўды куды больш хвалюе, што такое чалавек і чаму ён можа мець уладу над іншым чалавекам, чым розныя там канфесійныя праблемы. З-за гэтых праблем у гісторыі майго народа было столькі войнаў, столькі трагедый...»².

I ЯЗЫЧНИЦТВА, I ХРЫСЦІЯНСТВА

A сэнсаванне і распрацоўка хрысціянскіх ідэй у пазіі Уладзіміра Караткевіча — з'ява адметная: пісьменнік творча абыходзіцца з імі, не дагматызуе іх, прыўносіць у іх нацыянальны пачатак. У чым жа ён выяўляецца? На наш погляд — у спалучэнні таго лепшага з духоўнасці паганства, што зберагаў на працягу доўгай гісторыі народ, і лепшага з духоўнасці хрысціянства, якое моцнае агульначалавечымі, гуманістычнымі ўстаноўкамі.

У паганстве пісьменніку імпантаване ўсяго космасу, створанага Богам, разуменне неацэннай каштоўнасці і харства прыроды і чалавека. Для чалавека язычніцкай веры любы драпежнік роўны па значнасці з кожным карысным і добрым зверам. Роўнае права на існаванне і валоданне багаццямі космасу мае і чалавек, і самая маленькая казулька. Акурат у гэтым пісьменнік бачыць станоўчае значэнне старажытнага паганства. Але падкроўслі, што У. Караткевіч не прымае на веру догмаў, нават калі яны перайшлі да нас з запаветамі продкаў. Прыкладам таго можа быць зварот пісьменніка да вершаванай трагедыі башкірскага паэта Мустая Карыма «У ноч зацьмення месяца», якую У. Караткевіч пераклаў на беларускую мову. У гэтым творы выкryваецца небяспека дагматызму, пад уздзеяннем якога рана ці позна любая, нават самая станоўчая з'ява пераўтвараецца ў тормаз, паўстает перашкодай на шляху да лепшага жыцця, да щасця людзей.

Спалучэннем паганскага і хрысціянскага пачаткаў асветлены верш «У ту ю ноч» (зб. «Матчына душа»). Паэт стварае малюнак спрадвечнага

² Мальдзіс А. Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: Партрэт пісьменніка і чалавека. Мн., 1990. С. 143.

свята беларусаў — Купалля і, у прыватнасці, паказвае апагей усяго рытуалу святкавання — пошук папараць-кветкі:

Кветка ў нетрах лясных распускалася,
Залатая, агністая, сіняя,
На купаллі, на росным купаллі,
Ў бураломнай лясной лагчыне. (I, 44)

Але асноўны акцэнт у творы паэт робіць не на свяце і не на кlopатах (святочных, будзённых) беларусаў. Галоўнае паўстае-раскрываеца як бы нечакана, але разам з тым падрыхтавана ўсёй папярэдній гісторыяй народа, яго спрадвечным спадзяваннем на лепшую долю:

І не ведалі вёскі ў дубровах,
Людзі хмуря і палеткі,
Што ўсяму ўжо знайшлося Слова,
Што яно прагрыміць над светам...
Наваколле пакуль што маўчала.
Ноч плыла агнямі і зорамі...
Нарадзіўся Янка Купала. (I, 45)

Слова (Бог-Слова) у хрысціянскай традыцыі, у прыватнасці, праваслаўнай, абазначае другую асобу Святой Тройцы — Сына Божага як вечнае і іпастаснае Слова Божае. Яно спаконвеку было з Богам-Айцом і затым увасобілася ў вобразе чалавека (Хрыста) дзеля людзей ды іхняга выратавання. «З пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог» — гэтак пачынаеца Евангелле ад Іаана³. З'яўленне Выратавальніка і ўвасабленне яго ў чалавека было прадказаны яшчэ ў Старым запавеце. Гэтак і нараджэнне Янкі Купалы, паводле паэтычнага вобраза У. Караткевіча, было як бы прадказаны ў старажытныя часы нашымі продкамі. І менавіта гэтае нараджэнне-выратаванне чакалася больш за ўсё, таму яно ў творы духоўна спалучана са спрадвечным святым — Купаллем. І як Слова Божае ўвасобілася ў Сына Божага дзеля выратавання ўсіх людзей, так і Янка Купала прыйшоў у свет беларускім Словам, каб заяўіць голасна пра свой народ і ад імя гэтага народа, выратаваць беларусаў ад нацыяналільнага бяспамяцтва.

ЛЮБОЎ ДА БОГА, ДА РАДЗІМЫ, ДА БЛІЖНЯГА

У свой час шукаў глыбіннага апрыышча чалавече душы вялікі мысляр з беларускім каранямі Фёдар Дастаеўскі і прыйшоў да высновы, што ім з'яўляецца хрысціянскае сумленне, «совесть во Христе». І ў запісной кніжцы пісьменнік занатоўвае: «Сумленне без Бога ёсць жах, яно можа заблукаць і прывесці да бязмежнай разбэшчанасці.

³ Тут і далей у тэксле цытаты з Бібліі прыводзяцца паводле рускамоўнага кананічнага выдання ў перакладзе на беларускую мову, зробленым аўтарам.

Недастаткова вызначаць маральнасць вернасцю сваім перакананням. Трэба яшчэ безупынна ўзнімаць у сабе пытанне: ці правільныя мае перакананні? Праверка ж іх адзіная — Хрыстос»⁴.

Пэўныя крытэрыі ацэнкі чалавечых паводзін прысутнічаюць і ў творах У. Караткевіча. Найперш гэта самыя высокія пачуцці кахрання, душэўнага болю, патрыятызму, любові, без якіх паэт не ўяўляе сапраўды паўнавартаснага чалавечага быцця. Прычым трэба заўважыць, што ўсе яны (пачуцці гэтыя) вельмі моцна завостраны пісьменнікам і іх цяжка не заўважыць. Напрыклад, пачуццё любові. У хрысціянстве склалася традыцыя разумення двух відаў любові — любові да Бога і любові да бліжняга свайго, прычым дамінуе на шкале дабрачыннасцей любоў да Бога. Нездарма Хрыстос на пытанне аднаго з фарысеяў: «Наставік! Які найбольшы запавет у законе?» — адказаў: «Узлюбі Господа Бога твойго ўсім сэрцам твайм, і ўсёй душой твайі, і ўсім разуменнем твайм. Гэта ёсць найпершы і найбольшы запавет. Другі ж падобны да гэтага: узлюбі бліжняга свайго, як самога сябе. На гэтых двух запаветах грунтуецца ўесь закон і прарокі» (Мц. 21: 36–40).

Для паэта вызначальнымі з'яўляюцца стасункі паміж людзьмі на аснове чалавечнасці. А чалавечнасць вымяраецца маральнімі законамі⁵, засвоенымі людзьмі на пакутных шляхах гісторыі. У вершы «Здратаваныя магілы» (зб. «Мая Іліяды», 1969), напрыклад, паэт стварае маналог нябожчыцы-маці, на магілу да якой не пускаюць сына (сюжэт мае карані ў гісторыі рэвалюцыйнага руху ў Грэцыі):

Хто ж з іх горшы, мой сыне? Язычнікі злые
Ці рупліўцы аб славе Христовай і сіле?
На Галгофу калісьці пусцілі Марыю,
А цябе — на магілу маю не пусцілі. (I, 140)

У вершах У. Караткевіча перавага аддаецца непасрэднаму жывому пачуццю, якое існуе як бы само па сабе, свабодна ад чыёй бы там ні было «запантэнтаванасці». Для паэта няма рэзкага падзелу на зямное і нябеснае. У сваіх развагах ён зыходзіць не толькі са здабыткай чалавечства, але і з уласнага жыццёвага і маральнага вопыту. Паэту, пэўна, бліжэй пачуццё любові ў трактоўцы апостала Паўла: ахвярнасць без любові — нішто. У Першым пасланні да карынфіянаў апостал гаворыць: «Любоў доўгаярпівая, міласэрная, любоў не зайдзросціць, любоў не выхваляеца, не ганарыцца, не бясчынствуе,

⁴ Цыт. па: Сарнов Б. Смотрите, кто пришел: Новый человек на арене истории. М., 1992. С. 297.

⁵ Гэтыя маральнія законы, якія ўбіраюць у сябе жыццёвыя вопыты многіх пакаленняў і прыводзяць чалавека да ідзі Бога — усеагульных прынцыпаў развіцця свету, жыцця ўсёгуре. Бог ёсць Любоў, Бог ёсць Мудрасць, Бог ёсць сама Жыццё. Разумеючы гэта, лёгка ўсвядоміць, што без любові да Бога, без прымання вышэйшых прынцыпаў быцця няма і так званай чалавечнасці.

не шукае свайго, не раздражняеца, не мысліць ліхога, не радуеца хлусні, а сурадуеца ісціне; усё пакрывае, усяму верыць, усяго спадзяеца, усё трывае» (1 Кар. 13: 4–7).

Цікавай у гэтым плане з'яўляеца трактоўка вобраза Самсона ў вершы «Самсон» (зб. «Мая Іліяды»). Паводле біблейскага сюжета (Суд. 13–16), Самсон абраны «ад самага чэрава маці» на служэнне Богу і на ратаванне «Ізраіля ад рук філісцімлянаў». Таму з дзяцінства яго падрыхтоўвалі да абяцання назарэйства (абяцанне, згодна з якім Самсон павінен захоўваць рытуальную чысціню, у прыватнасці, устрымлівацца ад ужывання моцных напояў дзеля поўнага прысвячэння сябе Богу; знешняя прыкмета назарэя — доўгія валасы, якія забаранялася стрыгчы. — Чыс. 6: 1–5). Вось чаму ў самыя вырашальныя моманты жыцця на Самсона сыходзіць «Дух Гасподні», які дае яму чароўную сілу, што дазваляе перамагаць любых ворагаў. Усе ўчынкі юнака застаюцца незразумелымі для навакольных, але разам з тым маюць у сабе патаемны сэнс. Так, напрыклад, наперакор бацькам Самсон вырашае ўзяць шлюб з філісцімлянкою. Пры гэтым ён кіруеца магчымасцю займець выпадак адпомсціць заклятым ворагам (Суд. 14: 3–4).

Двойчы Самсон-асілак спазнаў пакуты і выпрабаванні з-за няўдалага шлюбу. Але калі ў першы раз Самсон выстаяў, то ў другі застаўся без сваіх валасоў, у якіх і быў сакрэт яго волатаўскай сілы. Ворагі-філісцімляне праз жонку Самсона Далілу асляпілі яго і началі ўсяляк здзекавацца са слабога і бязбройнага. Самсон стаў маліцца Богу і хутка адчуў, што валасы зноў адрастаюць. Тым часам філісцімляне наладзілі свята ў храме Дагона і прымусілі Самсона забаўляць гасцей. Самсон папрасіў хлапчука-павадыра падвесіць яго да слупоў храма і, зрушыўшы з месца два з іх, прамовіў: «Хай памрэ душа мая разам з філісцімлянамі». У імгненні храм разбурыўся, і Самсон загінуў з ворагамі пад абломкамі.

У сваім творы У. Каараткевіч набліжае біблейскі сюжэт да рэаліі зямнога жыцця. Ягоны Самсон — звычайны юнак, якому не абыякавыя паўсядзённыя радасці і турботы. Але мару Самсона — «аліўы ўзрошчваць, абвадняць пустэчы» — перапыніў вораг, што прыйшоў на яго зямлю. Аўтар укладвае ў вўсны Самсона шчырэя словаў:

...усё забыў, бо ў мой пясчаны край
Прышоў філісцімлянін.
Я не мог...
Забыў дзяўчат, саху, спакой і волю.
Адное засталося — сіла зброі.
Адное засталося — песні гневу. (I, 161)

Самсон-асілак узяўся за зброю і ўжо амаль перамог. Але сэрца яго засталося чалавечым, у ім не адгарэлі зямнія пачуцці. Самсон закахаўся ў дзяўчыну з варожага лагера, якая ў рэшце рэшт і здрадзіла яму: яна выдала філісцімлянам таямніцу непераможнасці Самсона. І калі Самсон з біблейскай

гісторыі ў той жа сітуацыі звяртаецца з малітваю да Бога, то герой У. Караткевіча звяртаецца за дапамогай да роднай зямлі-радзімы, да сваіх вытокай⁶. І толькі гэта вяртае яму сілы:

Успамінаочы парог бацькоўскі
І маці, што прадзе штовечар воўну
На камені яго...

О гэтых смех

Прыгожай сукі у раскошнай зале!..
Што можаш ты паставіць супраць Маці?
Усе твае надуманыя слова —
Хлусня, як ты сама.
А маці ёсць.
І сонца ёсць. І ёсць мая радзіма.
Я сын яе. (I, 161).

Аддаочы перавагу любові да радзімы перад кахраннем да жанчыны, У. Караткевіч ні ў якім разе не проціпастаўляе гэтыхі два пачуцці і тым больш не прыніжае якое-небудзь з іх. У разуменні паэта яны роўныя між сабой і вельмі значныя ў чалавечым жыцці. Але кахранне паміж мужчынам і жанчынай — гэта найперш шлях да асабістага шчасця, толькі пачатак шляху да Бога. Прызначэнне ж чалавека ў жыцці бачыцца паэту не толькі ў гэтым, а ў нечым большым, вышэйшым. Да ўсведамлення тae вышыні чалавек прыходзіць паступова, як бы па этапах, і дасягае яе праз страты, пакуты і выпрабаванні. І толькі такім чынам ён здольны ўзняцца да ўсведамлення сэнсу быцця, да разумення яго вялікай праўды.

ПАТРЫЯТЫЗМ ВЫРАСТАЕ З ЛЮБОВІ

Разуменне пакутных шляхоў, на якіх дасягаюцца вышыні жыццёвай мудрасці, збліжае У. Караткевіча з яго вялікім папярэднікам — Адамам Міцкевічам, само жыццё якога сталася пакутным шляхам-здабываннем вялікай праўды. Паэту ў свой час давялося перажыць цяжкія выпрабаванні, першым ён зразумеў, што «праўда і веліч жыцця не могуць быць залежнымі ад выпадковасцей асабістага шчасця»⁷. Таму і пра У. Караткевіча можна сказаць словамі, якія рускі філосаф У. Салаўёў сказаў у дачыненні да А. Міцкевіча: «Пра любоў да народа ці да бацькаўшчыны трэба сказаць тое ж, што

⁶ Ідэя святасці, боскасці радзімы, родных вытокай выяўлена ў многіх творах У. Караткевіча. Ва ўмоўнай іерархіі я — бліжні — народ — радзіма — чалавечства — галактыка — Бог (як агульны прынцып уладкаванасці Сусвету) паняцце любоў да радзімы ўмяшчае ў сябе паняцце любоў да бліжнягі і не абмяжоўваеца ім (бо знаходзіцца вышэй). З гэтай іерархіі бачна: каб любіць радзіму, неабходна (але гэтага не дастаткова) любіць (паважаць, месьціць сваю годнасць) сябе самога, сваіх бліжніх, свой народ. Любячы сваю радзіму, мы набліжаемся да Бога, да паяднання з ім.

⁷ Соловьев В. Философия искусства и литературная критика. М., 1991. С. 373.

і пра каханне да жанчыны. Тут і ў самой выключнасці пачуцца ёсьць прадвесце вялікай праўды, што і народнасць, гэтаксама, як і асаба чалавечая, мае вечнае і бяспрэчнае прызначэнне і павінна стаць адной з вечных, самакаштоўнасных і незаменных формаў для дасканалай паўнаты жыццёвага зместу. Але, каб прадвесце вышэйшай праўды не ператварылася ў пустую, хлуслівую і згубную прэтэнзію, трэба, каб абвесны лад простага патрыятычнага пачуцца: «я люблю сваю радзіму», — ператварыўся ў загадны лад патрыятычнага абавязку: «дапамагай радзіме ва ўсведамленні і выкананні яе вышэйшай задачы»⁸.

Здавалася б, што загадны лад патрыятычнага абавязку павінен прывесці пісьменніка да ўзвелічэння самакаштоўнасці ўласнага народа перад іншымі. Але такога не адбываецца. Наадварот, У. Караткевіч прыходзіць да высновы пра неабвержнасць Хрыстовага запавету: «Узлюбі бліжняга свайго, як самога сябе» (Мц. 22: 39). Патрыятычны абавязак грунтуецца, вырастает з любові да бліжняга. Нацыянальны космас ва ўяўленні У. Караткевіча — бязмежны, бо пры ўсім сваім непадабенстве і самакаштоўнасці кожны народ мае сваёй радзімай Зямлю, і ўсё чалавецтва мае агульнага продка і ўзаемапаяднана агульны гісторый. Таму ад супаднасці паміж людзьмі залежыць іх асабісты лёс, будучыня іх нашчадкаў.

Так, напрыклад, у вершы «І сніў Адам...» (зб. «Мая Іліада») У. Караткевіч стварае малюнак райскай ідyllі, бесклапотнага мірнага існавання. Але вось Зямля дае Адаму «свяцло і празрэнне». Бо гэта ж ад яго залежыць, быць ці не быць чалавечай гісторыі на Зямлі. И вось у сне-прадказанні ён бачыць тое, што чакае нашчадкаў у будучыні:

І сніў Адам:
Камета ўсталала ў небе
Барвянным страшным зракам — і тады
Крывёю начала сачыцца глеба
І згінулі эдэмскія сады...
І сніў Адам:
Зямля ў глыбінным лоне
Няволю нараджае для жывых...
І сніў Адам:
Да светлых зор сусвету
Імчыць, як лямант, шматвяковы жах —
Кроў Іліяды, попел Плошчы кветак,
Рагнеды плач і Хірасімы прах... (I, 153)

Для У. Караткевіча мінулае і сучаснасць знітаваны паміж сабой, сузалежныя, бо вызначаюць хаду сусветнай гісторыі і будучыню ўвогуле. Паэт усведамляе: чым глыбей і паўней мы зразумеем мінулае ў яго цэльнасці, tym лепш пазнаем і зразумеем сучаснасць. I чым больш глыбокія пласты мудрасці

⁸ Соловьев В. Философия искусства и литературная критика. С. 373.

спазнаў чалавек у сваім мінулым жыцці, тым больш актыўна ён можа ўплываць на хаду сучасных яму падзеяў.

Выбар, які робіць Адам пасля абуджэння ў вершы У. Караткевіча, залежыць не столькі ад усведамлення Адамам таго, што гісторыя неабарачальная. Ён, гэты выбар, матывуеца хутчэй тым, што людзі на зямлі рана ці позна ўсё ж адыдуць ад абстрактнага разумення сваёй блізкасці і навучацца жыва ўспрымаць сапраўдную еднасць, роднасць. Любоўю да такой еднасці і кіруеца Адам, які вырашае ўсё ж надкусіць злашчасны плод і распачаць такім чынам гісторыю:

І Ева падышла і працягнула
Далоні сонных і пяшчотных рук.
І ён з трывогай, з радасцю няпэўнай
І з мужнасцю суровай, як праклён,
Прынік да іх у страсці горкай, гнеўнай,
Бо ён любіў...
Бо добра помніў сон. (I, 154)

Думкі паэта пра еднасць чалавецтва і арыентацыя на гэтую еднасць сугучныя з тым настроем, што пануе сёня ў сусветнай літаратуры і філасофіі. Пісьменнікі і філосафы ў сваіх працах, асабліва пасля Другой сусветнай вайны, перайшлі ад канстататыўнага фактаў і з'яўлі да пошуку глыбінных прычын і шляху выхаду з зацяжнога крыйсіу, што расцягнуўся на цэлае стагоддзе⁹. Пры розных падыходах і поглядах на праблему быцця яны прыйшлі да высновы, што прычынай крыйсіу грамадства стала бездухойнасць. Секулярызацыя мастацтва і наогул усёй культуры прывяла да ўзнікнення прорвы паміж рэлігіяй і чалавекам. На працягу доўгага часу — ад эпохі Адраджэння — гэта паступова і прывяло да духоўнай пустэчы. Вось чаму вядомы філосаф рускага замежжа У. Вейдле пісаў, што трагедыю мастацтва «можна зразумець толькі ў рэлігійным плане», а не ў сацыяльным і эстэтычным. І «толькі рэлігійнае тлумачэнне дапаможа нам згледзець крыйніцу гэтай непрыхільнасці і развалу»¹⁰.

Пасмяротны зборнік вершаў Уладзіміра Караткевіча «Быў. Ёсць. Буду» (1985) з'яўляецца не толькі апошнім у шэрагу яго паэтычных зборнікаў. Гэта як бы выніковая рыса пад усёй творчасцю пісьменніка. Назву зборніку надалі паводле аднайменнага верша, якім, уласна, і распачынаецца кніга:

Быў. Ёсць. Буду.
Тamu, што заўжды, як пракляты,
Жыву бяздоннай трывогай,
Тamu, што сэрца маё распята
За ўсе мільяды двухногіх. (I, 239)

⁹ Самосознанне европейской культуры XX века: Мыслители и писатели о месте культуры в современном обществе. М., 1991.

¹⁰ Тамсама. С. 164.

Пісьменнік не столькі дае характарыстыку сабе і сваёй творчасці, колькі вызначае ролю чалавека ў свеце наогул і паэта ў прыватнасці. Бо паэт, творца — прарок, якому воляю лёсу наканавана ўзняцца да ўсведамлення вышэйшай праўды і прамовіць гэту праўду да свайго народа, а ад імя свайго народа — усяму свету. Вось чаму папараць-кветка нібы віфліемская зорка прарочыць спакутаванаму народу пра нараджэнне Янкі Купалы. Вось чаму ў вершы «Багдановіч» (зб. «Мая Іліяд») У. Караткевіч піша:

Ты прыйшоў
І гарачым словам
Рунь узніяў на роднай зямлі. (I, 227)

А выснову робіць наступную:

Смела кроучу цяпер у пяскі я
Перад светлай заветнай гарой,
Бо як ёсць у народа такія —
Не загіне давеку народ. (I, 228)

Паэт для народа з'яўляецца нацыянальным Богам-Словам. Замах на яго свабоду і жыццё У. Караткевіч трактуе як найвялікшае злачынства. Так, у вершы «Афіцэру Лісаневічу» ён апісвае выпадак, калі маладому афіцэру, беларусу, прапаноўваючы выклікаць на дуэль М. Лермантава. Верш пабудаваны ў форме развагі афіцэра над ганебнай прапановай. І тут паэт называе М. Лермантава «Словам Народа», «Сэрцам Народа»:

Ды на Слова Народа, на Сэрца Народа
Не ўздыму я ніколі сваю руку. (I, 249)

Варты павагі і памяці нашчадкаў і афіцэр Лісаневіч, які годна адказаў сатрапам,

І гэтым адказам
У гісторыі Людства застаўся ён. (I, 250)

Значны ў паэтычнай спадчыне У. Караткевіча верш «Быў. Ёсць. Буду». Варта толькі ўважліва ўчытацца ў яго радкі і зразумець сэнс, які закладзены паэтам. Бо на першы погляд можа падацца, што паэт ставіць сябе як асобу ў цэнтр і заваstraе на сабе ўвагу. Але гэта не так. Паэта цікавіць усё той жа чалавек, створаны па «вобразу і падабенству Божаму», які можа «быць падобным да Бога ўсё больш і больш, становіцца богападобным, калі ён любіць Бога і прымае ў сябе Дыханне Божага Жыцця. Станавіцца ж усё больш падобным да нашага боскага вобраза — мэта існавання чалавека»¹¹. Інакш кажучы, мэта чалавечага жыцця — зразумець вышэйшую праўду і сэнс свайго

¹¹ Жив Бог: Православный катехизис. Лондон, 1990. С. 18.

жыцця. Таму калі У. Караткевіч піша, што сэрца яго «распята за ўсе мільярды двухногіх», то тым самым цалкам выяўляе новазапаветную ідэю абожання чалавека.

Новы запавет — гэта не толькі дамова паміж Богам і чалавечтвам. Гэта саюз, які здзейсніўся ў асобе Ісуса Хрыста (Бога, што стаў чалавекам) — сапраўды Бога і чалавека. И калі Логас, Слова, стала плоццю, — тады Божая злучылася з чалавечым. Вось чаму хрысціянская традыцыя сцвярджае, што калі чалавек верыць у Ісуса Хрыста, то «Хрыстос дае яму ад Святога Духа і з Духам Божае жыццё». И тады чалавечча злучаецца з Божым.

БЕЛАРУСЬ, ЗЯМЛЯ СВЯТАЯ...

Разам з тым трэба адзначыць, што, прызнаючы і ўхваляючы Божае ў чалавеку, Уладзімір Караткевіч не прызнае ў ім рабскай падпарадкованасці, а таксама ўлады аднаго чалавека над другім, якая іншым разам становіцца большай за Божую. Паэт гэтаксама не прызнае прыгнёту чалавека, што чыніцца ад імя Бога. И таму ён гатоў змагацца супраць усяго гэтага заўсёды, нават пасля ўласнай смерці:

За ўсіх, хто крывёю піша
Ў нязгодзе
З рабства подлай дарогай,
Хто за Край Свой Родны, за усе Народы
Паўстане нават на Бога. (I, 239)

З прыведзеных радкоў якраз і вынікае, што самае каштоўнае — гэта чалавечая свабода, а самае святое — Родны Край. Непарушнасць такой высновы відавочная для паэта, бо змацавана крывёй змагароў за яе сцвярджэнне. Ніхто не мае права здзейсніць замах на волю і незалежнасць, нават Бог. Даў ці можа Бог — увасабленне дасканаласці — парушыць тое, што ім жа створана?

Своеасаблівым працягам тэмы святасці радзімы з'яўляецца верш «На Беларусі Бог жыве». Пісьменніка даўно цікавіла народная легенда пра тое, як Бог дзяліў зямлю і адарыў беларусаў самай лепшай і багатай яе часткай (VIII, кн. 1, 449–250). Але, каб ураўняць гэтае багацце, ён даў беларусам найгоршее ў свеце начальства.

У вершы ж паэт выказвае крыху іншую думку, якая ў асноўным зводзіцца да наступнага: Беларусь — наша радзіма, Храм непарушны для кожнага чалавека, што жыве на гэтай зямлі:

Гэты край раскрытых душ і дзвярэй,
Гэты край —
Твой дом і сабор... (I, 242)

І ў гэтым храме жыве сам пан Бог. Бо дзе ж яму яшчэ жыць, як не ў раі? А якраз рай і быў аддадзены беларусам пры дзяльбе:

І пра тое кожны пяе салавей
Росным кветкам у роднай траве:
«На Беларусі Бог жыве», —
І няхай давеку жыве. (I, 242)

Апошнім часам многа дыскутуеща пытанне пра беларускі менталітэт: што гэта такое, на чым گрунтуеца, што ў ім станоўчага, а што — адмоўнага? Немалаважным з'яўлеца тут і вызначэнне ролі хрысціянства ў фарміраванні ментальнасці, а таксама такой з'явы, як талерантнасць. Беручы за аснову якраз гэты бок нацыянальнага характару ды яшчэ аптымістычнае сузіранне свету, спагадлівасць да розных людзей, некаторыя навукоўцы сцвярджаюць, што беларусы — самыя паслядоўныя хрысціянскія падзвіжнікі¹². У пацвярджэнне прыводзяще факты старажытнай гісторыі Полацкага княства, якое напрамую хрысцілася ад Візантыйі. Другія ж даследчыкі, наадварот, даводзяць, што ўсе пакуты на сваім гістарычным шляху беларусы маюць з-за недастатковай хрысціянскасці¹³. Пакуль улады спрачаліся, народ шанаваў веру сваіх продкаў і з не-даверам пазіраў як на праваслаўе, гэтак і на каталіцтва і уніяцтва.

«МЫ З ІМ СВАЕ...»

Для Уладзіміра Караткевіча падобнай дылемы (хрысціяне мы ці не) не існавала — «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», «На Беларусі Бог жыве». Магчыма, тут і прысутнічае нейкая метафізіка і гэта ёсьць нацыянальны міф, створаны пісьменнікам. Але без яго народу немагчыма жыць — гэтак сама, як чалавеку без мінуўшчыны, без каранёў. І калі «На Беларусі Бог жыве», то для У. Караткевіча гэта значыць, што ён жыве на зямлі ўсялякага народа ў любым кутку свету.

А калі Ён шле на нас кару і гнеў, —
Ну што ж,— мы з Ім свае:
У вяршыні самых гонкіх дрэў
Маланка з неба б’е. (I, 242)

З пункту гледжання У. Караткевіча, гэта ёсьць сапраўдны патрыятызм, які вынікае з простае думкі: кожны народ, створаны Богам, варты аднолькавай увагі і пашаны. Вялікі гэты народ ці малы, знаходзіцца ён на вышэйшай ступені цывілізацыі ці на ніжэйшай, ён робіць роўны з іншымі ўнёсак у агульна-чалавечую гісторыю. А значыць, у аднолькавай ступені ўсе народы служаць адзінаму Богу, у якога няма лепшых ці разумнейшых, а ўсе роўныя. Адзіны

¹² Анціпенка А. Еўрапейскасць і хрысціянская ідэя беларускасці // Беларусіка. Кн. 2: Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, якая адбылася ў Маладзечне 19–20 жніўня 1992 года. Мн., 1992. С. 259–262.

¹³ Радзік Р. Рэлігійныя перадумовы фарміравання беларускай нацыі // Тамсама. С. 272–279.

Бог дараваў народам жыццё і кожнаму ўдыхнуў індывідуальную душу і даў як святыню — мову народа. Таму

Праваслаўны або каталіцкі
Ці які там твой будзе парог, —
Яе разам з матчынай цыцкаю
Даў табе ў твае вусны Бог.
Пі. І ведай: гіне ў пракляццях
І з дзярма павек не ўстаем
Той, хто выплюнуў цыцку маці
Або злосна ўкусіў яе. (I, 248–249)

У гэтых радках У. Каараткевіч зноў жа ўвасабляе новазапаветную думку пра ўчалавечанне Ісуса: Логас, Слова, стала плоццю ва ўлонні Багародзіцы Дзевы Марыі, каб Божае злучылася з чалавечым. Гэтаксама і кожнаму чалавеку даецца ад Святога Духа праз улонне маці родная мова. На гэтай мове — мове ўласнай душы і сэрца — чалавеку ад нараджэння дадзены вялікі дарунак — магчымасць зносін з Богам.

* * *

Неяк французскі этнолаг-структураліст Клод Леві-Строс выказаў думку, XXI ст. пройдзе ва ўсім свеце пад сцягам гуманізму, у якім мае патрэбу сённяшняе чалавечства. Беларусь і яе народ могуць ганарыцца tym, што ў нашай гісторыі быў, ёсць і будзе чалавек, які стаў у першыя шарэнгі на шляху да ўсясветнай чалавечнасці.

Ева Леонова (Минск)

«С ТОБОЙ, КАК С ДЕРЕВОМ ПОБЕГ, СРОСЛАСЬ...»

ОБРАЗ МАРИИ МАГДАЛИНЫ В РОМАНЕ В. КОРОТКЕВИЧА «ХРЫСТОС ПРЫЗЯМЛІЎСЯ Ў ГАРОДНІ» И МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОПЫТ

Хронотоп интерпретаций библейских мотивов, сюжетов и образов, художественных аллюзий на них поистине необозрим. История, происшедшая ровно две тысячи лет назад, и сегодня сопровождает человеческое существование. Разные люди по-разному относятся к ней. Для одних это, как отмечает известный российский литературовед С. С. Аверинцев, «самая реальная реальность, с которой, при свете которой живешь изо дня в день. Для других — чуть подальше: то, во что полагается веровать людям верующим. Для третьих — еще дальше: один из компонентов культурной традиции, «мотив», «образ», метафора для списания вещей посторонних. Очень емкая метафора. Для четвертых, наконец, — вредный вздор, который необходимо всеми дозволенными и недозволенными приемами изгладить из памяти человечества. Но ни первые, ни вторые, ни третий, ни даже четвертые не могут позабыть, успокоиться, жить, как будто ничего не было... Старую историю будут передумывать снова и снова. Четыре древних повествователя изложили ее очень скжато, с тревожащими наше воображение лакунами, с загадочными умолчаниями, а главное — не позволяя себе никаких мотиваций, даже никаких оценочных эпитетов... То, что они рассказали, требует толкователей, но своего собственного истолкования в себе не содержит».

Об исключительной притягательности евангельских перипетий, о неутомимом желании мастеров слова оживлять Христа — «эти слезы человечества, развернувшиеся в удивительный рассказ, удивительное событие» (В. Розанов), хорошо написал великий аргентинский поэт и прозаик Х.-Л. Борхес в стихотворении «Христос на кресте» (1985):

Он нам оставил дивный круг метафор...

Похожая мысль неоднократно звучала у Б. Пастернака, например — в стихотворении «На Страстной» из романа «Доктор Живаго»:

Еще кругом ночная мгла.
Еще так рано в мире,
Что звездам в небе нет числа,
И каждая, как день, светла,
И если бы земля могла,
Она бы Пасху проспала
Под чтение Псалтыри...

Чрезвычайно трогательно и очень лично воспринимал историю Христа — как нравственную опору, как духовный посох, — белорусский поэт В. Жилка; 1 мая 1923 года он оставил в «Дневнике» следующую запись: «Толькі дужыя, здаровыя ходзяць без кія, а слабому трэ падперціся, трэба дапамога. Мо таму я так упарта шукаю падпоркі... Але адно: Хрыста, светлага Ісуса я заўсёды любіў. Знаю яго боскасць (хоць Богам ён мог і не быць) і знаю яго чалавечнасць. Знаю яго магутнасць, калі забараняў мору хвалявацца, але знаю і яго малітву слабасці «Хай міма пройдзе келіх гэты» ў садзе. Бачу яго ўладаром, як едзе ў Іерусалім, і паніжанага, зняважанага воямі. Люблю яго, як моладасць сваю, як казку, як легенду, як лёгкі сон, як летуценне, але люблю і як сімвал мае трагедыі, люблю яго за вялікі трагізм, за муки яго, за раны, за крыж яго... Я не ведаю нічога болей харошага, вялікага, як неўміручы (лепей сказаць) памершы і ўваскросшы Хрыстос».

В чем причина этой удивительной притягательности? Прежде всего, вероятно, в том, что всякий миф, будь то античный или библейский, несет в себе неисчерпаемый нравственный потенциал, извечные этические ценности, потребность человека в которых никогда — от начала цивилизации до нашего времени — не убывала; и художники разных эпох и народов искали пути их воскрешения, стремились взглянуть на них новыми глазами, помочь современникам и потомкам тоже увидеть их в новом свете, заново переосмыслить, «пережить», сопоставить свой индивидуальный духовный опыт с опытом общечеловеческим, с преопытом. «Библия — нескончаемость», — имеем мы все основания повторить вслед за В. Розановым.

При этом, как бы ни отличались формы и способы интерпретации библейского материала, обусловленные времененной, национальной, социальной, конфессиональной принадлежностью (или атеистической позицией) писателя, природой его таланта, склонностью к мистическому или реалистическому письму и т. д., в мировой литературе упрочились две глобальные тенденции:

1) условно говоря, сакральная, приближенная к каноническим текстам художественная адаптация Библии — литературные пересказы, «прочтения», развития, дополнения к библейскому материалу, акцентирующие его актуальность для всех времен, но в особенности — для человека «здесь и сейчас», и имеющие, таким образом, цель дидактическую, просветительско-теологическую;

2) секулярная, светская, или, как ее определял протоиерей Александр Мень, «земная» (в иных своих вариантах, мы бы даже сказали, — чересчур заземленная); украинский литературовед А. Е. Нямцу именует ее «очеловеченной персонификацией».

Если в произведениях, созданных в русле первой тенденции, используя строки Б. Пастернака из его стихотворения «Гефсиманский сад», Иисус Христос тоже мог быть «как смертные, как мы», то в версиях второй — он и есть «мы», и есть «смертный» безо всяких «как». Цель творивших в русле второй

тенденции можно в определенной мере выразить обращенными к Христу словами Иуды из знаменитой рок-оперы Э. Л. Уэбберга и Т. Райса «Иисус Христос — суперзвезда» (1970): «... мне удалось развеять пелену, застилавшую мне глаза, и я покончил со слепым преклонением перед тобой, Иисус. И стало ясно мне, куда все это приведет. Чтобы трезво оценить обстановку, мне понадобилось одно усилие: отделить человека от мифа о нем... Я помню, когда мы все это начинали, — никаких разговоров тогда о Боге не было и в помине; тогда мы называли тебя Человеком».

Обе тенденции чрезвычайно неоднородны; причем, как ни парадоксально, в рамках второй иногда появляются произведения, гораздо более близкие к каноническим текстам, гораздо болееозвучные им, нежели произведения собственно экзегетического (от *exegetike* — истолковываю) характера. Следует обратить внимание и на достаточно распространенную в мировой литературе (особенно второй половины XX в.) научно-фантастическую модернизацию Христа и других библейских персонажей, вплоть до того, что они представляются инопланетянами.

Как раз вторая, «земная», рецепция библейского материала если не преувеличивает, то уж, во всяком случае, находит широкое распространение в мировой литературе, в особенности начиная с периода всеобъемлющего кризиса человеческого сознания, и прежде всего — сознания религиозного, с конца XIX в., эпохи «переоценки ценностей», когда, по словам Ф. Ницше, «Бог умер». «Нет сомнения, — писал В. Розанов в «Апокалипсисе нашего времени» (1918–1919), — что глубокий фундамент всего теперь происходящего заключается в том, что в европейском... человечестве образовались колоссальные пустоты от былого христианства; и в эти пустоты проваливается все: троны, классы, сословия, труд, богатство. Все потрясены. Все гибнут, все гибнет. Но все это проваливается в пустоту души, которая лишилась древнего содержания». Очевидно, именно со вступлением человечества в XX век начинается эпоха, так сказать, низвержения святынь, эпоха невиданной до сих пор секуляризации добра и зла, божественного и дьявольского, светлого и темного в человеке и мире. Закономерно, что сегодня, на пограничье не только столетий, но и тысячелетий, когда — в особенности на территориях, в течение почти века охваченных неистовым атеизмом, — забрезжило желание жизни «во Христе», новое дыхание обрела и Книга книг, актуализировались всевозможные реконструкции как ее «главного Лица» (А. Мень) — Иисуса Христа, так и других персонажей, как ее стержневого сюжета, так и отдельных элементов художественной структуры. Соответственно стало злободневным философско-эстетическое прочтение, осмысление этих произведений, их своеобразная «мифореставрация» (понятие введено в обиход российским исследователем С. М. Телегиным в его книге «Философия мифа», изданной в 1994 г. в Москве: «Мифореставрация... означает такой метод анализа художественного или фольклорного текста, при котором исследователь восстанавливает его мифологическую основу»).

В разных вариантах осуществлялась рецепция Библии белорусской литературой. Непреходящее значение имеет скориновская адаптация библейских текстов, — по выражению В. Колесника, «духовная жертва» великого гуманиста родному краю, труд, преследовавший именно просветительско-теологические цели, ибо, по мнению Ф. Скорины, Библия должна служить «Богу ко чти и людем посполитым к добруму научению». В первую очередь как источник мудрости, каковая «ест мати всех добрых речей и учитель всякому добруму умению», рассматривал Ф. Скорина, в частности, книгу притчей Соломоновых: «Ест бо в сих притчах сократа мудрость, якобы [...] ядро у вореху»; «Пожиточны же суть сие книги чести всякому человеку, мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому, наболей тым, они же хотять имети добрые обычае и познати мудрость и науку...»

В русле просветительской тенденции, с отчетливо выраженным акцентом на возрожденческих евангельских мотивах интерпретировали библейскую сюжетику белорусские художники слова начала XX в. («Апокрыф», «Сядр пяскоў егіпецкай зямлі» М. Богдановича, «Прапор», «Ужо світае», «Яна і я» Я. Купалы и др.). Правда, как подчеркивал В. Колесник, «наши белорусские песняры редко брали их из первоисточников и никогда из богословских трактатов. Чаще всего они заимствовали их из народного поэтического сознания: апокрифов, сказок-легенд, преданий, притч, пословиц».

Позже к библейским мотивам аппеллируют писатели белорусской эмиграции. Заметим, что и у них библейские реминисценции нередко сопровождаются мотивами воскресения, обновления, оживания, как, в частности, в стихотворении «Хрыстосаў лёс» (1943) Алеся Соловья:

Знёс мухаў шмат мой край каҳаны, —
сцяў і яго Хрыстосаў лёс;
яму хоць цяжка, хоць балесне,
ён будзе жыць, ён уваскрэнне!

Значительно реже, по известным причинам, к Библии обращались художники слова в самой Беларуси, тем не менее, присутствие Книги книг дает о себе знать и в их этико-эстетических системах (например, в произведениях В. Быкова). Что же касается белорусской литературы последних двух десятилетий, то, вероятно, легче назвать писателей, которые не обращались к извечным проблемам Бога и человека, веры и неверия, к символике Христа, апостолов, искушения, крестного пути, Голгофы, воскресения и т. п. Впечатление такое, что художник в продолжение долгого времени страдал без спасительной духовной влаги и теперь спешит утолить мучительную жажду. Вот имена только некоторых авторов, которые обрели Библию с ее бытийной прозрачностью и таинственностью одновременно: Д. Бичель-Загнетова, И. Богданович, Р. Бородулин, Г. Булыка, О. Минкин, Л. Рублевская, А. Рязанов, М. Скобла, А. Сыс, Г. Тваранович, В. Шнип... И вот лишь незначительная часть произведений этих и других писателей: стихотворение Л. Голубовича «Хрыстос»,

рассказ И. Жерносек «Гадара», поэтические циклы Р. Бородулина «Сэрца стане Віфлеемам...» и «Псалмы Давідавы» и А. Вольского «Гасподзь ідзе ў Ерусалім...». Обратимся хотя бы к одному произведению — стихотворению А. Вольского «Маўчым... маўчым...» из вышеназванного цикла:

...Мінула столькі лет і зім,
але спадзеву час не глушыць:
 на небе,
 на вадзе,
 на сушы,
праз нашы сэрцы,
 нашы души
 Гасподзь ідзе ў Ерусалім.

А вочы слепіць чадны дым.
І неба — ў шэрай пацярусе.
Гасподзь ідзе ў Ерусалім
па занядбанай Беларусі.
А што яна?
 Маўчыць.
 У скрусе.
А мы?
 І мы — маўчым...
 Маўчым.
Чаму ж «асанна» не крыгчым?..
 Гасподзь ідзе ў Ерусалім!

Совершенно особое место занимает в белорусской литературе одно из самых широкохватных и, без преувеличения, одно из самых значительных осмыслений библейского материала — роман Владимира Короткевича «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», завершенный в 1966 г. Библейская сюжетика воплощена в нем как на микро-, так и на макроуровнях; были актуализированы как отдельные ее детали, так и первичные, опорные, константы, целые евангельские коллизии и центральные образы: Иисус Христос, этот, по определению А. К. Горского (ученика известного богослова Павла Флоренского), «образ образов», его апостолы, Пилат, синедрион, пришествие, распятие, чудеса Христа и многое другое. По глубине проникновения в библейский мир в один ряд с романом «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» знатоки ставят такие произведения, как «Евангелие от Иуды» польского писателя Г. Панаса, «Евангелие от Марка» Х.-Л. Борхеса. «Эти произведения носят своеобразный экзегетический характер и в совокупности составляют светскую историю жизни и деяний Иисуса Христа, демонстрируют нетрадиционное восприятие образа Мессии в разные культурно-исторические эпохи в разных национальных контекстах», — справедливо замечает А. Е. Нямцу, включающий в эту совокупность художественных истолкований библейского материала и роман белорусского писателя. К наиболее убедительным в психологическом

отношении образам (насколько психологизм вообще возможен в философской, притчевой прозе) в романе принадлежит и образ Марии Магдалины, чья библейская судьба экстраполирована писателем на драматические жизненные коллизии героини Марины Кривиц.

Как известно, женщины, в том числе грешницы, составляют достаточно большую часть обитателей библейского мира. Относительно же самой известной из них А. Мень специально обращает внимание читателей на следующий факт: «Отождествление Марии Магдалины с блудницей, описанной в Евангелии от Луки (7: 36–50), не имеет оснований в самом библейском тексте, а сложилось в латинской агиографической традиции, связанной с именем Григория Великого (VI в.)». Вероятно, уместно будет напомнить здесь историю прощения Иисусом Христом грешницы в доме фарисея Симона: «Некто из фарисеев просил Его вкусить с ним пищи; и Он, войдя в дом фарисея, возлег. И вот, женщина того города, которая была грешница, узнав, что Он возлежит в доме фарисея, принесла алabaстровый сосуд с миром и, став позади у ног Его и плача, начала обливать ноги Его слезами и отирать волосами головы своей, и целовала ноги Его, и мазала миром. Видя это, фарисей, пригласивший Его, сказал сам в себе: если бы Он был пророк, то знал бы, кто и какая женщина прикасается к Нему, ибо она грешница. Обратившись к нему, Иисус сказал: Симон! Я имею нечто сказать тебе. Он говорит: скажи, Учитель. Иисус сказал: у одного заимодавца было два должника: один должен был пятьсот динариев, а другой пятьдесят, но как они не имели чем заплатить, он простил обоим. Скажи же, который из них более возлюбил его? Симон отвечал: думаю, тот, которому более простил. Он сказал ему: правильно ты рассудил. И, обратившись к женщине, сказал Симону: видишь ли ты эту женщину? Я пришел в дом твой, и ты воды Мне на ноги не дал, а она слезами облила Мне ноги и волосами головы своей отерла; ты целования Мне на дал, а она, с тех пор как Я пришел, не перестает целовать у Меня ноги; ты головы Мне маслом не помазал, а она миром помазала Мне ноги. А потому сказываю тебе: прощаются грехи ее многие за то, что она возлюбила много, а кому мало прощается, тот мало любит. Ей же сказал: прощаются тебе грехи. И возложавшие с Ним начали говорить про себя: кто это, что и грехи прощает? Он же сказал женщине: вера твоя спасла тебя, иди с миром».

Несколько далее, в Евангелии же от Луки, сказано будет, что после этого «Мария, называемая Магдалиною, из которой вышли семь бесов», вместе с другими исцеленными от злых духов и болезней женщинами сопровождала Христа и его апостолов в их странствиях по городам и селениям (8: 1–3). Имя же прощенной Христом грешницы не упоминается, в связи с нею не идет речь об изгнании «семи бесов»; тем не менее, на протяжении многих веков она и Мария Магдалина воспринимались как одно и то же лицо, и эта традиция оказалась прочно закрепленной в современной библеистике. Так, статья в изданном к 2000-летию христианства «Православном библейском словаре» (СПб., 1997) гласит: «Мария Магдалина — жена-мироносица. Родом из

города Магдалы. Вела распутную жизнь, и Иисус Христос Своей проповедью возродил ее к новой жизни и сделал преданнейшей Своей последовательницей. По Воскресении Иисус Христос явился ей прежде других».

Любопытные пояснения по поводу прощенной Иисусом грешницы и Марии Магдалины — как лиц вполне автономных — содержит 9-й том «Толковой Библии», изданной в Петербурге в 1912 г. По поводу того, что женщина, посетившая дом фарисея Симона, была грешницей, блудницей, комментатор пишет: «Была — прошедшее несовершенное время, обозначающее не то, что женщина в это время продолжала свою грешную жизнь, а то, какою она представлялась во мнении ее сограждан, по-видимому, еще не знавших о ее обращении на истинный путь». Что же касается Марии Магдалины, «из которой вышли семь бесов», то, согласно комментарию, отсылающему нас, в свою очередь, к немецкому толкователю Библии Иоганну Вейсу, эти слова обозначают «чрезвычайную силу одержимости бесами: семь — на языке Св. Писания есть символ полноты… здесь указывается на то, что Мария семь раз в течение своей жизни подвергалась возвращению бесноватости. Что касается довольно распространенного рационалистического взгляда, будто бы Мария была просто крайне распущенной в нравственном отношении женщиной, …то против такого понимания говорит употребленный и о Марии термин «исцеленная», который означает чудесное исцеление от действительной, а не мнимой болезни беснования». Иначе говоря, Мария Магдалина была больной, но не была блудницей! Помимо прочего, в этой же «Толковой Библии» приведен пример еще одного отождествления двух разных библейских историй: помазания ног Христа грешницей в доме фарисея Симона и позднейшего помазания головы Христа женщиной в Вифании, в доме прокаженного Симона (Мф. 26: 6–13), в то время как во втором случае речь идет вовсе не о грешнице, а об ученице Христа. Все эти и другие нюансы, безусловно, стоит иметь в виду, приступая к художественной «мифореставрации» библейских персонажей.

В любом случае очевидно, что при всей концептуальной значимости история Марии Магдалины принадлежит к самым лапидарным местам в евангельских текстах, таящим в себе безграничные возможности для художественных домыслов и разнообразных версий. Не случайно к образу Марии Магдалины не устают обращаться писатели разных времен и народов, причем интерпретации такого рода имеют место в обоих руслах — сакральном и секулярном. Заметим также, что из большого количества библейских персонажей образ Марии Магдалины — один из самых разработанных мировой литературой; назовем только некоторые произведения, главной или одной из главных фигур которых является именно она: поэма А. К. Толстого «Грешница» (1857), драма немецкого писателя К.-Ф. Хеббеля «Мария Магдалина» (1844), одноименные драма бельгийца М. Метерлинка (1909) и исторический роман Г. П. Данилевского (1913), романы уже упомянутого польского писателя Г. Панаса «Евангелие от Иуды» (1973), венесуэльского — М. Отеро Сильвы «И стал

тот камень Христом» (1984), а также знаменитый стихотворный цикл Б. Пастернака в его романе «Доктор Живаго» (1957), драма украинца С. Черкасенко «Цена крови» (1930), повесть венгра Сильвестера Эрдега «Безымянная могила» (1994) и многие другие. Не говоря уже о многочисленных аллюзиях и аналогиях с Марией Магдалиной в мировой литературе, к числу едва ли не самых известных из которых относят героинь Ф. М. Достоевского — Настасью Филипповну из «Идиота», Грушеньку из «Братьев Карамазовых». Неоднократно, особенно в последние годы, к образу Марии Магдалины обращалась и белорусская литература; кажется, самый свежий пример такого рода — роман-мистерия Т. Бондарь «Благословение Марии» (1998), заслуживающий, несомненно, отдельного анализа в свете нашей темы. Чрезвычайно органично вписан в мировую традицию художественной, так сказать, реинкарнации библейских персонажей, в том числе Марии Магдалины, и роман В. Короткевича «Христос прызяліўся ў Гародні: Евангелле ад Іуды».

Современные богословы, литературоведы, философы не раз писали о том, что христианский мир на пороге нового тысячелетия столкнулся с необходимостью преодоления огромной трагедии — разделенности двух заповедей, двух путей, завещанных Христом одновременно, — любви к Богу и любви к человеку. Но ведь и сам Христос часто предстает в такой разделенности в нем божественного и человеческого, причем именно вторая, человеческая, сторона чаще всего остается в тени. Между тем, как подчеркивал А. Мень, Христос «был человек. Человек в полном смысле слова». В этом смысле едва ли не самое главное впечатление, производимое присутствием грешных в окружении Христа, — именно впечатление его глубокой и мудрой человечности. Вспомним ответ Иисуса ропущшим книжникам и фарисеям: «Не здоровые имеют нужду во враче, но больные; я пришел призвать не праведников, а грешников к покаянию» (Лк. 5: 31–32).

Впрочем, библейские ситуации с участием женщин, прежде всего грешниц, иногда использовались теми или иными авторами как дополнительный повод для десакрализации Христа. В качестве примера можно назвать драматическую поэму Леси Українки «На поле крови»; в ней Иуда утверждает, что Иисусу совсем не чужды были человеческие слабости и пороки:

Він був такий, як всі!..
Не крацій анірошечки! Любив він
вино і пахощі. Любив, щоб завжди
жінки йому вродливі слугували...
а він ім дозволяв, щоб ноги мили
йому коштовним нардом и волоссям
розкішним, як буває у блудниць,
вони йому ті ноги витирали.

В романе В. Короткевича «Христос прызяліўся ў Гародні» история Марии Магдалины распадается на три этапа, каждый из которых условно

можно определить следующим образом: до Христа, подле Христа, с Христом (последнее — не буквально, а метафорически говоря, то есть с Христом в сердце).

Какой предстает Мария Магдалина, пока еще Марина Кривиц, на первых страницах произведения? Судьба ее незавидна; читатель становится свидетелем того, как «былая пасомая» бискупа Комара, подобно вещи, передается им кардиналу Лотру — что называется, из рук в руки. Тем, чьей игрушкой-утехой, а позже — инструментом осуществления коварного замысла стала Марина, автор дает недвусмысленную характеристику (да и их самих постоянно вынуждает к саморекомендациям подобного рода): «Яны былі гной...» Показательно, что Марина, необычайной красоты женщина («Гожая, І ў Італії, і паўсюль я не бачыў такіх», — свидетельствует Лотр), с самого начала вовсе не равнодушна к своей участии. Надежда если не на чувство, то хотя бы на какое-то постоянство, какую-то прочность и определенность положения при бискупе рушится и сменяется ощущениями «абражанага гонару і адрынутай прывязанасці, бяссільным гневам і сухой нянавісцю». Марина ловит себя на мысли, что ей даже трудно вспомнить такое слово, как «давеку». Постепенно гнев и отчаяние уступят место «асуджанаму, амаль спакойнаму прымірэнню», но лишь до поры до времени.

Пресловутый оксюморон «великая блудница» и, соответственно, тема Марии Магдалины непосредственно войдет в роман с XIII главы. На прочтение образа Марину Кривиц как библейской грешницы в этой главе «работает» каждая ее составляющая — на уровнях как философско-этического содержания, так и поэтики. В качестве одного из эпиграфов главе предшествуют слова из Апокалипсиса (18: 3, 4, 7): «І цары зямныя любадзейнічалі з ёю, і купцы зямныя ўзбагацелі ад вялікай раскоши яе... выйдзі ад яе, народ мой, каб не ўдзельнічаць вам у грахах яе і не зазнаць язвай яе... Колькі славілася яна і раскашавала, столькі аддайце ёй у адплату пакут і горкіх нягодаў». «Смертноснай» назовет красоту Марину резчик Клеоник, и он же заметит: «Я з яе Магдаліну рэзаў бы». Позже, в разговоре с Юрасем Братчиком, Магдалиной назовет Марину Кривиц Лотр. Однако В. Короткевич настойчиво продолжает намеченную на первых страницах произведения антитетическую линию в изображении натуры и поведения героини и неоднозначного восприятия ее окружающими людьми. Один из самых дальновидных персонажей романа, «чалавек, які ведае ўсё», Кашпар Бекеш бросит как бы вскользь: «Людзі кажуць: самадайка. А мне здаецца, не можа быць хлуслівай гэткая прыгажосць... не веру, што дрэнъ». Однако через многие испытания пройдет еще Марина, прежде чем подтвердится правота Бекеша.

С момента встречи Братчика с подосланной к нему Лотром Мариной (глава XVI «Саронская лілея») будет звучать уже преимущественно одно имя — Магдалина. Так присутствие образа библейской грешницы в романе окажется закрепленным и номинативно; имя же, как известно, уже есть цитата. «Процитированное», произнесенное, оно еще до полного развертывания

событий отсылает наше воображение к первоисходу. Более того, оно в определенной степени препрезентирует предшествующие и даже последующие реконструкции образа Магдалины, как бы «мерцающие», просвечивающие сквозь его новую художественную версию и, соответственно, взывающие к нашей ассоциативной способности. Ибо, как бы далеко ни уходили разные авторы от праобраза, все же некоторые его существенные константы сохраняются неизменными и явят собой точки соприкосновения, типологические схождения отдельных его толкований. В этом смысле с короткевичевским прочтением образа Марии Магдалины в какой-то мере перекликается более позднее, предложенное Г. Панасом, объяснение. Показательно, например, что слова, вынесенные белорусским писателем в подзаголовок, — «Евангелие от Иуды», Г. Панас использует в качестве названия; как и у В. Короткевича, у польского автора изображение жизни Марии Магдалины «до Христа» также сменяется картинами ее существования «подле Христа» и с Христом в сердце.

Иное дело, что Марина Кривиц не по собственной воле становится спутницей Братчика-Христа и его апостолов: следить и доносить — вот новое предназначение, уготованное ей хозяином, Лотром. Но и теперь ощущения Марины не сводятся к равнодушно-холодной решимости исполнить приказ Лотра — посеять в сознании Юрася подозрения то ли о возможной измене Аней, то ли о насилии над нею и, введя в заблуждение, заставить покинуть город в поисках любимой. Марине достаточно легко удается игра, однако все чаще посещают «комедиантку», тревожат ее совесть жалость и сострадание. Юрась в ее глазах — «дзіця па думках і помыслах», и постепенно она начинает этого «ребенка» уважать. Чувство привязанности осложняется, усиливается благодарностью за спасение от смерти без суда, от камней разъяренной толпы. И будет порвана долгая цепь измен и предательств, связывающая Мариину с прошлым, с Лотром, со всеми теми, кого она давно окрестила «гандлярамі», «дрэнню, золатам залітымі, гвалтоўнікамі, мяснікамі, катамі» ее тела. «Я не магу выдаць гэтага чалавека! — падумала яна. — Жывы, праста ён жывы...». Для Марины чрезвычайно важно, что и он видит в ней «не дрэва», как видят все «тыя», «нябожчыкі», а человека с душой и совестью.

Весьма существенно, что разрыв с Лотром происходит не под влиянием минутной слабости, не в результате некоего наития, нет; разрыв этот осознан и выстрадан. Она — Марина Кривиц, Мария Магдалина — отдает себе отчет в том, что с Братчиком-Христом «не толькі ў неба не трапіш... а і на зямлі доўга не паходзіш, у зямное пекла пападзеш... Хай так. Не хачу баяцца... Выкуплю грэх...».

Пройдет еще некоторое время, и Марина с удивлением обнаружит, что даже в детстве, при живых родителях, она не чувствовала себя так покойно, так хорошо, как подле Братчика. И, наконец, поймет, что ее посетила долгожданная любовь, первая и последняя, но в этой любви Марина признается только самой себе: «Узяць бы яго у рукі, у абдымкі, і не выпусціць, пакуль не

прыйдзе канец свету, пакуль не рассыплюща зямля і неба і не застануцца яны адны ў ашары, дзе няма ні цемры, ні святла... Любы... Я ўжо больш не магу жыць без гэтага майго кахання, без гэтай журбы».

Выше уже констатировалась неизбежность типологических схождений между различными версиями образа Марии Магдалины. Типично, в частности, чувство любви, питаемое Марией Магдалиной к Иисусу Христу. Заметим только, что в сакральной традиции, в отличие от традиции «земной», любовь эта имеет характер восхищенно-возвышенный. Как для героини С. Черкасенко, для которой Христос тоже «мій Бог, мое життя й кохання». Как для героини С. Эрдега, для которой даже думать о Христе — великое блаженство. И как для героини Г. Панаса, в сюжете романа которого присутствует, вдобавок, мотив соперничества из-за Магдалины: иступленной страстью к ней, бывшей любовнице римлянина и потому всеми отверженной, охвачен Иуда (впрочем, о страстной любви Иуды к Марии Магдалине поведал и С. Эрдег в своей повести «Безымянная могила»), Магдалина же не в Иуде, а в Христе видит своего спасителя и свое спасение, верит в его воскрешение и надеется на грядущую с ним встречу.

В романе В. Короткевича смертная любит смертного. Однако и здесь, как едва ли не во всех интерпретациях образа Марии Магдалины, теме любви сопутствует давняя проблема христианской этики, которую в свое время Кароль Войтыла, будущий папа римский Иоанн Павел II, определил как «привнесение в любовь любви», где в первом случае слово «любовь» означает то, что на основе сексуального влечения формируется между мужчиной и женщиной; во втором же — содержание главной заповеди христианской веры» (см. книгу К. Войтылы «Любовь и ответственность»). Причем, как правило, любовь к ближнему стимулируется, подготавливается любовью к Христу, — может быть, как никем другим вдохновенно воспетой Б. Пастернаком (кстати, его цикл хоть и создан в русле сакральной традиции, но в философском смысле вполне соответствует истории духовного возмужания героини В. Короткевича):

Чуть ночь, мой демон тут как тут,
За прошлое моя расплата.
Придут и сердце мне сосут
Воспоминания разврата,
Когда, раба мужских причуд,
Была я дурой бесноватой...

... О где бы я теперь была,
Учитель мой и мой Спаситель,
Когда б ночами у стола
Меня бы вечность не ждала,
Как новый, в сети ремесла
Мной завлеченный посетитель.

Но объясни, что значит грех,
И смерть, и ад, и пламень серный,
Когда я на глазах у всех
С тобой, как с деревом побег,
Срослась в своей тоске безмерной...

(Магдалина. I)

Еще одна проблема, чрезвычайно глубоко воплощенная в библейских текстах и существенно разработанная В. Короткевичем, — это проблема выбора. Человек с момента создания был и остается обещанием как добра, так и зла. Все во власти Бога, кроме необходимости и права выбирать между светом и тьмой, добром и злом. Вспомним библейское: «И владычествуйте над рыбами морскими (и над зверями), и над птицами небесными (и над всяkim скотом, и над всею землею), и над всяким животным, пресмыкающимся по земле» (Быт. 1: 28). Исследователи Библии (в частности, доктор М. Розен из Румынии в своих «Уроках Библии») обращают внимание на то, что глагол, который обычно переводится с языка оригинала как «владычествовать, править», имеет и совершенно противоположное значение — «опускаться». Иначе говоря, от человека, от его свободного волеизъявления зависит, будет ли он царствовать и помогать Богу, возвысится — или же, наоборот, опустится, унизит себя до животного, до пресмыкающегося.

Сознание героини В. Короткевича в начале повествования достаточно релятивно, и лишь с течением времени бытовое начинает уступать место бытийному. В момент принятия главного решения на одной чаше весов — гарантированное, ставшее уже привычным, пусть только внешне, но внутренне ощущаемое благополучие, на другой — неизвестность, скитания, лишения, возможный суд «дастаслаўна га сінедрыёна» во главе с Лотром или даже смерть в одном из жутких подземелий или на костре («простанараддзе ахвотней вешалі, а ерэтыкоў палілі»). Марина делает трезвый, осознанный выбор в пользу достоинства, что бы этот выбор за собой ни повлек. На упрек в измене Лотру, предательстве того, кто ее «з гною ўзняў», «цаніў», она с вызовом отвечает: «Не з гною, у гной вы мяне затаўклі».

Символично, что выбор в пользу Братчика-Христа и собственного достоинства Марина делает в результате пути, пройденного подле Христа, рядом, вместе с Христом. Метафора пути, дороги, странствия выполняет существеннейшую функцию в Библии вообще; «тяжкий путь познания» есть парадигма человеческой жизни от материнского чрева до могилы, он неизменно ассоциируется с поиском, обновлением, постижением миропорядка, а человек издавна уподобляется путешественнику, путнику, пилигриму. Как и для Братчика, для Марины Кривиц дорога испытаний обернулась духовно-душевным возвышением, протянулась от себя к себе — настоящей. Подобно Братчику-Христу, Марине, Марии Магдалине и распятия не суждено было избежать, и она тоже прошла свой крестный путь: слово «распятая» не раз и не случайно прозвучит у В. Короткевича: «Магдаліна, да крыві разбіўши

кулакі, распрацерлася на брамнай палавінцы, шырока раскінуўшы рукі, як распятая»; «Распятая на браме Магдаліна...»

Показательно, что сам Братчик отнюдь не называет Марину Магдалиной. Для него она — «дзяўчынка» или «жанчына». Особое значение приобретают обращенные к ней слова Братчика (причем из ряда ключевых в романе): имея в виду тяжелое состояние, нездоровье Марины и все ею пережитое, Юрась произносит: «Гэ, ды ты зусім паганая. Кепская, як беларускае жыццё». Так ее судьба уподобляется судьбе многострадальной родины. Момент полного признания Марины становится и моментом отпущения ей грехов, прощения ее Братчиком: «Няма правіны. Ні тваёй, ні маёй і нічай іншай. Яны аблыталі ўсё. І ўсё трымалі пад сякерай. І ўсім на гэтай зямлі зламалі жыццё. І знявчылі хлуснёю цябе». Может быть, впервые и красота Марины в это мгновение предстает «зусім не смертаноснай, а мяккай... нібы аблітай чымсьці нябачным».

Кстати, тема красоты и любви в мировой литературе нередко сопровождается темой любви к Христу, благодаря чему приобретает глубокий философско-этический смысл. Особенно мощно подобное сопутствие мотивов воплощено у Ф. М. Достоевского, причем едва ли не во всех его произведениях. «Мир станет красота Христова», — читаем в черновых набросках к роману «Бесы». Но ведь и знаменитое «красота спасет мир» подразумевает, судя по всему, именно красоту Божью, а не соблазнительно-греховную, не «смертоносную». Красота традиционно воспринимается как образ Блага, как отблеск Блага, во Благо данный человеку дар; поэтому столь органична в христианском богоречении категория благообразия. Имея это в виду, иными глазами смотришь на измененную, обновленную, как будто омытую чем-то невидимым красоту Магдалины В. Короткевича.

Пожалуй, именно здесь уместно будет обратить внимание на самое, кажется, главное различие Магдалины В. Короткевича и ее «прамодели». Библейская Мария Магдалина мгновенно поверила в Христа, преобразилась; ее преображение — очевидное чудо в ряду других чудес Христа. У В. Короткевича Марина Кривиц, Мария Магдалина, говоря метафорически, растет, расстет подобно Братчику, подобно обитателям Городни, многие из которых, нищие и обездоленные, из толпы превращаются в народ. Душевно-духовный рост Марины отражается на ее мыслях, поступках и поведении и в конечном итоге найдет выражение в ее воскресении — к новой жизни «во Христе». Совершенно прав в этом отношении А. Е. Нямцу, когда пишет: «Вполне очевидно, что содержательная значимость образа Марии Магдалины и других евангельских грешниц в современной литературе характеризуется повышенным вниманием к их духовному миру, многоаспектным исследованием нравственно-психологических мотивировок сущностного изменения их образа жизни после присоединения к Христу [...] Из евангельского образа-статиста, функции которого в священных текстах вполне однозначны, она трансформируется в активно действующее начало, становится в литературных версиях

подлинным соратником Христа. Образ Марии Магдалины, на который часто налагаются событийные и семантические комплексы других женских персонажей, приобретает исключительную психологическую напряженность, а в ряде случаев — глубокий поведенческий драматизм» (А. Е. Нямц. Новый Завет и мировая литература. Черновцы, 1993). От себя добавим: психологическая напряженность — не единственное приобретенное героиней новых литературных версий качество; она становится гораздо более убедительной, по-человечески живой и понятной. Ибо человек реально-конкретный, всамделишный — существо амбивалентное, в нем составляющие фундаментальную антиномию начала — добро и зло — не так резко, не так четко поляризованы, как в человеке мифологическом.

У В. Короткевича философско-психологическая сложность образа Магдалины реализуется и с помощью дополнительных изобразительных средств и приемов. Помимо того, что его героя, как и в большинстве других литературных интерпретаций, представляет собой своеобразную контаминацию различных библейских грешниц, она совершенно неожиданно соединяется, сливаются с другим персонажем — девой Марией. Вначале это соединение, слияние выражено не столь явно, однако имеет место: в ответ на предложенные Лотром соблазны — деньги и Марину Кривиц в качестве наложницы («Грошай дамо. Дзеўку гожую дамо. Тую — Лілею») — Юрась гневно произносит: «Сам знайду сваю дзвеву Марыю...» Понятно, что перед глазами Братчика другой образ — Анеи, но отповедь Юрася Лотру стилистически выстроена так, что не исключает и ассоциации девы Марии с Мариной, только эта Мария — не его, ему свою отыскать предстоит. Братчик не догадывается, что спутницами его судьбы станут обе эти женщины — и Марина, и Анея. Невольно приходят на ум строки из стихотворения Л. Голубовича «Хрыстос»:

...Марыя, Магдаліна — дзве жанчыны —
як дзве яго зямныя палавіны...

Еще показательнее в этом смысле одна из заключительных глав романа, когда ожидающему смертной казни мужичьюму Христу привидится чудесная встреча с богом Саваофом на утопически-совершенной белорусской земле: Марина и Анея сходятся, сопрягаются в одном образе — образе гостеприимной и радушной девы Марии («Марыя, вельмі падобная на Анею і Магдаліну, разам узятых, кланялася нізка...»).

Очень сильное впечатление оставляет эпизод последней встречи Братчика с Мариной. Становится очевидным, что и он «срасся» с нею за время пути, время вместе пережитых испытаний. Стоило ему увидеть ее на так называемом суде «найпадлелшага сінедрыёна» в качестве свидетеля, как сердце его защемило; он понял, «што яна і прыйсці сюды згадзілася, каб толькі паглядзець на яго», что она по-прежнему глубоко страдает из-за него. Пожалуй, впервые ее страдание отзыается такой же глубокой ответной болью

в нем самом, и Братчик дает ей понять, что мужественно смотрит в глаза смерти и ни о чем не сожалеет. «Дарагая мая! Добрая! Бедная!» — так человек, да еще перед собственной смертью, может думать только об очень близком существе. «Дзякую табе. Я люблю цабе», — произносит Юрась и, опять-таки впервые, думает, «што каб не яго каханне, то трэба было б прызнаць, что яна, прынамсі, не горшая за Анею».

Именно Магдалина по воле автора становится бесстрастным оппонентом вероломных, коварных врагов Братчика-Христа. Именно из ее уст «найпадлэйши сінедрыён» выслушивает суровый приговор себе и хвалу Братчику: «Ніколі, ніколі ў жыцці я не бачыла лепшага чалавека. Таму вы і судзіце яго. А на ягоным месцы стаяць бы вам. Усім вам... Братчык, слухай мяне і даруй... Я не могу вызваліць цябе ад пакуты і смерці, не могу даць сваёй цеплыні, ды яна і непатрэбная табе. Даруй. Але затое я могу даць тваёй душы на небе асалоду справядлівасці помсты. Яны яшчэ не ведаюць, якога яны ворага прыдбалі сабе. Апошняга. Запеклага... Памры спакойна, сэрца маё, светло душы маёй, лепшы на зямлі чалавек». И снова вспоминается пастернаковское:

...Брошусь на землю у ног распия,
Обомру и закушу уста.
Слишком многим руки для объятья
Ты раскинешь по концам креста...

(Магдалина. II)

Именно Магдалина поддержала Братчика и дала «новы гарп» его сердцу, показала, что стоит гибнуть за маленьких, обыкновенных людей, которым еще предстоит трудное преодоление в самих себе пороков и слабостей и восхождение к доброте и жертвенности, но которые уже теперь обещают стать «сцяблінай» для «прыўкраснай квіціны Дасканаласці», для «новай падоры людзей», «золата душ» и «святла ісціны», для «Чалавека на Зямлі».

Есть все основания сопоставить с произведением белорусского писателя роман М. Отеро Сильвы «И стал тот камень Христом» (названием послужила финальная строка одной из поэм испанского поэта-мистика XVI в. Сан Хуана де ла Круса, в свою очередь восходящая к библейскому тексту). Магдалина М. Отеро Сильвы не только по-житейски умна и мудра, она наделена способностью видеть дальше и глубже даже в сравнении с учениками Христа. Благодаря Иисусу избавившаяся от власти «семи бесов» — тщеславия, сладострастия, лжи, сомнения и т. п., она лучше других понимает значение Христова воскресения и Христова учения: «Он воскрес, чтобы сбылись пророчества Писаний и обрели силу его собственные заветы. Он воскрес, и уже никто снова не предаст его смерти. Хотя новые саддукеи и постараются превратить его учение из меча бедняков в щит для богачей, оберегающих свое добро, они не смогут убить его. Хотя новые ироды и вознамерятся использовать его имя, чтобы утяжелить ярмо, взваленное на их узников, им не удастся

убить его. Хотя новые фарисеи и попытаются изуродовать его заповеди в клещах фанатизма и задушить вольную мысль людскую, они не в силах убить его. Хотя под хоругвями его убеждений и возгорятся несправедливые войны, и запылают костры для пыток, и будут унижены женщины и порабощены народы и расы, никому не удастся убить его. Он воскрес и будет жить вечно в музыке воды, в цветении роз, в смехе ребенка, в глубинной жизненной силе людей, в мире между народами, в возмущениях бесправных, да, в возмущениях бесправных и в любви без слез».

Образ Марии Магдалины — далеко не единственный библейский женский образ, интерпретированный В. Короткевичем в романе «Хрыстос прызяліўся ў Гародні». Не менее интересен и концептуально важен в системе этого произведения образ Анеи, который вряд ли может быть сведен только к такому праобразу, как дева Мария, хотя в первую очередь этот библейский персонаж «цитируется» автором в различных эпизодах с Аней (достаточно сослаться на название главы «Марыя, пан Бог з табой...» и на один из эпиграфов к этой главе — слова из песни барколабовских старцев: «Маці Божая па мухах хадзіла, Па цымніцах, па пекле блукала»).

Прочтение романа В. Короткевича «Хрыстос прызяліўся ў Гародні» на предмет интерпретации образа Марии Магдалины наводит, таким образом, на мысль о том, что, независимо от социально-исторического континуума, в который помещен этот персонаж, последний в различных версиях имеет несомненное семантическое сходство. По большому счету в этом персонаже, в логике его развития находит отражение философско-этическая и поэтико-эстетическая конструкция того или иного произведения в целом, суть которой хорошо почувствовал еще Ф. М. Достоевский: «Совесть без Бога есть ужас, она может заблуждаться до самого безнравственного». Зато с Богом, достоинством и правдой совесть способна выпрямить человека, поднять его на вершины духовности.

Галіна Ішчанка (Брэст, Беларусь)

З ПАЗІЦЫЙ АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ

ФАКТАРЫ АПТЫМАЛЬНАГА СТАНАЎЛЕННЯ ДУХОЎНА БАГАТАЙ АСОБЫ Ў РАМАНЕ У. КАРАТКЕВІЧА «КАЛАСЫ ПАД СЯРПОМ ТВАІМ»

Рэальнасць, што склалася ў канцы другога тысячагоддзя, патрабуе ад нашага грамадства выпрацаўаць новую канцэпцыю адукцыі і выхавання. «Крызіс адукцыі — гэта крызіс гуманістычнай парадыгмы, дзе мэта не чалавек, а яго падрыхтоўка да рэалізацыі утылітарных мэт і утапічных сацыяльных праграм»¹. Гэта выразна ўсведамляеца навуковай грамадскасцю і органамі адукцыі Рэспублікі Беларусь.

Падыход да навучальна-выхаваўчага працэсу неабходна ажыццяўляць з пазіцый агульначалавечых каштоўнасцей. Сёння акцэнт павінен рабіцца на духоўна-маральнym, інтэлектуальным і эстэтычным развіцці асобы на аснове засваення ёю ўсяго культурнага багацця, назапашанага чалавецтвам. Проблема выхавання чалавека трэцяга тысячагоддзя — міждысцыплінарная проблема. Думаеца, што значную дапамогу педагогіцы, псіхалогіі можа аказаць літаратуразнаўства. Бо, як вядома, мастацка-вобразнае пазнанне чалавека старэйшае за навукова-тэарэтычнае. На нашу думку, навукоўцам, якія распрацоўваюць канцэпцыю аптымальнага станаўлення духоўнасці асобы, педагогам, што займаюцца практычнай дзейнасцю па стварэнню перадумоў фарміравання творчай асобы, варта асэнсаваць і максімальна ўлічваць у выхаваўчай дзейнасці фактары аптымальнага станаўлення духоўнасці асобы, акрэсленны ў сусветнай літаратуры, у tym ліку і ў беларускім мастацкім слове. Паспрабуем гэта паказаць на прыкладзе рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім». У гэтым творы прасочваеца эвалюцыя духоўнага станаўлення галоўнага героя Алеся Загорскага, у якім увасоблены аўтарскі ідэал чалавека, які адпавядае агульначалавечаму, паказаны тия фактары, якія, на думку пісьменніка, спрыяюць гарманічнаму развіццю асобы.

Як гуманіст У. Караткевіч перакананы, што кожны чалавек павінен стаць свабоднай самадзейснай асобай, адказнай за ўсё, што адбываеца ў гэтым свеце. Яшчэ ў 60-я гг. У. Караткевіч усёй сваёй творчай дзейнасцю імкнуўся наблізіць той час, калі «асабісты гонар будзе стаяць так высока, што ніхто не асмеліцца абразіць яго словам або дзеяй» (V, 377). Для пісьменніка аксіёмай быў імператыў, што «максімальная свобода кожнай асобы не развольвае грамадства, а вядзе да яго ўзмацнення, што гэта прымушае кожную асобу не

¹ Стражинский В. П., Ермак В. Н. Гуманизация образования в Республике Беларусь: состояние и перспективы // Адукцыя і выхаванне. 1996. № 3. С. 4.

шукаць сродкаў для таго, каб узарваць дзяржаву, а, наадварот, прыкладаць усе сілы, каб узмацніць сваю грамаду, сваю айчыну» (V, 357). Прызначэнне літаратуры аўтар «Каласоў пад сярпом тваім» бачыў у tym, «каб паказаць людзям іхню сілу, гордую самастойнасць, права на сваю ўласную дарогу, па якой ты ідзеши, не чакаючи ўзнагароды, а проста так, таму што ты чалавек і таму адчуваеш патрэбу і неабходнасць думаць самому і ісці самому. Бо табе сорамна рабіць іначай. Бо ты проста не ўяўляеш, як гэта так — «іначай»? Бо ты не быдла, каб ісці туды, куды вядуць...» (V, 357).

У Караткевіч адным з першых у беларускай літаратуре звярнуў увагу на тое, што сёння становіцца набыткам шырокай грамадскасці: у этнагенезе паўтараеца філагенез, багацце асобы, ступень яе развіцця вызначаеца ступенню засваення гісторыі развіцця грамадства і яго культуры. Пісьменнік свядома пайшоў на абуджэнне ў сучаснікаў гістарычнай памяці. Аб гэтым сведчыць запіс у дзённіку: «Пакуль самаасэнсавання няма — трэба проста, горда і самотна рабіць сваю справу, не зважаючи ані на якія пляўкі, поўхі, страты»².

Гістарычныя творы пісьменніка, у tym ліку і раман «Каласы...», спрыялі таму, каб «багатая і нармалёвая» (па выразу У. Караткевіча) гісторыя беларусаў стала фактам асабістага вопыту сучаснікаў. Словы Віктара Каліноўскага, аднаго з герояў твора, гучаць як папрок і перасцярога сучаснікам і нашчадкам пісьменніка: «Варты жалю той, хто не ведае былога дня і таму не можа разабрацца ў сённяшнім і прадбачыць будучы.... Абыякавы да мінулага не мае анікай інтэлектуальныя перавагі над жывёлай, і таму ёсць першы кандыдат на маральную, а затым і фізічную смерць. Усё адно хто гэта — чалавек ці народ» (V, 127). Пазбавіць народ гісторіі, на думку пісьменніка, імкнуцца тыя, «каму нявыгадна, каб людзі разабраліся ў сённяшнім дні» (V, 129). У. Караткевіч быў перакананы, што ў падсвядомасці нашчадкаў жыве вопыт папярэдніх пакаленняў. Гэта перакананне ён уклаў у вусны Віктара Каліноўскага: «Часам у старым рукапісе трапляеца неразборліве месцы, — разважае герой. — Для выдання яго трэба дакладна скапіраваць. І вось водзіш рукою, паўтараючы лініі, і раптам ловіш сябе на думцы, што ўсё, усё разумееш. Таму што твая рука паўтарае рухі рукі чалавека, які жыў за трыста год да цябе. Так і з падспуднай думкай продка, за якой сочыш, чытаючи стары рукапіс» (V, 170). Трэба меркаваць, што гэта выснова была дарагой для пісьменніка, калі да яе ён вяртаеца яшчэ і ў пасляслоўі да рамана «Каласы пад сярпом тваім»: «Жыццё «прыдумаць» нельга. Яго можна толькі ўзнавіць. Такім, якім яно было, з усімі радасцямі і з усімі стратамі. З успамінамі пра мінулае. З усім tym, што перажыў ты сам і твае сябры. І з усім tym, што перажылі і адпакутавалі мае і ваши прыголі. З той падсвядомасцю, што тоіцца ад іх у маёй і вашай душы. Таму ўсе мы — ад іх. Ад іхніх радасцей, ад іхніх думак, ад усяго, чым яны жылі» (V, 525).

² Караткевіч У. У дарозе і дома: З запісных кніжак // Полымя. 1989. № 1. С. 166.

Дзяцінства, папярэджвае чытача пісьменнік, паўтараючы думкі выдатных педагогаў свайго часу, — не фаза падрыхтоўкі да жыцця, а надзвычай важны, самастойны этап жыццёвага шляху чалавека. Ці застанецца яно ў памяці падлетка радасцю адкрыцця, радасцю сцвярджэння сябе, ці запомніцца цяжарам канфрантацыі з дарослымі — залежыць ад атмасфэры, што пануе ў сям'і.

Праблема бацькоў і дзяцей разглядаецца У. Караткевічам у рэчышчы рускай класічнай літаратуры, у традыцыях Дастаеўскага, Талстога, Чехава, Тургенева, якіх вельмі любіў У. Караткевіч. Для беларускага пісьменніка, як і для яго знакамітых папярэднікаў, вобразы «бацькоў» і «дзяцей», «коласа» і «зерня», «дрэва» і «галін» з'яўляюцца сімваламі ўяўленняў пра прычынна-выніковыя сувязі паміж мінулым, сённяшнім і будучым у гістарычным працэсе, сімваламі пісьменніцкага ўяўлення пра стрымальныя сілы мінулага і аб адказнасці людзей перад будучым.

Пасля дзядзькавання бацька вядзе сына ў магільню продкаў, дзе дае Алеся мажлівасць адчуць сябе звязаным у радавым ланцуту. Князь Юрый перакананы, што чалавека са сваімі папярэднікамі звязвае не толькі кроўная, але і духоўная сувязь: «Сорак. Гэта тыя, што былі да нас, і мы, і тыя, што яшчэ будуць. І кожнаму наступнаму цяжэй, бо ён нясе большы цяжар». Князь Юрый імкнецца далучыць сына да ўсведамлення гэтай думкі. Веданне гісторыі ўласнага роду, лічыць пісьменнік, выхоўвае чалавека, засцерагае ад памылак, прымушае задумашца пра ўласнае прызначэнне і сваю адказнасць за памнажэнне славы роду. Загорскія ашчадна зберагалі памяць пра сваіх продкаў, увасобленую ў кнігах, дакументах, карцінах, зброе. Усё разам узятае сведчыла аб герайзме, мужнасці, ахвяравальнасці гэтага роду, лепшыя якасці якога павінен панесці далей Алеся Загорскі, каб потым перадаць наступнікам. Ён, Алеся, сцвярджает аўтар, — усяго звязно ў ланцуту пакаленняў, у ланцуту духоўных набыткаў і запаветаў роду, у якім з пакалення ў пакаленне перадавалася паданне пра далёкага спадчынніка Глеба, які, далучаючы свой край да хрысціянства, праліў шмат нявіннай крыўі язычнікаў. Душа Глеба, аднак, не вытрымала пакут нядауніх братоў па веры, і ён, кінуўшы меч і ваяводства, пайшоў у манастыр на чорны пострыг і вечнае маўчанне. Пра горкі вопыт продка нашчадкам нагадвала ікона, напісаная яго рукой і перададзеная сыну. Яна нібы гаварыла, што ніводная, самая, здавалася б, высакародная і заманлівая ідэя не вартага бязвіннай крыўі.

На месцы паганскага капішча, там, дзе продкі маліліся, прыносілі ахвяры і дзе пад мячом Глеба і загінулі, была пабудавана магільня роду Загорскіх — своеасаблівы ахвярнік, напамін «Memento mori» як заклік жыць годна, помніць пра зменлівасць лёсу.

Жаданнем выкупіць праз сваю пакутніцкую смерць голадам магчы-
масць для Алеся і Вацлава «не несці адказнасць за агульную віну» папярэд-
нікаў тлумачыцца ўчынок пані Антаніды. Каб падкрэсліць герайзм жанчы-
ны, аўтар выкарыстоўвае вельмі характэрную дэталь. У пакоі маці вісела яшчэ

візантыйская ікона, «на кіпарысавай тоўстай дошцы «Траеручыца». Трэцяя рука вырасла, каб утрымаць сына, што падаў у студню, бо дзве другія былі занятыя» (V, 236).

Думкі аб магчымай расплаце за ўчынкі папярэднікаў прыходзяць і да Алеся, які толькі пачынаў сваё дарослае жыццё. Аўтар зазначае: «Ён [Алесь] успомніў слова Корчака і падумаў, што за пагарду продкаў да народа, за пагарду адукаваных да народа — каб не давялося плаціць дзесяцям, якія любяць гэтых народ» (V, 413).

Раман У. Караткевіча ствараўся ў той час, калі на Захадзе моладзь надзвычай катэгарычна не прымала ідэалы папярэдніх пакаленняў. Менавіта тады многія заходнія вучоныя сталі пісаць, што стары канфлікт бацькоў і дзяцей, у аснове якога было жаданне сыноў хутчэй стаць спадкаемцамі ўлады і маёмынскім бацькоў, перарастае ў прорыв паміж пакаленнямі, якія наогул не здольны зразумець адзін аднаго. У. Караткевіч меў на гэта свой погляд. Паводле глыбокага пераканання пісьменніка, нельга патрабаваць ад моладзі стойкасці істаласі поглядаў, калі з самага ранняга ўзросту гэтыя дзесяці сустракаюць у сваіх сем'ях цынізм, падман, фарысейства, жорсткасць, беднасць і абыякаласць. У рамане гэта думка пацвярджаецца жыццёвым прыкладам Мікалая Буланцова. Буланцоў — прадукт свайго асяроддзя, чалавек, дзіцячым светам якога была казарма, а развагаю — дні, калі збеглых праганялі праз «зялёную вуліцу». Ён прагнунуў кар'еры як адзінага сродку пазбавіцца ад навакольных жахаў, ад зубатычын... Трэба стаць незаменным, і тады сам атрымаеш права біць, сам прымусіш іншых баяцца і цягнуцца струной. Прыводзячы няхітрыя разважанні Буланцова, аўтар адзначае, што яны «такія самыя, як ва ўсёй пароды кар'еристаў, якой яна была і якой яна будзе» (V, 286). Будзе, на думку пісьменніка, да таго часу, пакуль «бацькі» не зразумеюць, што прычынай слабасці, непрыкяянасці, душэўнай адзіноты «дзяцей» з'яўляецца ідэйная і маральна нікчэмнасць старэйшага пакалення.

Князь Юрый знаходзіць у сабе сілы, каб прызнацца сыну, што менавіта «бацькі» паклалі пачатак дыскрэдытацыі нацыянальнай ідэі беларусаў, калі заўважае: «Калісці мы, напоўна, маглі быць вялікія, але не здолелі» (IV, 76). Хапае ў старэйшых прадстаўнікоў роду Загорскіх Данілы і Юрый мудрасці, духоўнай моцы, каб у сваіх адносінах з Алесем адпавядзіць біблейскай запаведзі з паслання апостала Паўла да каласянаў: «Бацькі, не раздражняйце дзяцей ваших, дабы яны не журыліся». У. Караткевіч падкрэслівае, як важна падлетку і юнаку ўпэўніцца ў tym, што слова і справы іх бацькоў супадаюць. Паказальнай у гэтым плане з'яўляецца размова Алеся з бацькам, дзе падлетак просіць таго адпусціць Кагутоў на волю. Князь Юрый з павагай паставіўся да просьбы сына, уважліва выслушваў усе яго аргументы на карысць прапановы, парадаваўся сталенню, здольнасці сына пераконваць, прызнаўся, што Алесевы аргументы больш важкія і пераканаўчыя, чым яго, бацькавы. Такім, на думку пісьменніка, павінны быць узаемаадносіны бацькоў і дзяцей, каб у сям'і панавала гармонія.

У. Караткевіч дае мажлівасць прасачыць за лёсам прадстаўнікоў некалькіх пакаленняў прыгонных Кагутой і іх гаспадароў князёў Загорскіх. Абодва роды жывуць па законах патрыярхальнага грамадства, абавітаючыся на вопыт папярэдніх пакаленняў, арыентуючыся на сямейныя і саслоўныя традыцыі і іх жывых носьбітаў — дзядоў. Разам з тым, У. Караткевіч настойліва пераконвае чытача, што для руху чалавецтва наперад недастаткова рабіць апору толькі на вопыт папярэдніх пакаленняў, — кожнае павінна прымажаць набыткі папярэднікаў.

Жыццёвы ўрок Данілы Загорскага, які той атрымаў ад свайго ўнука Алеся, з'яўляецца таму пацвярджэннем. Маральныя перакананні, уяўленні пра гонар, годнасць, сумленнасць, прывітыя старому Вежу ўсім ладам жыцця яго папярэднікаў, абумоўлівалі і норму ацэнак навакольнага свету. Правілы прыкладваліся да пэўнай сітуацыі ці чалавека, як лякала да тканіны. Вернасць жыццёвым правілам стала для Данілы Загорскага ахоўнай сцяной ад нікчэмнасці, подласці, крывадушша, зрады, эгаізму большасці тых, хто акружаў, хто тады меў уладу. У той самы час гэта і адгараďліла яго ад людзей, нават такіх блізкіх, як сынава сям'я. Разам з тым у ім жыла патрэба ў прайве сваяцкіх пачуццяў. Вядома, князю хацелася перадаць некаму свой жыццёвы вопыт, яму хацелася, каб выпакутаваныя ім духоўныя набыткі не прапалі марна. Яму мроілася, што павінны прычакаць свайго новага гаспадара сабраныя ім книгі, карціны, скульптуры. У глыбіні душы князь спадзяваўся, што і ў нашчадка яны выклічуць аналагічны ўражанні. Надзеі Данілы Загорскага спраўдзіліся: «Усе свае рысы, усе рысы людзей, якіх паважаў, ён прадчуваў у гэтым чалавеку. Вежа бачыў ва ўнуку самога сябе, толькі нязмерна палепшанага, і ганарыўся гэтым» (IV, 206). З'яўленне Алеся ў жыцці старога абудзіла ў яго страчаную цікавасць да тых, хто знаходзіцца побач з унукам, цікавасць да самога жыцця.

З гэтага часу ў харкторы Данілы Вежы адбываюцца велізарныя змены, якія нават здзіўляюць і яго самога: «Трыццаць восем год жыў у самоце, нічога не патрабуючы ад жыцця. Так, паблажлівы да разумення людзей і велічы стары цынік і рэаліст. Валтузяцца недзе наводдаль мурашкі — хай сабе валтузяцца. І раптам з'явіўся камячок плоці, уладна ўзяў, запаланіў, прымусіў любіць нявестку, цікавіцца сынам, сустракацца з гэтымі самымі мурашкамі, лезці ў шумнае, утомнае жыццё, пакутаваць і радавацца» (V, 60).

Алеся становіцца сэнсам жыцця, апраўданнем быцця на гэтай зямлі бацькі і дзеда, і яны прыкладваюць усе сілы, каб іх нашчадак стаў лепшым за іх саміх. Перачытваючы ўсе книгі, што чытаў унук, слухаючы яго расказы, назіраючы за яго сябрамі, Вежа змяняе свой погляд на свет і на яго будучыню: «Новае пакаленне аніяк не магло быць горшое за папярэдніе. Дзеци зберагалі вопыт бацькоў, аналізавалі іх памылкі, і трэба было стаць самаўлюблёной свіннёй, каб не заўважаць гэта... Назіраючы за людзьмі, ён разумеў, што тое, да чаго яны ідуць, — лепшае» (V, 193). Вось разуменне пісьменніка, як можа і павінен вырашыцца спрадвечны канфлікт бацькоў і дзяцей.

На развіццё чалавека, сцвярджае пісьменнік, уздзейнічаюць і такія «дробязныя» фактары, на якія ў часы стварэння рамана ніхто і не звяртаў увагі: гэта вада, якую чалавек п'е, паветра, якім дыхае, ежа, якую ўжывае. Папярэджанні У. Караткевіча аб шкоднасці меліярацыі, аб экалагічнай катастрофе, якая чакае чалавечства, у 60-я гг. успрымаліся адмоўна. Сёння зусім натуральна ўспрымаеца радасць Юрый Загорскага, які аглядае сына пасля дзядзькавання: «Няхай сабе яго не кармілі каплунамі. Большасць яго аднагодкаў спешчаныя, саслабелыя... Некалькі год сярод жытнікаў, простая здаровая ежа, шмат паветра, фізічныя практикаванні, размеранае жыццё... Я щаслівы за хлопца. У яго сяброў страйнік ужо цяпер назаўсёды сапсуты ласункамі... А гэты будзе, калі спатрэбіца, варыць жалеза. Быстроногі, спрытны, здаровы. Трэба ж камусыці цягнуць па зямлі род у наступнае тысячагоддзе» (IV, 54). Аддаочы сына на дзядзькаванне, князь Юрый хацеў зрабіць так, як продкі, як яго дзед Акім, які пасля смерці жонкі «жыў ледзь не суровым мніхам. Паляваў, начаваў на лугах, прапах дымам вогнішчаў і верасам. Сына вазіў з сабой, каб рос здаровы, бо гэта было апошніе, што ў яго аставалася, і ён хацеў, каб гэтае апошніе жыло бясконца» (IV, 161). Крытыкі неаднойчы папракалі У. Караткевіча за тое, што ён перанёс звычай дзядзькавання ў XIX ст. Але гэты анахранізм мае вялікае значэнне для раскрыцця аўтарскай задумы — паказаць ідэал гарманічна развітай асобы і тых фактараў, што спрыяюць яе з'яўленню. У дзённіку пісьменніка ёсць апраўданне мэтазгоднасці такога прыёму. «Дзядзькаванне не беларусаў выдумка. Эліны аддавалі сыноў на выхаванне шматдзетным сваякам. Спартанцы — у ваенныя інтэрнаты. Преч з матчынай хаты: залашчаць, перакормяць, забесцяць, зліжуць»³. На жаль, у часы стварэння рамана «Каласы пад сярпом тваім» мала хто думаў, якім будуць тыя, каму ў трэцім тысячагоддзі прыйдзеца прадоўжыць чалавечы род.

Значны ўплыў на жыццядзейнасць, развіццё ці дэгенерацыю асобы, на думку У. Караткевіча, робіць прыроднае асяроддзе, натуральнае і акультуранае. У дзённіку пісьменніка ёсць запіс: «Калісці мы з бацькам па Дняпры ехалі трошкі ўверх. Бацька ставіў човен на якар, а я браў лубок і ішоў у лес, які пачынаўся адразу ад ракі, і за гадзіну набіраў поўны лубок баравікоў. Зараз там пні. Лес звялі колькі гадоў таму. А калісі людзі ездзілі туды, спалі ў цяні, звінелі нетры ад гульні моладзі ў «гарынні». Колькі першых пацалункаў бачылі гэтыя дрэвы! Зараз там толькі пні. Хто паручыцца, што іх няма і ў сэрцы тых, хто першы раз абняліся пад гэтымі шатамі, калі яны едуць поруч з дзіцем, што нарадзілася колькі гадоў таму»⁴. У рамане «Каласы пад сярпом тваім» У. Караткевіч паказвае, што для паўнацэннага развіцця Алея Загорскага вялікае значэнне мела магчымасць любавацца красой прыроды, захапляцца яе гармоніяй і суладдзем. Аўтар «Каласоў...» імкнуўся выпрацаўцаць і ў чытача ўсведамленне універсальнай самакаштоўнасці жывой прыроды ва ўсім яе

³ Караткевіч У. У дарозе і дома. С. 180.

⁴ Тамсама. С. 164.

багацці і разнастайнасці. І рабіў гэта мэтанакіравана, аб чым сведчаць радкі з ліста да Максіма Танка, напісаныя Уладзімірам Караткевічам яшчэ ў пачатку творчага шляху. Малады пісьменнік з сумам канстатуе, «што «нявыхаваных сардэц» у нас значна больш, чым думае Ю. Нагібін, і пачуццё блізкасці да прыроды, да ўсяго жывога — справа вельмі нямногіх. Чалавек яшчэ шмат у чым варвар і дзікун: ён можа засадзіць сякеру ў дрэва, каб павесіць торбу, зламаць на пугу саджанец, стрэльнуць у жывое праста так, дзеля няпэўнай насалоды, нават калі няма патрэбы ў ежы»⁵.

Не пакідае У. Караткевіч па-за ўвагай, што і акультуранае асяроддзе пра-жывання чалавека — архітэктура, манументальнае мастацтва, інтэр’ер жылля — можа садзейнічаць станаўленню духоўна багатай асобы ці, наадварот, спрыяць яе збядненню. Зразумела, што ў чалавека, якога з дзяцінства акружанаюць шэрыя, прымітыўныя, аднатаўпныя каробкі, наўрад ці будзе развівацца творчае ўспрыманне свету, эстэтычны густ, дыялектычнае мысленне. Хутчэй за ўсё яго думкі будуць такімі ж аднастайнымі, меркаванні прамалінейнымі, успрыманне свету абыякавым. Думаецца, што ў рамане «Каласы пад сярпом твайм» пісьменнік не толькі для стварэння гістарычнага каларыту так падрабязна абламаўшы архітэктуру палацу Вежы, Раубічаў, Загорскіх, інтэр’ер жылых памяшканняў, карцінныя галерэі, калекцыі старажытных скульптур. Яны таксама фарміравалі духоўны свет Алесь Загорскага. У лісце да латышскіх сяброў пісьменнік прыгадывае сваю творчую задуму, прызнаючыся, што яго герой «жыве ласкава: дзяцінства, дзіцячае кахранне, мора мастацтва вакол, паляванне, святочныя забавы, мілья жывёлы, палацы, карціны...». Усё разам гэта стварала, як выказаўся пісьменнік, «щудоўныя ва ўсіх адносінах экземпляр чалавечай пароды»⁶.

Клапоцячыся пра развіццё духоўнасці сваіх сучаснікаў, аўтар «Каласоў...» не забываў пра тое, што станаўленне асобы — гэта станаўленне духоўнага і практичнага светазасвяення ў іх адзінстве. У навуцы сёння вылучаюць шэсць асноўных тыпаў светазасвяення: традыцыйнае (будзённая свядомасць), сімвалічнае (міфалогія), дагматычнае (рэлігія), вобразнае (мастацтва), намаглічнае (навука), канцептуальнае (філасофія). У. Караткевіч добра ўяўляў генезіс, узаемасувязь, узаемазалежнасць, узаемадзеянне гэтых тыпаў светазасвяення ў гісторыі развіцця грамадства і асобы. Тому пісьменнік паказвае свайго галоўнага героя то ва ўзнёслых мірах пра белае жарабя, то ў будзённай працы на ўзвядзенні цукроўні. Думаецца, што У. Караткевіч хадзеў завастрыць увагу на карэнных недахопах савецкай педагогікі і ўсёй ідэалагічнай сістэмы выхавання чалавека, якая шмат гадоў малявала «светлу будучыню» як нешта аўтаматычна гарантаванае ўсім і кожнаму. «Алесь здзіўляўся, чаму гэта большасць людзей нібы саромеецца гаварыць пра грошы і свае да

⁵ Пачатак: Лісты Уладзіміра Караткевіча да Максіма Танка // Маладосць. 1987. № 1. С. 160.

⁶ Шляхам гадоў / Уклад. Г. Кісялёў. Мн., 1990. С. 75.

іх адносіны. Гаспадарка — калі ласка, палітыка, мастацтва, трасца, халера, хоць зараз. А як грошы — стоп! Вядома, грошы былі «агідным металам», «нікчэмным металам», але пакуль што ўсім даводзілася жыць у свеце, дзе без іх не абыдзешся. І не маглі ў гэтым свеце існаваць ні гаспадарка, ні палітыка, ні мастацтва, не пацершыся аб той метал, без яго. А між тым усе маўчалі аб ім, робячы выгляд, як бы яго не было...» (V, 232–233). Галоўнае, на думку пісьменніка, самае першае ў кожным народзе было тое, як ён урабляе палі, будзе дарогі, наводзіць масты, якія машыны стаяць на яго фабрыках і, урэшце, як ён зарабляе і як выдаткоўвае гэтыя самы «агідны метал».

Для станаўлення асобы вялікае значэнне мае ўласная пазіцыя да працэсу самавыхавання. Алесь Загорскі імкнецца дзейнічаць асэнсавана. Свае ўчынкі ён вывярае думкай іншых: сваіх сучаснікаў і нашчадкаў. Пазіцыя апошніх асабліва дарагая для пісьменніка. Пра гэта сведчыць і вышэйпрыведзеное разважанне Алеся Загорскага, і наступнае: «Алесь думаў аб tym, што калі-небудзь, калі нейкі боўдур зацікавіцна ім, Алесем Загорскім, і яго суседзямі, ён проста не здолее прыці прац гэтыя аппараты... Галоўнае, вядома, будзе для гэтага чалавека не тое. Галоўнае будуць яны, жывыя, іх каханне, ярасць, свары, пакуты, змаганне са зброяю ў руках, прывычкі, карціны на сценах. Але ён здолее абысціся без гэтай, смешнай яму, цукроўні, бо гэта аніяк не другараднае, бо на гэтым узрасло ўсё ў ягоным жыцці, бо без гэтых катлоў і тарак не было б і Мантэні ў загоршчынскай галерэі» (V, 233–234).

У рамане «Каласы...» У. Караткевіч паказвае пярэдадзень паўстання пад кірауніцтвам Кастуся Каліноўскага, раскрывае вытокі герайзму адных герояў і прычыны нікчэмнасці іх антыхіодаў. Вуснамі аднаго са сваіх любімых герояў Данілы Загорскага аўтар сцвярджжае: «Равеснік Шэкспіра меў бы магчымасць бачыць большасць славутых англійскіх драматургаў. Равеснік Фельдфебеля ледзь не ўсіх славутых мярзотнікаў і паганцаў свету, бо і ў tym і ў другім выпадку існавалі ўмовы, якія спрыялі іх з'яўленню і развіццю. Або прасцей: якая эпоха, такія і таленты» (IV, 204). Тым самым пісьменнік гаворыць, што сацыяльнае асяроддзе — сацыяльныя адносіны, паводзіны і ўчынкі навакольных людзей, установы, створаныя для сацыялізацыі юнага пакалення, атмасфера эпохі, актуальная і матэрыйлізаваная ў помніках культуры, мастацтва, — у значнай ступені вызначае станаўленне асобасных якасцей чалавека. Гэта думка асабліва выразна раскрываецца на тых старонках рамана, якія прысвечаны гімназічнаму і универсітэцкаму навучанню Алеся. Сямейнае асяроддзе, якое ўжо сфарміравала ў значнай ступені героя, было зусім іншым, чым тое, у якое ён трапіў у віленскай гімназіі. Герой пратэстуе супраць яго.

Вядомы псіхолаг Л. А. Зелянёў усе віды сацыяльной дзейнасці чалавека звёў да восьмі асноўных: эканамічнай, экалагічнай, навуковай, мастацкай, медыцынскай, фізкультурнай, кіруючай, педагогічнай. Уключэнне чалавека ў асноўныя віды дзейнасці, на думку вучонага, фарміруе рознабаковую асобу. А вось як акрэслівае мэту чалавечага жыцця аўтар «Каласоў...»: «...капаць, біцца, пісаць шчырыя кнігі, перакідаць масты, бубнець пад нос

нованараджаныя вершы, секчы дровы, вучыць дзяцей, змагацца за справядлівасць, біць студні і тунелі, дзъмуць шкло, лічыць і лекаваць, — іначай не варта і жыць» (V, 234). Фактычна высновы вучонага і думкі пісьменніка супадаюць.

KAMUNKAT.org

Сімяон Уладзіміраў (Сафія)

ШУКАЛЬНИК ВЕЧНАГА

Усафійскім выдавецтве «Народна культура» выйшаў зборнік апавяданняў Уладзіміра Караткевіча «Паром на бурнай рацэ». Апавяданні «Барвяны шчыт», «Краіна Цыганія» і пралог рамана «Нельга заўбыць» — «Паром на бурнай рацэ», які даў назыву зборніку, пераклаў Сімяон Уладзіміраў, апавяданні «Сіняя, сіняя...», «Кніганошы», «Дрэва вечнасці» — Марыя Дзімітрова, «Былі ў мяне мядзведзі», «Вока тайфуна», «Калядная рапсодыя» — Іван Дайчынаў, «Залаты бог» — Пенка Кынева. Укладальнік зборніка і аўтар прадмовы — Сімяон Уладзіміраў, рэцензент і рэдактар перакладаў — Пенка Кынева. Прапануем уваже чытачу прадмову да гэтага выдання.

Яперакананы, што Уладзімір Караткевіч у хуткім часе стане адным з самых любімых балгарскімі чытачамі пісьменнікаў. Яго вылучае натуральны талент апавядальніка, умэнне неназойліва і з захапленнем пранікнуць у псіхалогію сваіх герояў, як правіла, цікавых і неадназначных асоб, якімі кіруюць значныя ідэі і моцныя парыванні. Той, хто прачытаў выдадзеную нядаўна ў нас у перакладзе на балгарскую мову аповесць У. Караткевіча «Дзікае паляванне карала Стаха» і пазнаёміца з апавяданнямі, якія ўключаны ў гэту кнігу, аваязкова згодзіцца са мной. Яшчэ недастаткова вядомыя ў Балгариі, у беларускай літаратуры творы У. Караткевіча — даўно ўжо не толькі абяцанне цікавага развіцця, а жывая рэалынасць, якая ўбагаціла гэту літаратуру значымі мастацкімі каштоўнасцямі.

У. Караткевіч належыць да пакалення, якое з'явілася ў беларускай літаратуры ў канцы пяцідзесятых і пачатку шасцідзесятых гадоў, але можна сцвярджаць, што сёння гэтае пакаленне вызначае асноўныя тэндэнцыі развіцця літаратуры. Да яго належыць такія пісьменнікі, як Рыгор Барадулін, Ніл Гілевіч, Генадзь Бураўкін, Іван Пташнікаў, Вячаслаў Адамчык, Іван Чыгрынаў, Янка Сіпакоў, Анатоль Вярцінскі, Міхась Стральцоў і іншыя. Яно вельмі падобнае на гэтак званае красавіцкае пакаленне ў нашай літаратуры. Магчыма, агульныя рысы тлумачацца блізкасцю грамадска-сацыяльных умоў, якія спрыялі развіццю творчасці прадстаўнікоў гэтага пакалення ў абедзвюх краінах. Яно застаецца да канца верным вялікім народным ідэалам, яно захоўвае залатыя зярніты традыцый Янкі Купалы і Якуба Коласа, Максіма Багдановіча і Кузьмы Чорнага, яно творча развівае мастацкія адкрыцці ваеннага і першага пасляваеннага пакалення пісьменнікаў, такіх, як Іван Мележ, Васіль Быкаў, Іван

Шамякін, Янка Брыль. Гэта пакаленне выяўляе жывую цікавасць і свой погляд на новыя бакі жыцця, робіць свае літаратурныя адкрыцці і вызначае сённяшні дзень беларускай літаратуры, надае ёй новае паскарэнне ў няспынным руху наперад. Літаратурная крытыка на Беларусі неаднойчы падкрэслівала асаблівасці індывідуальнай манеры кожнага з гэтых пісьменнікаў. Я б дадаў толькі, што як пакаленне яны — не проста пэўная колькасць індывідуальныхнасцей, а гармонія талентаў, якія прыйшлі, каб паказаць усю паўнату і шматфарбнасць сучаснага жыцця. Творы гэтых пісьменнікаў часткова перакладаліся ў нас, былі выдадзены зборнікі «Беларуская паэты — адно пакаленне», «Дзесьць беларускіх апавядальнікаў», «Беларуская аповесці», раманы Івана Чыгрынава, аповесці Янкі Сілакова, Івана Пташніка, Віктара Казько, зборнікі вершаў Ніла Гілевіча і Рыгора Барадуліна, «Дзікае паляванне...» У. Караткевіча і інш. У бліжэйшы час будуць перакладзены і выдадзены кнігі іншых аўтараў, так што знаёмства з гэтым пакаленнем будзе больш поўнае.

У многіх жанрах сучаснай беларускай літаратуры выступае Уладзімір Караткевіч: ён паэт, апавядальнік, раманіст, драматург, кінасцэнарыст, публіцыст, літаратурны крытык. Аднак жанравыя прыкметы не даюць поўнага ўяўлення пра сутнасць яго творчасці. Вельмі дакладна напісаў пра яго беларускі літаратурразнавец Адам Мальдзіс: «Людзі, гісторыя, прырода — вось тры стыхіі У. Караткевіча. Ён аднолькава добра разумее гісторыю, складаныя шляхі літаратурнага развіцця, музыку, жывапіс, архітэктуру, ведае сваю родную зямлю, яе людзей, іх жыщё і працу, нораў кожнай дзікай жывёлы, кожнай травінкі». Да гэтай вычарпальнай характарыстыкі эрудыцыі і ведаў У. Караткевіча можна дадаць, што кожны, хто перакладаў творы на іншую мову, здзіўляўся выключнаму багаццю яго аўтарскай мовы і стылю. І не выпадкова ў яго мове вельмі многа слоў, якіх вы не знайдзецце ў слоўніках, але яны жывуць у народных гаворках.

Пісьменніку давялося жыць у розных кутках Савецкай краіны, шмат падарожнічаць, але яго творчасць — перш за ўсё плён яго выключна багатай фантазіі.

Свой творчы шлях У. Караткевіч пачаў як паэт. Першы яго зборнік вершаў — «Матчына душа» (1958), потым выйшлі кнігі паэзіі «Вячэрнія ветразі» (1960), «Мая Іліада» (1969). І ў паэзіі праявілася яго яркая індывідуальнаясць. Яна ў глыбокай лірычнасці, у багатай метафорычнасці, у цікавых рытмічных і інтанацыйных новаўтварэннях. Ужо ў сваіх вершаваных творах У. Караткевіч выявіў сваю сур'ёзную цікавасць да гісторыі. Маюцца на ўвазе перш за ўсё яго філософскія вершы «Прарок Геронім Босх», «Самсон», «Таўрыда», «Безгаловая Венера» і іншыя. Сэнс такой паэзіі вельмі выразна перададзены, напрыклад, у вершы «Безгаловая Венера»:

Стаю ля яе ў задуменні
І голас пяшчотны чую:
«Прыйдзіце, мужчыны, ад зброі,—
Улонне маё сумуе.

Прыйдзіце, мужчыны, ад сечаў,
Ад турмаў, ад страт на світанні.
Адзінае ёсць на свеце:
Сумленне, братэрства, каханне».
І думаю я неадчэпна:
За што ж ты бяду спаткала?
За што галаву ты згубіла?
Якую праўду сказала?

І да Караткевіча ў беларускай літаратуры былі творы на гісторычныя тэмы. (Не забывайце, што гісторыя гэтага народа вельмі баґатая. Менавіта беларусы разбілі татараў ля Крутагор'я і спынілі іх нашэсце на Еўропу; беларусы былі адной з галоўных сіл у Грунвальдской бітве.) Творы У. Караткевіча канчаткова зацвердзілі гэты жанр у беларускай літаратуры.

Пісьменнік не проста любіць гісторыю, яго творчая мэта — уваскрасіць мінулае свайго народа, і ажыццяўленню гэтай мэты ён аддае ўесь свой талент і нястрымную фантазію. У апавяданні «Барвіны шчыты» ён развівае ідэю аб tym, што чалавек не можа жыць толькі ў рамках вызначанага яму прыродай часу, які абмежаваны датамі яго нараджэння і смерці. Чалавек жыве і tym, што дасталося яму ў спадчыну ад дзядоў і чым прасякнута ўся яго свядомасць, і tym, што прыйдзе пасля яго і што здзейсніць яго мары. І калі гэта важна для асобнага індывіда, гэта яшчэ важней для народаў, якія не хацелі б, каб іх спасцігнуў лёс плямён, што зніклі назаўсёды. Паэт не жадае стаць апошнім са свайго народа. Гэтыя думкі вельмі зразумелыя сёння нам, балгарам, калі мы яшчэ жывём роздумам і пачуццямі, выкліканымі святкаваннем 1300-годдзя нашай дзяржавы. Спіс гісторычных твораў У. Караткевіча даволі доўгі. Гэта і «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», і «Сівая легенда», і «Цыганскі кароль», і «Каласы пад сярпом тваім», і п'есы «Званы Віцебска» і «Кастусь Каліноўскі», і шмат апавяданняў. У. Караткевіч добра ведае гісторыю не толькі беларускага народа, але і паліякаў, літоўцаў, латышоў, рускіх — народаў, лёс якіх быў звязаны з яго народам. Не падручнікі, а першакрыніцы і гісторычныя дакументы даюць пісьменніку матэрыял для таго ці іншага твора. Напрыклад, у старых хроніках, дзе апісваюцца падзеі на Беларусі, У. Караткевіч прачытаў пра нейкага чалавека, які прысвоіў сабе імя Хрыста. Так узнікла задума рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» пра самазванца Юрася Братчыка і яго дванаццаць апосталаў, якія са звычайных авантурыстаў паступова ператвараюцца ў прарапеднікаў сацыяльнай праўды і кіраўнікоў народнага паўстання супраць феадалаў. У зусім іншым плане створаны раман «Каласы пад сярпом тваім», шырокое мастацкае палатно, якое адлюстроўвае жыццё народа напярэдадні паўстання супраць царызму ў 1863 годзе. Пісьменнік раскрывае ўсю складанасць падрыхтоўкі паўстання, паказвае барацьбу дзвюх плыняў — шляхецкай і народнай, якую ўзначальваў Кастусь Каліноўскі. Але побач з вобразам Каліноўскага, які для беларускага народа такі ж блізкі, як для балгараў вобраз Леўскага, У. Караткевіч стварае і вельмі цікавы вобраз Алеся

Загорскага, плён пісьменніцкай фантазіі, увасабленне душэўнай чысціні, патрыятызму, самаадданасці.

Побач з гістарычнымі творамі Караткевіча вылучаюцца яго дэтэктыўныя аповесць «Дзікае паляванне карала Стаха» і раман «Чорны замак Альшанскі». Цікавасць да гісторыі адчуваецца і ў гэтых творах, але галоўнае ў іх — валоданне асаблівасцямі жанру, таму гэтыя творы карыстаюцца такой папулярнасцю ў беларускага чытача.

Уладзімір Караткевіч — новае імя для Балгарыі, але, спадзяюся, што не-ўзабаве ён зойме трывалае месца ў сэрцах нашых чытачоў.

Пераклад з балгарскай Ванкарэмі Нікіфаровіча

Николай Улащик (Москва)

ОТЗЫВ НА РУКОПИСЬ РОМАНА В. КОРОТКЕВИЧА «КОЛОСЬЯ ПОД СЕРПОМ ТВОИМ»

Художественные произведения на исторические темы появились в белорусской литературе лишь в самое последнее время. Главной причиной такого запоздания, очевидно, является не столько молодость литературы, сколько до крайности слабая разработанность истории этой страны. До статочно сказать, что до революции было издано две книги, содержащие историю Белоруссии (в 1856 и 1910 гг.). Относительно многочисленные работы, посвященные истории Великого княжества Литовского, не говоря о том, что они редко переходили за 1569 г. (год заключения Люблинской унии), рассматривали Белоруссию как неразрывную часть Великого княжества, т. е. не содержали никаких данных, касающихся собственно белорусского народа.

Интенсивная разработка истории Белоруссии началась лишь после Отечественной войны и за последние 20 лет сделано больше, чем за предыдущие столетия, особенно напряженно сейчас разрабатывается история XVIII–XX стст. При таком положении вполне естественно, что в научной исторической литературе затронуты лишь основные аспекты развития страны. Вместе с историками сейчас чрезвычайно энергично работают литературоведы, и в результате этого прошлое белорусской литературы, а вместе и культуры вообще представляется совершенно иным, чем это казалось еще в совсем недавнее время.

В результате изысканий историков и литературоведов доказано:

что экономически Белоруссия была развита значительно больше, чем это представляли ранее;

что белорусская литература в XIX ст. была значительно богаче; беднее же действительного она казалась потому, что в XIX ст. не было ни одного автора, писавшего по-белорусски, который не подвергался бы репрессиям и произведения которого не были бы конфискованы;

что в целом идея национального самосознания, отражающая процесс складывания белорусской нации, получила к середине XIX ст. относительно большой размах.

При всем том, многие стороны истории Белоруссии, в частности, история культуры, развитие общественной мысли, развитие печати, бытовые условия остаются до последнего времени неясными, и писатель, обращающийся к историческим сюжетам, вынужден сам производить изыскания по вопросам, затрагиваемым в его произведении.

В. Короткевич первым в литературе вообще попытался изобразить в своем романе обстановку в Белоруссии в 40 – начале 60-х гг. XIX ст., делая при этом продолжительные экскурсы в более или менее отдаленное прошлое. Судя по тому вниманию, которое удалено в романе будущим деятелям восстания 1863 г., рецензируемая книга является как бы введением к основной части, в которой должно быть показано само восстание.

Основной район действия романа: Белорусское Поднепровье, но затем события переносятся в Вильно, Петербург, Москву; небольшой эпизод происходит в городке Свислочь.

Среди действующих лиц (кроме тех, кого «создал» автор) будущие руководители восстания 1863 г. в Белоруссии и Литве К. Калиновский и его брат Виктор, С. Сераковский и другие; важнейшие деятели крестьянской реформы 1861 г. С. Ланской и Я. Ростовцев. Из писателей — Т. Шевченко, Ф. Богушевич, этнограф и археограф А. Киркор и масса других. Вообще количество действующих лиц в романе настолько велико, что в ряде случаев автор имел возможность остановиться на них только мельком.

Чрезвычайно широк и круг вопросов, затронутых в романе: отношение дворян разных категорий и крестьян Могилевской губернии к предстоящей крестьянской реформе, крепостной театр, первые произведения художественной литературы на белорусском языке, литература на польском, основанная на белорусском материале, происхождение названия «Белоруссия» и т. д., и т. д.

В общем, в «Колосьях...» подняты самые острые вопросы той эпохи. Попытавшись охватить такой необъятный материал, автор, возможно, вначале не уяснил себе всех трудностей, которые ему предстоит преодолеть.

При всем многообразии мест, лиц и положений основные события происходят в Белорусском Поднепровье, в связи с чем необходимо кратко указать на некоторые особенности этого района.

По сравнению с западными, Принеманскими, районами, Поднепровье в течение столетий сохранило гораздо больше архаических особенностей в хозяйстве, быту и культуре.

До конца XVIII ст. там преобладало государственное землевладение, в связи с чем крестьяне были мало обременены барщиной.

Находясь на восточной окраине государства, связанная Днепром с Украиной и Россией, Могилевщина, вернее ее «низы», т.е. крестьянство и мещанство, принимала более активное участие в политических событиях XVI–XVIII стст., и традиции эти в какой-то мере сохранились и позже.

Полонизация на крайний восток Белоруссии проникала с большим опозданием и получила далеко не то распространение, что в западных районах страны, хотя степень полонизации Белоруссии обычно представляется гораздо более значительной, чем это было на самом деле. Действительно, большинство помещиков в Белоруссии называли себя поляками и между собой говорили по-польски или по-французски, однако поскольку их крепостные

не знали ни польского, ни французского, они, хотя бы для того, чтобы отдавать распоряжения и понимать, что говорят между собой «мужики», должны были знать и этот язык, а дети их, вырастая там, где языком массы народа был белорусский, просто не могли не знать его. Это касается не только восточной части. Мицкевич и его ближайшие друзья, происходившие из Западной Белоруссии, знали белорусский язык и фольклор, а в польских «*Wiadomościach Brukowych*», издававшихся в Вильно, употреблялся белорусский язык.

При всем том, белорусский элемент в восточных районах был значительно сильнее, чем в западных, и на крайнем востоке Белоруссии кириллицей писали и в конце XVIII ст., т. е. полного перехода в письменности на польский язык и латинский шрифт там не произошло.

Само название «Белоруссия» первоначально стало применяться в отношении Белорусского Подвина и Поднепровья и лишь значительно позже распространилось на остальные белорусские земли. Не случайно авторы первых работ, специально посвященных белорусскому народу, вышли из Могилевщины (Носович, автор «Словаря белорусского наречия», и Григорович, составитель «Белорусского архива»).

В. Короткевич поставил себе трудную задачу — изобразить в художественной форме предреформенную и предповстанческую Белоруссию. Как уже упоминалось, стремясь дать как можно более полную картину, автор переносит события в Москву, Петербург и Вильно.

Исходного материала для создания произведения типа «Колосьев...», т. е. мемуаров, писем, дневников, издано очень мало. Повстанцы 1863 г. в огромном большинстве очень строго соблюдали правила конспирации не только перед восстанием и в ходе его, они не любили передавать на бумаге то, что видели и пережили даже в конце своей жизни, в конце XIX и начале XX ст. К сожалению, богатейшее собрание материалов, относящихся к восстанию 1863 г.— Рапперсвильское — привезенное в 20-е гг. из Швейцарии в Польшу, было уничтожено гитлеровцами. Очень возможно, что там были документы, касающиеся тех мест и тех лиц, которые изображены в романе. Потеря эта невосполнима.

Но автор исторического романа имеет право пользоваться не только изданными и неизданными письменными источниками, он может использовать также предания, передаваемые от поколения к поколению устно, и, видимо, В. Короткевич, при создании своих «Колосьев» пользовался такого рода источниками. Значение преданий нельзя игнорировать, так как в документах отражена лишь незначительная часть того, что происходило (о том, что в Новом Быхове, казня повстанцев в 1863 г., два залпа дали так, что заряды полетели над головой и лишь третий был направлен прямо в казненных, в источниках нигде нет, а между тем это осталось в памяти жителей Быхова).

Вместе с тем, желая уяснить причины, приведшие к восстанию 1863 г., автор временами отвлекается от прямой линии в сторону публицистики.

Особенно отчетливо это сделано в том месте, где говорится о заключительном этапе выработки условий отмены крепостного права. Мне кажется, что это место (ч. II, с. 145, вниз – 154) следует или исключить, или сильно сократить. То же — в отношении маскарада в университете (ч. II, с. 244).

Затем, мне кажется, следует внести поправки в некоторые ошибочные показатели или формулировки.

Часть 1. На с. 75 сказано, что потомственных дворян в Могилевской губернии незадолго перед реформой было около 27 тыс., личных — около 3,5 тыс., причем право голоса имели 572 человека, крепостных же крестьян в губернии числилось 87 561. Число жителей в губерниях различные предреформенные источники всегда показывают по-разному, однако здесь (в романе) в количество крестьян явно вкраилась опечатка. По одному из источников, в этой губернии в 1858 г. крепостных мужского пола было 287 889 душ (см.: Белоруссия в эпоху феодализма. Минск. Ч. 3. С. 331). Что касается числа потомственных дворян, то, по данным губернатора в 1854 г., их в губернии было 37 767 лиц обоего пола, личных — 3 488, причем правом голоса обладали 758 человек (Белоруссия в эпоху феодализма. С. 567).

С. 148. В Речи Посполитой крестьяне, отбывавшие воинскую службу, не переходили автоматически в шляхетское сословие; для так называемой nobilitati требовалось решение сейма.

С. 215. Предлагаю следующую формулировку в подстрочном примечании:

Загоновой, или чиншевой, называлась безземельная шляхта, жившая на землях крупных помещиков, чаще всего в качестве арендаторов, и поэтому зависимая от владельца земли.

С. 240. В Великое княжество Литовское, созданное Наполеоном в 1812 г., входили губернии Виленская, Минская, Гродненская и Белостокская область (Ковенской губернии в то время не было); Могилевская и Витебская губернии в состав Княжества не входили.

С. 390. Дать примечание, что имеется в виду поэма «Тарас на Парнасе».

Часть 2. С. 37. Примечание. Крупник не только напиток. В центральной Белоруссии так называется суп из крупы.

С. 136. В то время в Горках была не академия, а институт, называвшийся Горы-Горецкий земледельческий институт.

С. 186, 192. Обращения к студенту-князю на «ты» не могло быть.

С. 213. В 1862 г. в Вильно была не Археографическая комиссия, а Археологическая. Археографическая создана в 1864 г.

С. 231. Не Министерство народного образования, а Министерство народного просвещения.

С. 332. Крепость Грозная. Название дано со строчной, надо с большой.

С. 349. Исправить дату убийства Александра II с 1904 г. на 1881 г.

С. 360. Андарак — юбка не в клетку, а цветными полосами.

С. 467–468. М. Н. Муравьев был губернатором могилевским, позже — гродненским.

С. 557. Дать примечание — кто такой был Багрим.

Уроженец Поднепровья, В. Короткевич прекрасно знает язык, фольклор и быт этого района Белоруссии. Им изучена огромная масса литературы и документов, и если в этом отношении имеются некоторые изъяны, то они не меняют общего, весьма положительного, впечатления о романе. Автор «Колосьев...» является «первоходцем», т. е. человеком, взявшим на себя чрезвычайно трудную задачу, и как бы велики ни были достижения в этой области впоследствии, заслуги первого не должны быть забыты.

В русской художественной литературе Белоруссия до недавнего времени отсутствовала, очень мало было также и переводных произведений с белорусской тематикой («Пан Тадеуш» Мицкевича и его баллады рассматриваются обычно как относящиеся к Польше), и нужно быть благодарным автору «Колосьев...», что он сделал первый опыт в деле ознакомления читателя с определенным периодом прошлого Белоруссии.

Мікалай Амельчанка (Кіеў)

КАРОЛЬ ДУХОЎНАСЦІ

Уладзімір Караткевіч быў пры жыцці і застаецца зараз адным з самых любімых і чытаемых пісьменнікаў на Беларусі. Сведчанне гэтаму — шматлікія запісы-заказы ў кнігарнях: «Перавыдайце творы У. Караткевіча!», а таксама зношаны, але такі жаданы для кожнага літаратара выгляд ягоных томікаў прозы, зборнікаў вершаў у нашых бібліятэках.

Надзвычай таленавітая, самабытная творчасць, сама выдатная асона-ба Караткевіча прыцягвалі і прыцягваюць да сябе многіх людзей. Тыя, хто ведаў Уладзіміра Сямёнаўіча, меў з ім хоць нейкія стасункі, хочуць падзяліцца сваімі згадкамі.

У рэдакцыю «Полымя» даслаў успаміны пісьменнік Мікалай Амельчанка, які жыве і працуе ў Кіеве. У свой час ён вучыўся разам з Уладзімірам Караткевічам у Маскве, сябраваў з ім.

У гэтых успамінах падаецца усяго некалькі эпізодаў — прытым неардынарных, а часам і інтымных — з жыцця Караткевіча. І ў іх Уладзімір Сямёнаўіч бачыцца такім, якім ён быў: творцам, надзеленым вышэйшай воляю, унікальным талентам, удумлівым даследчыкам айчыннай гісторыі, дасціпным суразмоўнікам, верным сябрам, рыцарам у адносінах да жансчын, чалавекам, які апантана любіў жыццё да свайго апошняга дня.

Сяргей Законнікаў

Летнім адвячоркам я сядзеў на ганку дачы, якую наймаў у Ірпені побач з Домам творчасці, і, наблізіўшы нейкую кнігу да вачэй, спрабаваў чытаць. У двары запальваць светло нельга было, жонка клала спаць нашых дзяўчатак, а яны раздурэліся і ніяк не хацелі супакоіцца. «Гэтага яшчэ не хапала! — раздражнёна падумаў я. — Цяпер да паўночы будуць цвяліцца».

У брамку пазванілі. Я паспяшаўся хутчэй адчыніць, каб яшчэ раз не націскалі на званок. У праёме брамкі стаяў, як мне здалося ў прыцемку, зусім незнамы чалавек — высокі, з ладным жыватом.

— Што хочаце? — трохі манерна спытаў я.

— Не пазнаеш, сабака?

Голос нельга было не пазнаць. Гэта быў голас Валодзі Караткевіча. Валодзя ўціснуўся ў брамку, мы абняліся, хоць і не без цяжкасці. Перашкаджаў жывот, які калечыў ягоную паставу. І толькі голас, адзіны голас, як і раней, быў юным, звонкім. Ях толькі Валодзя пачынаў гаварыць, у сутонні ўзнікаў

той Караткевіч, якога я ведаў у мінульым — стройны хлопец, тонкі і гнуткі, як чарацінка. [...]

— Вячэраць будзеш?

— Да не пашкодзіла б нешта з'есці...

І гэтая апошня фраза была з мінулага. Зараз ён яшчэ дадасць: «Не пашкодзіла б і выпіць за сустрэчу», але Валодзя такіх слоў не сказаў, а моўчкі выняў з «дыпламата» пляшку каньяку і бляшаначку з чырвонай ікрою.

— Ты што, пачаў піць гэту брыдоту? — кіунуў я на бутэльку. Брыдотаю называў калісці каньяк Валодзя. Мы вельмі рэдка пілі з ім каньяк або гарэлку, толькі з выпадку афіцыйных ці напаўафіцыйных абставін, калі нельга было адмовіцца. А спажывалі мы звычайна сухое віно: зімою — «Мукузані», летам — «Цынандалі» або нешта падобнае, бо, дзякую Богу, у той час у гастро-номе на вуліцы Дабралюбава насупраць нашага інтэрната грузінскага віна было навалам, і каштавала яно парапаўнаўча танна. Хапала неблагога віна і ва ўсіх «забягалаўках».

Зараз жа, як мне падалося, Валодзя піў усё.

Я прынёс са склепа дзве пляшкі «Аксаміта Украіны», выняў з халадзільніка вараныя языкі, бужаніну, смажаных куранят, і наші начны пір начаўся. На ганак пасля таго, як паснулі дзеци, выйшла мая жонка і, папытаяўшыся, ці трэба нам яшчэ чаго-небудзь, тут жа знікла. Яна не мела звычкі перашкаджаць мужчынскім размовам, tym больш, як сказала мне потым, не пазнала Каараткевіча, ды і бачыла яго адзін-два разы, калі прыязджала ў Москву да мяне ў госці або па сваіх службовых клопатах.

— Ну што ж, — кожны раз, напаўняючи чаркі або фужэры, весела прамаўляў Валодзя, — бачыш, як мы цяпер жывём, царскі стол. І праўду кажуць у народзе, што лішнія штаны чалавек мае тады, калі ўжо няма с...кі.

Вымаўляў гэтыя слова і рассыпаўся дробным задаволеным смехам.

Ён расказваў, што прыехаў у Кіеў па запрашенню Дзяржкамвыда, дзе павінна выйсці ягоная кніга, якую пераклалі на ўкраінскую мову. Акрамя таго, Валодзю запрасілі выступіць у Кіеўскім універсітэце, дзе ў свой час ён вучыўся.

— Уяўляеш, — не перастаючи смяцца, казаў Валодзя, — мяне ж выключалі з гэтага універсітэта. А ведаеш за што? Мяне, беларускага паэта і празаіка, выключалі за ўкраінскі нацыяналізм, — вось які быў кабак!

Слова «кабак» у Валодзі гучала, як самая страшная лаянка. Пасля прагляду кепскага спектакля або няўдалага фільма ён крывіў вусны ў здзеклівай ухмылцы і гаварыў гідліва, расцягваючи слова: «Ка-а-а-бак, у-у-у, які ка-а-бак!»

Валодзя любіў тэатр і кіно. Пра апошняе гаварыць, відаць, не варта, бо ім былі мы сытыя па горла. У Доме кіно, калі вучыліся, перагледзелі ўсю сусветную класіку, самыя модныя, самыя цікавыя фільмы сучасных рэжысёраў ад Антаніені і Феліні да нашых пастаноўшчыкаў, якія толькі яшчэ ўваходзілі ў кіно свету. А ў тэатры нас кіраўнікі курсаў не вадзілі, і мы спускалі свае грошы на

спектаклі. Ні з кім я так часта не быў у тэатры, як з Валодзем Караткевічам. Сёння — Малы тэатр з «Чайкай», заўтра — тэатр імя Массавета, потым — Вялікі, а праз некалькі дзён — «Современник». І Валодзя быў закаханы не ў прыгажунь. У жанчынах яго найбольш прываблівалі інтэлект, тонкасць пачуццяў, незвычайная духоўнасць і, канешне ж, сапраўдны талент. Якраз з гэтай прычыны мы сябравалі з адной таленавітай паэтэсай, дзячынай-бардам, песнямі якой захапляліся, як і творамі вядомага, славутага Булата Акуджавы. Яна часта прыходзіла да нас — ці да мяне, ці да Валодзі ў пакой — іграла і спявала. Караткевіч тады сядзеў каля яе ног на падлозе, не зводзіў з яе закаханых вачэй і неяк сказаў мне:

— А ты ведаеш, я з ёй ажанюся. Далі-бог, ажанюся.

У яе былі два істотныя недахопы — непрыгожасць і хваравітасць, пры якой яна не толькі не магла ездзіць у трамвайце, лятаць у самалёце, але нават быць у цягніку, бо не вытрымліваў вестыбулярны аппарат. Неяк я зайшоў на Вышэйшыя літаратурныя курсы, дзе яна вучылася. Заняткі скончыліся, усе ішлі дахаты. Яна ўбачыла мяне і спытала: «Ці спяшаецца вы куды-небудзь?» Мне не было куды спяшацца, і мы пайшлі ў інтэрнат разам, канешне ж, пехатую. Хоць гэта і было вясною, але сонца паліла неймаверна. Я, ідучы па тратуары, стараўся, каб ягоныя проміні меней траплялі на яе. Вёў Навэлу па зыбучай цені дрэў. Але праз нейкі час яна ўзяла мяне пад руку і падштурхнула ў цень. Я здзівіўся і сказаў ёй са смехам:

— Ты што, хочаш схаваць мяне ад сонца?

Яна засвяцілася сваёй сарамлівай і нейкай вінаватаю ўсмешкай і адказала:

— Ты прабач, калі ласка, але дрэвы хістаюцца, і мне ад гэтага кепска, галава кружыцца ад ценяў, якія скачуць па тратуары.

Так, трэба быць вельмі хворым чалавекам, каб становілася кепска ад ценяў лістоты, якія слізгаюць па зямлі. Пазней я пачуў, што яна ўсё ж выйшла замуж, але не за Валодзю, а за нейкага іншага чалавека. Кажуць, што ён разносіў яе вершы па рэдакцыях. А пісала яна тады шмат, усё часцей і часцей вершы гэтай паэтэсі з'яўляліся ў «Новом мире».

Калі мы вучыліся на Вышэйшых сцэнарных курсах, Валодзя быў захоплены грузінкаю — разумнай і высокаадукаванай жанчынай. Помню, што адно вока ў яе касіла. Гэта жанчына часта прыязджала да яго з Грузіі, тайком начавала ў інтэрнаце. Тайком, таму што ні яна, ні Валодзя не хацелі, каб сябры, паэты, якія жылі побач, ведалі пра гэтую сувязь. Грузіны асуджалі тых жанчын, якія мелі пазашлюбныя стасункі з рускімі, хоць самі рабілі гэта з вялікай ахвотаю. Мяне Валодзя не баяўся, ды і Натэла, так звалі ягоную каханку, не саромелася. Калі я стукаўся ранкам да іх у пакой, яна дазваляла Валодзю ўпусціць мяне, прыкрывалася коўдрана да падбародка, віталася, міла і загадкова ўсміхалася і не здавалася касавокай. Каханне рабіла яе прыгажэйшай, чым гэта было ў сапраўднасці. У мяне ёсьць фатаграфія, на якой яны зняты ўдваіх побач, нібыта муж і жонка. На адвароце яе даволі жартайлівы надпіс: «Геніяльному ўкраінскуму пісьменніку ад грузінскага і беларускага геніяў».

Наколькі мне вядома, была ў Валодзі і яшчэ адна жанчына ў той час, калі ён вучыўся на Вышэйшых літаратурных курсах. Яна выкладала выяўленчае мастацтва. Валодзя хораша і пышчотна сябраваў з ёю да самай сваёй жаніцьбы, хоць яна была замужам. Нярэдка дапамагаў ёй матэрыйльна, купляў падарункі. Калі я атрымаў на кінастудыі імя М. Горкага ганарап за сцэнарый, Валодзя пазычыў у мяне даволі вялікую суму. А на наступны дзень ён зайдоў да мяне і папрасіў накарміць яго абедам.

— Ты што, нават на абед сабе грошай не пакінуў?

— Не, — вінавата ўсміхнуўся ён, — яшчэ і не хапіла, давялося ў Боры Мажаева пазычыць...

Пазней я даведаўся, што Валодзя паабязаў выкладчыцы да дня яе нараджэння купіць нейкую карціну імпрэсіяніста, на той час даволі моднага, паабязаў — і купіў. Караткевіч свае абязцанні заўсёды выполніў.

Ад просьбы пазнаёміць мяне з ёю адмахнуўся:

— Яна не спадабаецца табе. Непрыгожая. Але такая тонкая натура, разумніца.

Тая выкладчыца прывіла Валодзю звычку купляць альбомы з карцінамі мастакоў, кнігі па выяўленчаму мастацтву і праста наборы паштовак. Гэтая звычка, захопленасць перайшлі да мяне. З цягам часу ў мяне назбіралася цэлая бібліятэка ад Пусена да Пікасо, якая прынесла карысць не толькі самому, але і майм дзеяцям.

Я не ведаю, якая ў яго была жонка, не давялося пазнаёміцца, нават праста ўбачыць. Валодзя запрашаў да сябе ў госці, але я так і не сабраўся, усё адкладваў на пасля. А адкладваць у нашым жыцці нічога не трэба, усё можа здарыцца. Ён гаварыў мне, што жонка — разумніца, кахае яго і разумее. Не давялося мне пазнаёміцца ні з ягонай мамай, ні з сястрою, якіх ён пышчотна любіў.

Раптам памерла Валодзева жонка. Ён тады шмат працаўаў, быў багатым і вядомым, а вось у асабістым жыцці яму не шанцавала. Але пра гэта Валодзя гаварыць не любіў.

Нават тады, як атрымаў добрую кватэру і набыў мэблі, зноў пацярпей. За той час, калі быў у ад'ездзе, ягоную кватэру абраставалі, вынеслі з яе ўсё. Нават ордэн — адзіную ўзнагароду, якую ён атрымаў за жыццё, знеслі злодзеі.

Ну, а пакуль што я ўспамінаю Москву. Курсы, сябры і сяброўкі, кіно, тэатры і яшчэ музей, з якіх Караткевіч не вылазіў і цягаў у іх мяне.

— Надакучылі мне твае чарапкі і цэглы, пойдзем куды-небудзь на прыроду! — абурана кажу я.

— Пойдзем, — згаджаецца Валодзя.

І вось мы ўтрок сядзім ва ўтульным куточку Выстаўкі дасягненняў народнай гаспадаркі з вудамі ў руках. Іх там давалі напракат. З намі заўзяты і ўмелы рыбак, выдатны празаік з Курска Яўген Носаў. Ён перарабіў нашы прылады, памяняў стандартныя цяжкія паплаўкі на лёгкія з пер'я, і мы ловім карасёў. Мы — гэта я і Жэня. Валодзя закінуў вуду, паклаў вудзільна ля ног,

узяў у рукі кнігу. Мы вудзім рыбу гадзін пяць-шэсць, і ўвесь гэты час Караткевіч чытае. Прачытае, адкладзе кнігу, а потым дастае новую. І цішыня навокал. Яе часам толькі парушае задаволены смех Валодзі ці абураны ўсклік: «Кабак, ух які ка-абак».

Сталі рыхтавацца абедаць. Жэні Носаў зладзіў невялікае цяпельца і сма-жыў на верцялах паўсырую курку, а Валодзя пабег у ларок па віно. Вярнуўся з дзвіумя пляшкамі «Тэтры». Пілі, закусвалі, гаманілі пра тое-сёе. Валодзя зноў узяўся за кнігу, ён любіў чытаць і за ежаю.

— Ты чаму дома не чытаеш? — спытаў Носаў. Валодзя прамаўчаў, за яго адказаў я:

— Дома ён піша, чытаць яму дома некалі.

Хачу заўважыць, што чытаў Валодзя вельмі хутка. Прычым з такой невераемай хуткасцю, што нават узнікала сумненне: ці засвойвае ён прачытанага, ці запамінае нешта?

Аднойчы я праверыў. Аказалася, што ён не толькі запамінаў, але і заўважаў асобныя стылістычныя недакладнасці, а таксама нейкія выдатныя мясціны і захоўваў іх у памяці доўга. Гэтая рыса вызначала Валодзю. Да яго такіх людзей я не сустракаў.

Была ў Валодзі і яшчэ адна лаянка — «сацрэалізм». Яна тычылася перш за ўсё няйдалых альбо прости халтурных літаратурных опусаў.

«У-у-у, сацрэалізм», — гідліва казаў ён, беручы двума пальцамі газету або часопіс, у якіх толькі што прачытаў са сваёй звычайнай хуткасцю апавяданне ці аповесць. Большасць літаратарапа нашага пакалення не верылі ў існаванне гэтага метаду або лічылі яго штучным.

Валодзя выдатна маліваў, нярэдка адной лініяй. Мне падарыў неяк малюнак. Але нехта паставіў на яго патэльню. Я быў вельмі засмучаны і раззлаваны. Вінаватага не знайшлося. А Валодзя супакоў мяне і тут жа, не адыходзячы ад стала, нават не сядоючы, намаліваў па памяці дакладна такі ж малюнак, сатыру на сацрэалізм. Ён да гэтага часу захоўваецца ў мяне...

На ганак выйшла жонка.

— Позна ўжо, хлопцы, — сказала яна. — Я вам даўно паслала, можаце класціся.

— Можа, будзем спаць? — кажу я. — Ты стаміўся з дарогі...

— А-а-а, — адмахнуўся Валодзя, — адаспімся на тым свеце.

Жонка вынесла нам прасціны і заслала ў садзе широкі ложак, на якім звычайна ўдзень дурэлі дзяўчаткі.

— Будзеце спаць на ім, а то ўжо хутка раніца. А вы ўвойдзеце і разбудзіце дзяцей...

— Геніяльнае рашэнне! — усклікнуў Валодзя весела. — Цяпер-то я скажу сябрам, што начаваў не ў Амельчанкі, а з Амельчанкам.

Гэтыя словаў ўсіх рассмяшылі. Наш смех доўга не змаўкаў. Жонка таксама села побач з намі і пачала гутарыць з Валодзем. Распытвала пра Мінск, пра творчыя справы. А адыходзячы ў дом, заўважыла:

— А вы ўсё-ткі, хлопчыкі, кладзіцесья. Раніцай, пэўна, будзе дождж, надта моцна парыць...

Яна ўгадала. Толькі мы леглі, усё яшчэ гамонячы, як упалі першыя буйныя краплі. А затым усё навокал зашалясцела, і дождж прыпусціў на ўсю моц. Мы схапілі прасціны, падушкі, накрылі ложак брызентам і зноў апынуліся ў альтанцы. У дом не пайшлі, каб не будзіць маіх сямейнікаў. И зноў гаварылі, гаварылі, пакуль не настала раніца. Як шкада, што такія размовы не запамінаюцца або запамінаецца з іх толькі нешта.

У тую ноч, у Ірпені, я спыталі у Валодзі, якой усё-ткі была яго жонка, бо сам Валло так і не ўбачыў. И ён адказаў сумна, крыху падняўшы галаву, гледзячы ў цёмнае неба, нібыта дзесяці там, у невядомай вышыні, убачыў яе:

— Яна не была прыгажуняю, але валодала дзіўнай духоўнай абаяльнасцю. Яна была каралевай духоўнасці...

Пераклад з рускай Сяргея Законнікава

Арнольд Мак-Мілін (Лондан)

«БЫЎ. ЁСЦЬ. БУДУ...»

ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРА ЯК ТЭМЫ
ПАЭЗІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

3 аўчанская смерць Уладзіміра Караткевіча 25 ліпеня 1984 г. пазбавіла беларускую літаратуру аднаго з самых буйных талентаў. Пісьменнік найшырокага дыяпазону, найбольш вядомы сваімі раманамі, ён быў таксама таленавітym драматургам, сцэнарыстам, крытыкам, гісторыкам, перакладчыкам, мастаком і, пэўна ж, вялікім паэтом. У лепшых яго мастацкіх творах адчуваецца глыбокая любоў да беларускай гісторыі і мовы. Займальнасць сюжэтаў і рамантычнае ўяўленне Карапткевіча — адметныя з'явы, не так частыя ў беларускай літаратуры другой паловы XX ст. Яшчэ пры яго жыцці крытыкі часта скоса глядзелі на экстравагантнасць яго твораў, але пасля смерці ён стаў амаль што святым. І без усякага сумнення яго дзейнасць вельмі дапамагла росту беларускай нацыянальнай самасвядомасці, а яго нязменнае сцярджэнне кардынальнага значэння мовы для разумення гісторыі было вялікім натхненнем для многіх, асабліва сярод інтэлігенцыі, да праблем якой часцей за ўсё звяртаўся ён у сваёй прозе і пазізії¹.

Караткевіч славіцца галоўным чынам сваёй прозай, якую ён, як і Васіль Быкаў, пісаў пераважна па-беларуску, сам перакладаочы многія творы на рускую мову; ён меў вялікую папулярнасць не толькі ў Беларусі, але таксама за яе межамі. Некаторыя крытыкі лічаць, што п'есы Караткевіча з'яўляюцца самай важнай часткай яго творчасці. Аднак, калі б ён нават і не напісаў ні раманаў, ні п'ес, ён, тым не менш, лічыўся б адным з самых буйных паэтаў свайго часу. Як пісьменнік, так і чалавек, Караткевіч уяўляў сабой выключны

¹ Беларускія інтэлігенцыі даўно заклапочана абаронай беларускай мовы ад пагарджэння і русіфікацыі: асабліва гэта прыкметна ў пазіі, дзе мова як гэтая з'яўляецца стаіць тэмай. Для прыкладаў афіцыйных спроб сцерці беларускую мову ў савецкі час: гл.: Бармічев В. В едином союзе: Историко-публицистический очерк о развитии многонациональной социалистической культуры в СССР. Минск, 1972.; Баханькоў А. Я. Узаемадзеянне лексікі беларускай мовы з лексікам іншых моў у савецкі час: (Да пытання аб утварэнні агульнага лексічнага фонду ў мовах народаў СССР) // Беларуская лінгвістыка. 1979. № 15. С. 17–32; Головіев А. И., Мельникова А. П. Сближение национальных культур в процессе коммунистического строительства. Минск, 1979. Для цікавага сацыялагічнага разгляду праблемы мовы ў Беларусі гл.: Бембель А. Роднае слова і маральна-этычны прагрэс. Лондан, 1985. Для агульных аглядоў гэтай тэмы гл.: McMillin A. Russification and its Opponents in Modern Byelorussian Literature // Canadian Review of Studies in Nationalism. 1989. 16, 1–2. P. 133–144; Bieder H. Die gegenwärtige sprach- und kulturpolitische Entwicklung in Weissrussland // Die Welt der Slaven. 16, 1–2. S. 142–167.

феномен: вялікі асветнік, які ўмею адначасова і зацікавіць, і забавіць. Як мала дзе, смерць Караткевіча была ўспрынята як усенародна гора.

Уладзімір Караткевіч нарадзіўся 26 лістапада 1930 г. у сям'і рускамоўнага чыноўніка ў горадзе Орша. У час вайны ён быў эвакуіраваны спачатку ў Перм і потым у Арэнбург. Сярэднюю адукацыю ён атрымаў у Оршы і затым скончыў філалагічны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта, свабодна гаворачы па-ўкраінску, і нават з дзіўнай рэпутацыяй «украінскага нацыяналіста». Ужо ў гэты час Караткевіч адрозніваўся надзвычайнай дапытлівасцю, якая разам з адкрыласцю яго поглядаў стала прычынай варожасці многіх, хто аддаваў перавагу канфармізму і ціхаму жыццю. У 1954–1956 гг. ён быў настаўнікам у вясковай школе недалёка ад Кіева і з 1956 да 1958 г. выкладаў у родным горадзе Орша.

Потым ён вучыўся на Вышэйшых літаратурных і спэнарных курсах у Маскве, авалодаўшы ўжо да гэтага часу польскай і нямецкай мовамі. З 1962 г. і да сваёй заўчастнай смерці Караткевіч жыў у Мінску.

Першай яго публікацыяй былі вершы ў аршанскай газете ў 1955 г. Варты адзначыць, што са шматлікіх магчымасцей пісьменнік свядома выбраў родную мову, а не мову свайго выхавання або адукацыі, бо ён быў глыбока перакананы, што без моцнай нацыянальнай мовы не будзе ніякай будучыні для беларускай культуры. У 1955 г. ён апублікаваў у часопісе «Полым'я» неўялікую баладу аб легендарным беларускім разбойніку Машэку, за якой з'явіліся чатыры зборнікі вершаў (апошні пасмяротна): «Матчына душа» (1958), «Вячэрнія ветразі» (1960), «Мая Іліяды» (1969) і «Быў. Ёсць. Буду.» (1986). Вершы Караткевіча, як і яго творчасць у цэлым, здзіўляюць сваёй разнастайнасцю, але ўсе яны насычаны абаяльнасцю гісторыі і, у прыватнасці, сувязямі між мінульым і сучаснасцю; у іх таксама выяўляеца вялікая любоў да мовы і культуры Беларусі, якія паэт разглядае ў найшырокім кантэксле сусветнай цывілізацыі. Варты таксама адзначыць, што вершы Караткевіча часта каменціруюць і дапаўняюць яго раманы і п'есы².

Адным з тыповых ранніх вопытаў у вершах Караткевіча быў «Паўлюк Багрым» (1956), расказ аб сялянскім хлопчыку, які напісаў верш, што лічыцца першым, створаным на сучаснай беларускай мове. Потым ён быў зданы ў салдаты (1828) у пакаранне за ўдзел у Крошынскім бунце. У сваім вершы Караткевіч узнаўляе абураны плач па паэту-брату, знішчанаму ўладай. Як гэта ўвогуле характэрна для гэтага пісьменніка, ён уводзіць некалькі гісторычных фігур (князь Усяслаў і князь Ягайла) у свае паэтычныя раздумы аб краіне, дзе так цяжка развівацца маладому таленту. І таксама характэрна тое, што плач пераўтвараецца ў своеасаблівую малітву надзеі, якая заканчваецца за-клікам Багрыма да свайго народа прачнуща і патрабаваць свабоды:

² В. Быкаў у сваёй прадмове да першага тома Збору твораў Караткевіча «Ад роднай зямлі» заўважыў, звяртаючы ўвагу на яго папулярнасць у моладзі: «У яго ёсць шмат чаму павучыцца» (I, 11).

Беларусь, прачынайся!
Я цябе абуджаю!
Ты павінна прачнуцца,
Не праспі сваё шчасце ўначы,
Я гукаю цябе,
Дарагая, святая!
Адкажы ж, мая родная.
Не маўчы!..

Паміраю і веру:
Калісьці над светлымі водамі,
Над свабоднай зямлёю
І над Белаю Руссю мaeй
Шчасце сонцам зазяне
І слова нашчадка свабоднага
Мae раны загоіць
Гаючай жывою вадой. (I, 30–31)

Другім блізкім па духу Караткевічу паэтам быў Максім Багдановіч, які падобна яму выхоўваўся ў рускамоўным асяроддзі, але, тым не менш, стаў адным з танчэйшых майстроў беларускага паэтычнага слова. Важным для Караткевіча, аднак, было не толькі тэхнічнае майстэрства Багдановіча, але ў яшчэ большай ступені — яго глыбокі патрыятызм, бачны ў гэтым урыўку з верша «Багдановічу» (1966):

Ты сказаў нам:
«Унукі Скарыны,
Дзе ваш гонар, моц і краса?
Ёсць і ў вас, як у іншых, святыня.
Не давайце святыні пасам!
Не давайце з яе глуміцца,
Бо праспіць яна ясну зару,
Бо святы ізумруд зaimгліцца
У пярсцёнку тваім, Беларусь». (I, 227–228)³

Гэты цудоўны верш заканчваецца наступнымі радкамі: «Бо як ёсць у народа такія — Не загіне давеку народ».

Амаль уся вершаваная творчасць Караткевіча нясе багаты багаж літаратурных, гістарычных і іншых культурных рэмінісценций, і форма кароткай балады аказалася вельмі зручнай для ўпадабанага аўтарам уваскрашэння гістарычных дзеячаў і падзеяў. «Балада пра паўстанца Ваўкалааку» (1956), напрыклад, поўная таго ж катэгарычнага духу змагання, як «Машэка», і апісвае, як у апошнія хвіліны свайго жыцця герой акрыяў духам, назіраючы за аленем, што падбірае лісце; аптымістычным рэфранам становяцца наступныя

³ Гл. таксама яго ж «Домік Багдановіча» (I, 278–279).

словы: «Лісце аб’еш, алень!» (I, 38–39). У вершы «Сырцовых цагліны» (1957) з кнігі «Матчына душа» Караткевіч апісвае, як больш дзесяці стагоддзяў назад будаваўся замак, і што паэт гатовы плакаць ад думкі пра тое, як маленькі сын будаўніка паставіў сваю босую ножку на сырную цэглу, пакінуўшы там адбітак, што, як гаворыцца у канцы верша, перажыў усе зменлівасці гісторыі:

І адбітак маладой дзіцячай нагі
У аснову крэпасці лёг:
Шмат разоў прыходзілі варагі
На краіны лясной парог,
Шмат разоў стагнала зямля ад тугі
І ўзрастаяў на руінах пальн...
Але быў непарушны адбітак нагі
На паверхні сырцовых цаглін. (I, 23)

Сярод іншых выдатных вершаў аб старажытай беларускай гісторыі можна называць «Скарэна пакідае радзіму» (1959) і «Бекеш, або Ода ерасі (Балада 1555 года)» (1970).

Паэзія Караткевіча вельмі разнастайная, хоць і не складаная па форме. Шырокі дыяпазон тэм і вершавых жанраў разам з адносна простай, прамой манерай садзейнічалі любові і ўплыву прыняцю яго творчасці у чытачоў, якія з задавальненнем яго цытавалі і цытуюць дасоль.

Другі зборнік вершаў «Вячэрнія ветразі» па зместу не менш шырокі, чым першы, складаецца з пейзажнай лірыкі, балад пра вайну, аднаго вядомага верша пра царкву Пакрава на Нерлі, вершавы арганаўтах і прарочым трывпциху Іераніма Босха, у якім мастак як бы прадбачыць сучасныя ваенныя сродкі. Асабліва важная ў тэматычным кантэксле ўсёй яго творчасці напаўдраматычная паэма «Слова пра чалавечнасць» (1960). Каліноўскі быў для Караткевіча заўсёдна крыніцай натхнення⁴, асабліва ў яго прозе і драме і, у прыватнасці, у эпічным рамане «Каласы пад сярпом тваім» (1965)⁵ і ў п'есе «Кастусь Каліноўскі: смерць і неўміручасць» (1963)⁶. У сваіх вершах Караткевіч таксама не раз звязраўся да асобы Каліноўскага прама і апасродкована: у познім вершы «Смяротная страта (1 сакавіка 1881 г.)» ён нагадвае аб другім змоўшчыку — Ігнату Грынявіцкам, які ўзарваў бомбаю цара Аляксандра II, ненавіснага ў Беларусі душыцеля паўстання 1862–1863 гг.; у «Нявесце Каліноўскага» (1962) аплаквае лёс няшчаснай жанчыны і ёй падобных; верш «На

⁴ У Караткевіча быў амаль што культ Каліноўскага. Гл.: Станкевіч С. Уладзімір Караткевіч і ягоны культ Каствуя Каліноўскага // Беларус. 1979. № 286. С. 6.

⁵ Сам Караткевіч тлумачыў аб’ём свайго рамана тым, што яго супліменнікі вельмі кепска знапілі сваю гісторыю: гл. Мальдзіс А. Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: Партрэт пісьменніка і чалавека. Мн., 1990. С. 3.

⁶ Гэтая п'еса нібы працягвае тэму рамана. Яна ўпершыню была пастаўлена толькі ў 1978 г. і надрукавана ў 1980 г.

пачатак «Каласоў пад сярпом тваім...» (1967) выяўляе радасны наплыў энергіі ў сувязі з tym, што Караткевіч думае, што гэты раман можа стаць яго самым значным творам; у «Павешаным 1863 года» сцвярджае бяссмерце ўсіх тых, хто змагаўся за сацыяльнае і палітычнае вызваленне Беларусі. Самае важнае з гэтых вершаў — «Прарок», маналог Каастуся з 3 акта трагедыі «Каастусь Каліноўскі» (1965), які з'яўляецца не толькі часткаю п'есы, але і значным вершам:

Далёкія-далёкія дарогі
Пад хмарнай лебядзінай чарадой...
Іду... Не веру ў д'ябла, ані ў Бога.
Былі б — дык не паднеслі чары той:
Пакутваць цяжка гневам і журбою,
Ў пустыні марна да пяскоў гукаць
За край, даўно адчуянты ад бою,
Ад мовы, гонару і языка.
І жыць, як тыя, што вось-вось сканалі,
Але яшчэ не ўпалі ў вечны смерч:
Мозг шле навокал клічы і сігналы,
А цела — ў мёртвы лёд закула Смерць. (I, 292)

Немагчыма перабольшыць найшырокі дыяпазон культурных інтарэсаў Караткевіча. Адным з цікавых прыкладаў таго, як ён звязраеца да сусветнай мастацкай спадчыны, з'яўляеца яго щудоўны верш пра Пітэра Брэйгеля Старэйшага «Трызненне мужыцкага Брэйгеля» (1960), дзе ён перадае свае ўражанні ад розных карцін Брэйгеля, нібы папракаючы ў канцы мастака за жорсткі паказ сляпых, якія вядуць сляпых:

...Мужыцкі Брэйгель трывніць.
Хто вы такія, як назваць вас, людзі?
Куды краіна з вамі забрыдзе?
Сляпия! Мёртвия! Яны ідуць,
Паклаўшы рукі на плячо пярэдніх,
І іх вядзе сляпы. І проста ў яму
Ён падае. А заднія не бачаць,
І, як раней, застыў на іхніх тварах
Самаздаволены па-свінску гонар.
Што ж ты пракінуўся, мужыцкі Брэйгель?
Шпурляй у твар ім горкія палотны,
Дражні, як бугая, чырвонай хусткай,
Паказвай ім, сляпым, канец Ікара, —
Яны ж усё адно не зразумеюць.
Хіба нашчадкі, можа? (I, 94)

Маленькай, але значнай і цалкам тыповаю рысаю гэтага верша з'яўляецца тое, што Караткевіч карыстаеца знаў і зноў беларускім дыялектызмамі,

нават апісваючы шэдэўр сусветнага мастацтва. Гэта служыць прыкладам аднаго са спосабаў, якімі паэт на кожным кроку сцвярджае месца Беларусі ў свеце. Для яго гісторыя і культура непарыўна звязаны адна з другой.

Трэці зборнік вершаў Караткевіча «Мая Іліяд» з'явіўся напрыканцы шасцідзесятых гадоў, калі ён паспей выдаць чатыры з самых вядомых сваіх твораў у прозе⁷ і калі ён ужо быў вядомы як спрэчны і вельмі арыгінальны раманіст. Зразумела, што для яго не зменшылася значэнне вершаў як сродку выяўлення самых інтymных думак, нягледзячы на велізарную папулярнасць і поспех яго вялікіх раманаў. Сказаць, што тэматычны і формавы дыяпазон гэтага зборніка аналагічны папярэднім, зусім не азначае, што Караткевіч таптаўся на месцы. Ад самых першых вершаў ён выявіў зачароўваючу знаходлівасць і арыгінальнасць — якасці, што відны ва ўсёй яго творчасці, як ранній, так і позній, хоць можна зауважыць павелічэнне канкрэтнасці вобразаў у яго вершах на інтymныя тэмы, таксама як і ў яго гістарычных творах.

Хоць Караткевіч пісаў хутка і лёгка, ён заўсёды імкнуўся паліраваць і ўдасканальваць свою творчасць і, як было ўжо сказана, адчуваў вялікую прыхільнасць і блізкасць да самага выдатнага майстра сярод сваіх папярэднікаў у беларускай паэзіі — Максіма Багдановіча⁸. Трэба адзначыць між тым, што Караткевіч быў далёкі ад Багдановічавай схільнасці да «мастацтва дзеля мастацтва». Напрыклад, у вершы, што напачатку здаецца чыста лірычным, «Дзяўчына пад дажджом» (1960), Караткевіч апісвае, як маладая дзяўчына выходзіць пад дождж, рамантычна цешыцца залатымі кроплямі. Але паэт заканчвае свой твор рэзкай кодай, якая, нібы прадбачачы сучасную трагедыю постчарнобыльскай Беларусі, гаворыць аб жорсткай спадчыне свету новым пакаленням.

Наступныя радкі — пралусцім першую частку гэтага ўражальнага верша — раскрываюць яго сутнасць:

Кроплі яе цалавалі
Палка, пяшчотна, да слёз,
Вусны дзяўчыны хапалі
Срэбра з ясных нябес.
Дажджык зрабіў сваё цуда,
Ён абліпіў, як мог,
Плечы, маленъкія грудзі,
Гнуткія лініі ног.
Бэзам з садоў павявалі,
Вечна хацелася жыць.

⁷ «Нельга забыць» — раней «Леаніды не вернуцца да Зямлі» (1962); «Дзікае паляванне караля Стаха» (1964), «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» (1966) і «Каласы пад сярпом тваім» (1968).

⁸ Тэма майстэрства часта з'яўляецца ў вершах Караткевіча. Гл., напрыклад, «Апошняя песня Дантэ» (1961), «Мы» (1962), «Фантазія» (1964), «Чурлёніс» (1966), «Таруская віла» (1967), «Шляхі Ігната Буйніцкага» (1967) і «Кнігі» (1972). Гл. таксама верш у прозе «Слова Міцкевічу» (1955).

Дзяўчына ад шчасця спявала.

.....
Стронцый быў у дажджы. (I, 138)

Гэты верш, які падкрэслівае зло сучаснасці, належыць да цыкла «Зямля журбы». У творчасці Караткевіча, як у паэзіі, так і ў прозе, надзвычай шмат рэымінісценцый, і назва гэтага цыкла не можа не нагадаць аб назве ранняга цыкла Якуба Коласа «Песні-жальбы» (1910), так, як назва першага яго зборніка вершаў нагадвае назву адзінай кнігі вершаў Алеся Гаруна, бліскучага сучасніка Багдановіча і Коласа⁹. І на самой справе, вершы ў трэцім цыкле Караткевіча раскрываюць гістарычную трагедыю Беларусі ў трагічным свеце, улічваючы і беларускія ахвяры ў вайне, і ўскрытыя магілы ў стражытнай Грэцыі.

«Балада плахі» (1968), якая адкрываеца ўражлівым чынам: «Кожны дзень гінуць мужнасць і святасць», аплаквае ўсіх, хто памёр гвалтоўнай смерцю, асабліва маладых, ледзь саспелых мужчын:

Ў зыркіх ранах, крывавая, голая,
Што ні дзень павісаоць яны
На крыжах з бамбука, магноліі
І суроўай паўночнай сасны.
Не паспейшы зрабіцца мужчынамі,
Сустракаюць са зброяй бяду.
Галаву не на грудзі дзяўчынам,
А на слізкую плаху кладуць. (I, 141)

Пасля цэлага шэрагу прыкладаў жорсткасці і прыгнёту верш заканчваецца так:

Толькі час вам уздасць поўнай мераю.
Але ўсё ж — пакуль прыйдзе той час,—
Калі ёсць на зямлі гэтай вера,
Калі варта жыць — то для вас.

Любоў Караткевіча да пераацэнак і новых падыходаў да гістарычных і сучасных пытанняў выклікала шмат спрэчак, лічачыся аднымі арыгінальнасцю, а другімі — цягнаю да экзатычных эфектаў. Як бы там ні было, яркім прыкладам гэтай тэндэнцыі служыць яго «Балада аб трыццаці першым сярэбраніку» (1965), дзе лішні сярэбранік Іуды разглядаецца як ключ да багацця і поспеху гэтага кананічнага ўвасаблення здрадніцтва:

⁹ Па прычынах, зусім не звязаных з літаратурай, вершы Гаруна нельга было згадваць ні тады, калі Караткевіч надрукаваў сваю першую кнігу вершаў, ні на працягу амаль усяго яго жыцця. Нельга, аднак, сумнівацца ў tym, што Караткевіч і беларуская інтэлігенцыя ўвогуле ведалі вершы Гаруна і шмат іншай забароненай літаратуры па нелегальных копіях.

Той дынар быў шчаслівай манетай. І хіцівец смярдзючы
З дапамогай яго заграбаў сабе золата, срэбра і медзь,
І разжыўся, і стаў неўміручы. Ну так, неўміручы,
Бо каб вешацца — трэба таксама сумленне займець. (I, 142–143)

Тэма верша пашыраецца ў перасцярогу аб лёгкасці, з якой здрадніцтва і хлусня могуць хавацца за рэспектабельнай знешнасцю ў сучасным свеце. Просты, дамашні характар некоторых вобразаў ніколькі не змяншае сілу сведчання Караткевіча:

Быў фіскalam. Усюды пралазіў і бокам і нізам,
Па гестапах служыў, па засценках, ад стогнаў глухіх,
Па ахранках... А зараз ваюе за «наш гуманізм».
Не здзіўляйцеся, добрыя людзі, бо гэны з такіх.
З дзён пачатку мільёны Сапраўдных ён вы рак на муки.
І жыве. Ўсё жыве. Вось наведвае госцем ваш дом...
Вось сядзіць... Вось ідзе...
Вось бярэ вашых дзетак на рукі...
Пнецца ў неба з tryбун... П'е гарэлку за вашым сталом.
Але выпадак дай — распаўзецца чумою па свеце,
Закладзе цалаваных сяброў і ўчарашных багоў... (I, 143)

Ліквідацыя гэтага зла, увасобленага ў трыццаць першым срэбраніку, — неабходнасць:

А іначай — няшчасце Зямлі. А іначай — канец.

Тыпова для балад Караткевіча ў цэлым тое, што ён бярэ гістарычную (часам фальклорную) тэму і перадае яе сутнасць маляўніча, драматычна, адначасова выразна падкрэсліваючы яе сучасную рэлевантнасць. У гэтых адносінах сярод беларускіх паэтаў ён найбліжэй да Янкі Сіпакова.

Шмат любоўнай лірыкі Караткевіча знаходзіцца ў двух цыклах у кнізе «Мая Іліяды»: «Калі памірае каханне» і «Інга і Марыя». Нават тут паэт умее прышчапіць гістарычны пункт погляду, нават у самых інтymных вершах, дзе лірычны герой зведвае няшчасце ў любові (як з ім часта бывае): у вершы «Фантазія» (1964) паэт згадвае аб такіх вядомых людзях мінулага з неспакойнымі любоўнімі лёсамі, як Данцэ, Петрапарка, Катул, Бетховен, Лермантаў і Багдановіч.

Другі цудоўны цыкл з «Маёй Іліяды» называецца «Таўрыда» і апісвае, як можна было б чакаць, розныя аспекты Крыма. Хаця і без выключнай вытанчанасці «Крымскіх санетаў» свайго журботнага земляка Адама Міцкевіча, Караткевіч, тым не менш, чуйна адносіцца да лёсу старажытных жыхароў гэтага краю, звязаючы іх знікненне з магчымай аналагічнай доляй свайго ўласнага прыгнечанага народа, як гэта відаць у другой палове верша «Таўры» (1967–1968):

Дрэмле Кошка-гара,
Дрэмлюць таўраў руіны.
Я стаю і ўяўляю,
Што я не ізгой,
Не паэт з беларускіх узгоркаў сініх,
А апошні таўр
Народа свайго.
О, якая ганебнасць у гэтых згадках!
О, які атрутны бяспамяцтва дым!..
Крый нас Божа, калі на нас
Нашчадкі
Паглядзяць,
Як мы
На таўраў
Глядзім. (I, 205)

Пастаяннай тэмаю ў вершах Караткевіча побач з сусветнай культурою з'яўляецца беларускі патрыятызм. І «Беларуская песня» (1968), першы верш у кнізе «Мая Іліяды», пасля падрабязных і рамантычна прыгожых адказаў на пытанне «Дзе мой край?» заканчваецца характэрным экспрэсіяністичным прызнаннем у вечнай вернасці Беларусі:

Мы клянёмся табе баразной сваёй першай на полі
І апошніяй раллёй, на якую ўпадзем у журбе.
Мы клянёмся табе, што ніколі,
Ніколі,
Ніколі,
Так,
Ніколі не кінем,
Не кінем,
Не кінем цябе. (I, 137)

Чацвёртая, і апошняя, кніга вершаў Караткевіча, выдадзеная пасмяротна, у 1986 г., была ўспрынітая вельмі эмаксыянальна. Як яго тэстамент. Прынамсі, «Быў. Ёсць. Буду» можна разглядаць як яго крэда, што выяўляе яго думкі аб ролі і прызвінні паэта. Аб яго адказнасці перад радзімай. Ужо за некалькі гадоў да сваёй заўчастнай смерці Караткевіч адчуваў глыбокую боязь пры думцы аб ёй. І ў пэўнай ступені гэты страх выяўляецца ў кароткім вершы 1979 г.: «Радок бязбройны і бяспрэчны...». У ім ён як бы парайонувае сябе з традыцыйнымі паэтамі-канфармістамі ў той час, калі сам павінен хутка пакінуць гэту «юдоль слёз», ведаючы, што ён будзе вядомы пасля сваёй смерці. Калі не ў цэлым свеце, дык, прынамсі, у Беларусі — і ўжо гэтага для яго зусім дастатковая. Свой лёс Караткевіч трактуе непасрэдна ў другім вершы, напісаным у 1976 г. Першая сстраfa выказвае яго душэўны стан і яго самую глыбокую карэнную веру:

Быў. Ёсць. Буду.
Таму, што заўжды, як пракляты,
Жыву бяздоннай трывогай,
Таму, што сэрца маё распята
За ўсе мільярды двухногіх. (I, 239)

Адзін з самых аптымістичных і адначасова двухсэнсоўных вершаў у гэтым зборніку мае незвычайнную назуву: «Амаль хрысціянскі тост за ворагаў» (1968). Заявіўшы, што ён і яго сябры — не баязлівия гіёны, не сабакі, што выноць, не свінні, што валяюцца ва ўласнай гразі, Караткевіч выбірае льва як аб'ект парадуння, сцвярджаючы, што ён і яго сябры маюць «сапраўдную кроў». Можна толькі здагадвацца аб tym, хто менавіта гэтыя добра ўладкаваны і ўкормлены вораг, які не разумее ні сваёй слабасці, ні сілы тых, хто п'е за яго здароўе. У вершы «Паэт» (1984) Караткевіч звяртаецца да вобраза тачыльнага бруска — бруска, неабходнага пад час вайны для заточвання зброі, які, урэшце, таксама з'яўляецца зброяй. Ёсць велізарны контраст паміж першым радком «Бруск співае ціхую малітву» і цалкам размоўнай канцоўкай:

І пойдзе гнеў да эшафотных стром,
І зломіца аbstаль кінжал апошні, —
Ну што ж?
Тады ўжо можна і бруском. (I, 248)

У творчасці Караткевіча нямала гумару, пра што сведчыць такі верш, як «Хан і табіб» (1984), але большасць вершаў у апошнім зборніку цалкам засяроджана на лёссе Беларусі ў яе розных аспектах. «Стары певень» (1984) пачынаецца драматычнымі словамі «Жабруюць хаты» і потым паказвае разрушу, над якой царуе стары певень і пяцёра кур, што абараняюць вёску:

Гэты певень вартуе наш родны край.
А вы? Ці не ганьба вам? (I, 277)

У вершы «На Беларусі Бог жыве» (1980) Караткевіч выкарыстоўвае народную прымаўку, каб пералічыць усе чуды сваёй радзімы, і заканчвае яго так:

І пра тое кожны пяе салавей
Росным кветкам у роднай траве:
«На Беларусі Бог жыве», —
І няхай давеку жыве. (I, 242)

Вершаворчасць Караткевіча з'яўляецца кардынальнай часткай яго літаратурнай спадчыны. У ёй мы сустракаем непасрэдныя і арыгінальныя вобразы, велізарную асабістую захопленасць, што вядзе да гіпербалізацыі, як і да прымяншэння, шырокую палітру фарбаў і пільны, і назіральны да падбязнесцей і дэталей позірк. Таксама надзвычай прывабліваючы безупынная

інтэлектуальная дапытлівасць Караткевіча, яго тонкае адчуванне гісторыі і, больш за ўсё, яго нястомны клопат аб будучай культуры сваёй радзімы¹⁰.

* * *

У раман «Чорны замак Альшанскі» (1979) Караткевіч уводзіць размову між двумя персанажамі, якія робяць розныя заўвагі спачатку пра Васіля Быкова, потым пра творчасць самога Караткевіча: «Толькі чумавы нейкі, дурашны. Левай рукой правас вуха цераз галаву чухае... Ніколі не ведаеш, чаго ад яго чакаць». Сапраўды, разнастайнасць жанраў, гэтаксама як і шматзначнасць тэм унутры гэтых жанраў з'яўляюцца адметнымі прыкметамі творчасці Караткевіча; мала хто з сучасных пісьменнікаў валодаў такім плённым і шырокім уяўленнем. Характэрнае для яго таксама змешванне рамантычных і рэалістычных элементаў, чуйнае разуменне гісторыі, культуры і маральнаага стану сваёй краіны. Таму яго ўяўленне аб гістарычным мінулым заўсёды арганічна звязана, адкрыта або прыхавана, з сучаснасцю. Сярод іншых элементаў, што прывялі Караткевіча да надзвычайнай папулярнасці, можна выдзеліць яго яркае ўяўленне, жывую і разнастайную мову, здольнасць спалучаць кранальны пафас са злой іроніяй.

Нестандартнасць творчасці Караткевіча раскалаола напалам беларускі літаратурны эстэблішмент, але палітычны застой 70-х і ранніх 80-х гг. зусім не паўплываў на лаяльнасць чытачу Караткевіча, якія заўсёды з нецярпеннем чакалі яго новых публікаций, бадай, галоўным чынам з-за таго святла, якое яны пралівалі на пагардзянную гістарычную і культурную спадчыну яго радзімы. Заўчасная смерць у росквіце сіл іх палкага абаронцы была велізарнейшаю стратаю для беларускай літаратуры і грамадскасці.

Пераклад з англійскай

¹⁰ Гл., напрыклад, «Калумбы зямлі незнаёмай» (1957), дзе Караткевіч здзекуеца над тымі беларусамі, якія аддаюць перавагу далёкім даследчым паездкам, замест таго каб спазнаць сваю ўласную радзіму (I, 340–342).

Гелена Крыжанава-Брындзава (Браціслава)

НАШ ДАРАГІ СЯБРА

Мы пазнаёмліся ў 1972 г. у Гаграх, цудоўным курорце на Каўказе. Вы- падкова. Неяк мы з жонкай чэшскага пісьменніка Іржы Кржэнкі гайдаліся на бялёсных марскіх хвалях і размаўлялі даволі гучна, каб можна было перакрычаць шум мора. Тут да нас падплыла жанчына ў акулярах і светлай купальной шапачцы.

— Прабачце, — кажа, — на якой вы мове гаворыце? Ведаю, што на славянскай, бо разумею кожнае слова, але не здагадваюся, на якой канкрэтна.

— Я гавару па-славацку, а пані па-чэшску, — адказваю.

— Ах, дык гэта славацкая і чэшская мовы! — усклікнула жанчына і адразу паклікала высокага светлаволосага чалавека, які шпацыраваў па пляжы: «Валодзя, Валодзя, гэта сябры з Чэхаславакіі».

Мы выйшли з мора, пазнаёмліся, паклікалі і астатніх — Іржы Кржэнку, пісьменніцу Веру Адлаву з мужам. І з таго часу былі мы з Караткевічамі праста неразлучнымі.

На пляж, на базар па садавіну мы хадзілі разам, разам ездзілі ў Сухумі і на возера Рыца, разам весела праводзілі вечары. Валодзя ведаў вельмі многа анекдотаў і расказваў іх так, што мы не раз аж душыліся ад смеху. Ён частаваў нас смажанай рыбай, якую хадзіў лавіць кожны ранак разам з мясцовымі рыбакамі, а мы яго «Залатым фазанам», на яго думку, найлепшым півам на свеце.

Аднойчы я яго спытала:

— Вы ўжо былі ў нас, у Чэхаславакіі?

— Не, не быў, — адказаў ён і ўздыхнуў.

— А вы хацелі б прыехаць да нас?

— Вядома, хацеў бы, — адказвае, — але ўсё не так проста. Ехаць у складзе афіцыйнай дэлегацыі я не хачу. Ведаецце, як яно бывае з дэлегацыямі. Завядуць вас да аднаго важнага дзядзькі, потым да другога... Сядзіш там з гальштукам на шыі, слухаеш. Нудота, памерці можна! А я б хацеў паходзіць сярод людзей, паглядзець, як жывуць, як п'юць піва, а можа, і як б'юць адзін аднаго па носе. Але ж для гэтага патрэбна запрашэнне, а ў мяне няма такіх сяброў, якія б нас маглі запрасіць прыватна.

Змерала я яго позіркам.

— Паслухайце, Уладзімір Караткевіч, вас яшчэ ніхто не скідваў з вунь той скалы ў мора? Мне вельмі хочацца гэта зрабіць.

— Але чаму, Гелена? — здзівіўся ён.

— Вы кажаце, што ў вас няма сяброў, а хто мы? Калі хочаце, прышлём вам запрашэнне.

— І вы б гэта сапраўды зрабілі? — ён акругляе вочы.

— А чаму ж не? Зараз мы запросім вас, а потым вы нас. Мы прагнем пазнаёміцца з вашай Белай Руссю.

У наступным годзе Валодзя прыехаў у Чэхаславакію з жонкай Валянцінай. Напачатку ў Прагу, дзе якраз выдалі ягоную кнігу, потым — у Браціславу.

Мы ведалі, што Прага зачаруе нашых сяброў, таму імкнуліся ў нашай сціплай Браціславе зрабіць як мага больш разнастайную праграму.

Мы хадзілі па музеях і галерэях, узышлі на Дэвін — старажытную крэпасць ля месца, дзе Марава ўпадае ў Дунай, на славуты карпацкі град «Чырвоны камень», наведалі Дом славацкіх пісьменнікаў, а потым — сучасную піваварню ў Гурбанаве, дзе вырабляюць «Залатога фазана». Усе горы ў Славакіі — цудоўныя, але мы накіраваліся ў найбольш вядомыя — Высокія Татры. Мы ехалі маляўнічым узбряжжам ракі Ваг. Валодзю натхняла прыгажосць Карпат і Жоўца. Час ад часу ён прасіў: «Затрымайцесь, дайце крыху падзвінца».

Мы затрымаліся раз, другі, трэці, чацвёрты, на пятыя я сказала, што ў Славакіі гэткая ж прыгажосць на кожным кроку. І калі будзем спыняцца ў кожным маляўнічым месцы, то Татры не ўбачым і заўтра раніцай, а ў нас у плане яшчэ і Дэмманаўскія пячоры.

Ён паслухаўся і больш не прасіў затрымашца, а толькі ўздыхаў: «Маці родная, якая прыгажосць!» У Дэмманаўскіх пячорах, якімі Славакія ганарыцца як адзінымі ў свеце, красамоўны Валодзя страціў мову. Ён толькі глядзеў, круціў галавой і ўздыхаў. Валя таксама ўвесь час падазронна маўчала.

— Даўк як? Падабаецца табе? — спытала я яе, калі мы выйшлі да канатнай дарогі.

— Прыйгажосць незвычайная, — кажа, — толькі страшнавата трохі.

— Страшнавата? — здзівілася я. Аказваецца, яна ніколі не ездзіла канатнай дарогай.

Мы хадзілі па Татрах, узыходзілі на абодва Смокаўцы, на Ломніцу, Шрбске плесо. Мужчыны канатнай дарогай заехалі на Грэбянак, а мы, жанчыны, засталіся ўнізе, бо Валя адмовілася вісেць на арэлях высока над бездзянню. Татры гэтак натхнілі нашых сяброў, што я крыху здзівілася. Я ведала, што на Белай Русі няма гор, толькі пакатыя ўзгоркі, але ж Караткевічы бацьлі Каўказ...

— Каўказ — гэта нешта іншае, — тлумачыў Валодзя. — Ён прыгнятае чалавека сваёй магутнасцю. Татры намнога бліжэй чалавечай натуры.

Мы заехалі ў Левачу, якую Валодзя называў самым прыгожым горадам Славакіі. Ён доўга не мог адарвяць вачэй ад славутых гатычных алтароў, ад алтара майстра Паўла. Яго зацікавілі старадаўнія палацы і камяніцы на вузкіх брукаваных вуліцах.

Толькі праз год, у Мінску, я зразумела, чаму ён быў такі зачараваны. Сталіцу Беларусі, гэты старажытны горад, вайна цалкам знішчыла, ад яго засталося не больш трох маленькіх завулкаў, а таксама пашкоджаны кафедральны сабор. Помнікі былой славы Мінска былі беззвратна загублены. Гэты факт для аўтара некалькіх гістарычных раманаў быў вельмі балочы.

Вандроўка па Славакіі зрабіла на нас незабыўнае ўражанне, мы глядзелі на сваю радзіму вачыма нашых сяброў. Караткевіч пазнаваў кожнае дрэва, кожную расліну, пытаяўся, як яны называюцца па-славацку, ставіў нас часам у няёмкае становішча, бо мы не заўсёды маглі яму адказаць. Мне здавалася, што я ведаю дастаткова многа раслін, асабліва лекавых, але Валодзя, здавалася, ведаў усе, і пры гэтым не толькі беларускія назвы раслін, але рускія і лацінскія.

Быць субяседнікам Валодзі было вельмі цяжка. Яго веданне прыроды, гісторыі, літаратуры, мастацтва і розных галін науки было настолькі рознабаковым і дакладным, што часам мы адчувалі сябе з ім як школьнікі. Мне здаецца, свае недахопы ведаў аб прыродзе я крыху паправіла праз год, калі мы збіralі грыбы на радзіме Якуба Коласа, у Мікалаеўшчыне. Гаспадары бралі баравікі, падбярозавікі, лісічкі, а я тым часам, на іх вялікае здзіўленне, збіralа сіняўкі, дубовікі і радоўкі.

Мяне ўсе ўпарты пераконвалі, што гэта «паганкі», што іх, маўляў, трэба выкінуць, але мне паспрыяў вялікі аўтарытэт Валодзі.

— Гелена мае рацыю, гэта добрыя грыбы, іх можна есці, — сказаў ён і дадаў: — Я іх калісьці ў Сібіры каштаваў!

У час першага прыезду ў Славакію Валодзя часта ўздыхаў: чым вас здзівіць, сябры, чым вас у нас здзівіць?

Мы прыехалі на Белую Русь і знайшлі многае, што нас здзівіла. Прыгожы, сучасны горад Мінск, поўны сонца і зеляніны, утульны, гасцінны дом нашых сяброў — шчырых і сардэчных людзей, цудоўная лясы і шматлікі азёры з чистай празрыстай вадой. На возера Нарач (а яно такое вялікае, што другі бераг бачны ледзь-ледзь) мы прыляцелі «кукурузнікам», маленькім самалётам. Ён ляцеў так нізка, што чайкі заглядвалі да нас у вокны.

У час другога прыезду Караткевіч аў мы, па жаданню Валі, паехалі на Велеград, былы цэнтр Вялікай Маравы, потым хадзілі па Нізкіх Татрах, наведалі Добшынскую лядовую пячору, а Валодзя папрасіў паехаць зноў у Левачу. Яму было цікава, ці гэты горад і другі раз зробіць на яго такое ж уражанне. І прыгожы гатычны горад зачарараваў нашага сябра яшчэ больш, чым у час першай сустрэчы.

Мы яшчэ некалькі разоў сустракаліся з Караткевічамі ў Браціславе, у Мінску, у Гаграх. І верылі, што так будзе і далей. На жаль, сталася іншай. З Мінска прыйшоў ліст, у якім Валодзя паведаміў нам, што Валі, нашай дарагой Валі, ужо няма, а яшчэ праз паўгода мы атрымалі сумную вестку, што няма і Валодзі.

Пераклад са славацкай Віктара Ляшава

Мікалай Гайдук (Беласток, Польшча)

ГІСТАРЫЧНЫЯ ВІЗІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Кніга апавяданняў і аповесцей Уладзіміра Карапткевіча «З вякоў мінулых», што выйшла ў 1990 годзе ў Мінску ў цыкле «Бібліятэка беларускай прозы» і толькі нядаўна трапіла да нас на Беласточчыну, хоць і чытаеца адным глытком, прыкоўвае цалкам усю ўвагу да сябе, але яна зусім не апывае чуллівия рамансы або прыгоды прыстойных сярэдневяковых рыщаў ці сэнтыментальных раскошных паняў і паненак з мінулага стагоддзя.

У Карапткевіч настолькі сумленны пісьменнік, што не дапускае нават і думкі, каб на канве трагічнага мінулага нашага народа плесці плаксівую любоўную меладраму. У яго творах любоў паміж жанчынай і мужчынам займае зусім не першапланавае месца і прытым амаль заўсёды з'яўляеца нешчаслівай.

У аповесці «Сівая легенда» княжаскі патомак Раман Грынка з Ракутовічай здрадзіў свайму класу прыгнятальнікаў і стаў на бок растаптаных магнацкім сваволлем сялян. Сваё каханне ён здабывае неймавернымі душэўнымі і фізічнымі пакутамі — абрубкамі рук абымае сваю жаданую. Яна ж, простая халопка Ірына, з'ядноўваеца са сваім любімым толькі пасля таго, як магілёўскі кат па прысуду вяльможаў пазбаўляе яе зроку. У патрасаючай сваёй сілай мастацкага ўздзейння аповесці — пралога «Паром на бурнай рацэ» да рамана «Нельга забыць» жонка прыкладае ўсе намаганні, рызыкуе ўласным жыццём, каб уратаваць ад смяротнага пакарання свайго мужа-паўстанца. З-за нягодніка-п'яніцы, беларускага шляхціца, капитана царскай арміі Пора-Леановіча яна спазняеца з ратункам для любага чалавека ўсяго на дзесяць мінут. У былога ўдзельніка паўстання 1863 г. на Беларусі, які, шчасліва пазбегнуўшы мураўёўскага гальштука-віселіцы, бясконца блукае па чужой і варожай яму спякотнай Сахары ў навуковай экспедыцыі, наогул не магло быць месца і часу на звычайнае мужчынскае каханне. Усе яго думы і пачуцці накіраваны выключна на любімую сінюю-сінюю Беларусь (апавяданне «Сіняя-сіняя»). А бацькоўская апека, якой ён акружжае асірацелую берберыйскую дзяўчынку, толькі падкрэсліваецы высакароднасць гэтага змагання за вызваленне радзімы. І так амаль ва ўсіх творах, увайшоўшых у зборнік.

Каханне ў іх амаль заўсёды неспакойнае або да таго знявечанае жыццём, што застаеца ўсяго толькі беспрадметным, сімвалічным знакам шчасця, цалкам недаступнага чалавеку. І не магло быць інакш на нашай зняволенай, абясчэншчанай зямлі.

Гэта яшчэ болей паглыбляе змрочнину карціну нашай мінуўшчыны, калі пад іншаземным засіллем, націскам клерыкалізму, зрады пануючых класаў нават самым шляхетным людзям цяжка было ўбачыць нейкія пробліскі лепшай будучыні беларускага народа.

І наперакор усіму гэтаму ў глыбіні душы любімых герояў У. Каараткевіча ўвесь час палымнее замілаванне да любой роднай старонкі, да бацькоўскай мовы, да ўсяго свайго беларускага, і гэты нязгасны пламеньчык жывіць і натхніе іх, з'яўляецца вядучым матывам і апраўданнем іх дзеянняў, усім сэнсам іхняга жыцця. А ўсё гэта паказвае аўтар у надта ж барвовых, сакавітых карцінах, напоўненых рэаліямі з мінульых эпох. Пры гэтым яны скампанаваны надзвычай арыгінальна, па-наватарску, з'яўляюцца адкрыўчым пачынам у беларускай прозе.

Здабудзьце гэтую дзівосную кнігу, і вы надоўга будзеце ў палоне заварожваючых Каараткевічавых гістарычных візій, так, як я заходжуся ўжо колькі часу...

Андрэй Чэмэр (Вільнюс)

МАЕ СУСТРЭЧЫ З КАРАТКЕВІЧАМ

Наші пастаянны ўжо аўтар з Вільні Андрэй Чэмэр на сваім доўгім вяку меў шмат цікавых сустрэч. Сёння ён дзеліцца ўспамінамі аб знаёмстве з Уладзімірам Карапкевічам. Адначасова аўтар прыслалу у рэдакцыю некалькі аўтографаў вялікага беларускага пісьменніка. На жаль, змясціць іх не маём магчымасці. У артыкуле захавана (з нязначнымі праўкамі. — Рэдкал.) мова аўтара.

Калісь, будучы пачынаючым (але перспектывным, паводле слоў Кучара) літаратарам, я, зразумела, шукаў контактаў са здольнымі і адданымі Бацькаўшчыне літаратарамі і дзеячамі. Завязалася цеснае сяброўства з Максімам Танкам, Хведарам Ільяшэвічам; запазнаўся з Піліпам Пестраком, Таўлаем, крыху пазней з Бранеўскай і Бжозам (польскія пісьменнікі) ды іншымі. Нашы сустрэчы былі цікавымі і плённымі. Ужо тады я меў «за плячыма» дзесяткі вершаў і апавяданняў, працаўаў над аповесцю.

Адчуваючы выразна дабрачынны ўплыў падобных сустрэч, я пастараўся ў Мінску спаткацца з Янкам Купалай, Якубам Коласам, Змітраком Бядуллем (яшчэ захаваўся падпісаны мне на памятку яго «Салавей»), Лыньковым, Маўрам ды іншымі, малодшымі, пісьменнікамі. Крыху пазней, пасля вайны і лагернай мартыралогіі, натрапіў на паэтычны зборнік «Матчына душа» і раман «Каласы пад сярпом твайм» Уладзіміра Карапкевіча. Шчырае захапленне ад вершаў і глыбокі раздум ад прозы асталіся незмыываемым следам у маёй душы, Карапкевіч быў сапраўдным «інжынерам душ» людскіх. Інжынерам і вялікага таленту і яшчэ большага сэрца, у якім не «Божая іскра» свяціла, а палаў пажар мастацкай творчасці і патрыятызму. І я не мог стрымацца ад спаткання з гэтым чалавекам.

Аднойчы, будучы ў Мінску, пазваніў да яго і зараз жа атрымаў запросіны. Памятаю, як дзвёры адчыніў сам гаспадар (ён яшчэ не быў жанаты) і ветліва запрасіў у свой рабочы пакой. Пазнаёміўшыся, я азірнуўся. Невялікі, скромна, але з густам абсталяваны пакой, салідная бібліятэка. Селі, пацякла гутарка. Я расказваў пра Навагрудчыну, пра нашае жыццё пры паляках, пра студэнцкія гады.

— А як вы адносіліся да нас — савецкіх людзей, Усходнія Беларусі?

— Вельмі пазытыўна, нават энтузіястычна. Мы лічылі, што ва Усходнія Беларусі дзяржаўная ўлада належыць да рабочых і сялян, што ў партыйным

кіраўніцтве і ва ўсіх установах Рэспублікі, як у гарадах, так і ў сёлах, устаноўлена беларуская мова, будзеца родная культура, пашыраеца родная асвета.

Гаспадар загадкава ўсміхнуўся.

— А прыехаўшы ў Мінск, агледзеўшыся, думкі не змяніліся?

— Шчыра кажучы, многіх сярод нас уразіла дыскрымінацыя беларускай мовы не толькі ў цэнтральных установах, але і ў крамах, транспарце, школах... Нават у доме Янкі Купалы не гавораць па-беларуску! Так, як бы гэта не наша сталіца, а чужы горад.

Смутак на нашых тварах гаварыў аб нашых перажываннях без слоў.

— З вялікай прыемнасцю чытаў я вашу паэзію і прозу. Яны выклікаюць глыбокія перажыванні, пакідаюць моцны след, — прадаўжаў я. — Вам варта было б паглыбляць гісторычныя даследаванні і даць нашым чытачам тое, што далі палякам Крашэўскі і Сянкевіч, а мадз'ярам — М. Іокай. Трэба запаўняць белыя плямы гісторыі так, каб узрушыць сэрцы людзей, вырваць іх з векавога летаргуса, запаліць агонь веры і надзеі.

— Дзякую за добрыя слова. Я зусім з вамі згодзен. І не раз думаў аб tym, што Беларусі не хапае сваіх Загоскіных і Вальтэр Скотаў. Але аднаму запоўніць гэты прабел не пад сілу. Трэба стварыць клуб ці іншае аб'яднанне гісторыкаў і літаратараў, каб супольнымі сіламі рашаць гэтую важнейшую задачу. Зрэшты, сучасныя умовы, бадай, не даюць магчымасці.

Цераз хвіліну мы перайшлі да іншага пытання.

— Як вы заглядаецся на такую праблему, — зноў распачаў я. — Вось Джэк Лондан, Томас Ман, А. К. Талстой, Дюма, Дзікенс і амаль усе выдатныя пісьменнікі свету, апісваючы сваіх сяброў і ворагаў, ніколі не ўжывалі лаянкі, пахабшчыны, паніжаючых чалавечую гонасць эпітэтаў. А наша проза, часам і паэзія пяstryць такімі «кветачкамі», як «гад», «халуй», «фашист», «сволач» а нават яшчэ «прыгажэйшымі». Ці ж сапраўдная мастацкая літаратура можа карыстацца такімі вульгарнымі, нізкапробнымі прыёмамі? Ці гэта дастойныя метад? Ці сапраўды брудная лаянка — гэта прыкмета пралетарскасці літаратуры? Так, як, напрыклад, сядзець у шапцы, зайшоўшы ў госці?

— Думаю, што не. Не трэба забывацца, што кожны народ — гэта заўсёды народ. У кожным (Валодзя падкрэсліў гэтае слова) народзе агромнай большасць складаецца з добрых людзей і дробнай часткі нікчэмных. Акрамя таго, існуюць адвечныя правілы культуры, аб якіх пісьменніку не дазволена забывацца. Хіба ён захоча стаць пасквілянтом, бульварным пісакам. Але гэта ўжо выходзіць па-за рамкі мастацкай літаратуры. Хоць... бываюць у нас і прымусовыя сітуацыі.

— А як вы глядзіце на такую з'яву. У 1813 годзе імператар Аляксандр I, пасля адступлення Напалеона, прыехаў у Вільню. Адбыўся грандыёзны баль. У кульмінальным моманце цар сказаў: «Абвяшчаю маніфест *всепроічения*. З сённяшняга дня ўсім маім быўшым праціўнікам дароўваюцца віны. Калі яны будуць сумленна выконваць закон, то ніхто не мае права іх праследаваць альбо пасяgaць на іх маёmacьць».

Імператар разумеў, што кожны край, кожны народ мае права на сваю палітычную арыентацыю. Напрыклад [...] ¹ частка беларусаў ці палякаў імкнулася да саюзу з Францыяй (або Нямеччынай,) а другая з Маскоўшчынай. Аднак у нас, хоць мінулі ад заканчэння вайны дзесяткі гадоў, усё гучаць крыважэрныя заклікі да помсты [...]. Чым гэта выглумачыць? Можа, тым, што цар быў высока адукаваным, а Джугашвілі — недавучкай [...]? Но ён нават семінары не здолеў закончыць?

Караткевіч уздыхнуў, глубока задумаўся. «Мне цяжка аб гэтых справах судзіць, — загаварыў ён нарэшце. — Я не быў на заходніх тэрыторыях. Ды, прызнацца, не задумваўся над такою праблемаю. Лічу, што пра падобныя пытанні павінны пісаць людзі, якія былі сведкамі ўсіх гэтых падзеяў, жылі на заходніх тэрыторыях. Іх насвятленне было б больш праўдзівым і цікавым».

Гаспадар перарапрасіў і выйшаў паставіць гарбату. А я зацікавіўся яго бібліятэкай, у якой было нямала класікі роднай і замежнай, на некалькіх мовах.

— Бачу, што і вы належыце да вялікай сям'і кніголюбаў, — засмяяўся увайшоўшы, Караткевіч.

— Ёсць такі грэх. У маёй бібліятэцы можна знайсці і «Нашу ніву», «Праlesкі», «Саху», Адама Кіркора ды яшчэ сёе-тое.

Валодзя ўстаў і адчыніў дзверцы ніжніх паліц шафы. Тут май вачам адкрыліся такія багацці, аб якіх нават не снілася. Шэйн, Доўнар-Запольскі, Брайцаў, Пічэта, лепапісы.

— Гэтага я амаль нікому не паказваю, — сказаў ён. — Ведаеце, на жаль, ёсць людзі добрыя, культурныя, але неахайнія маральна. Просяць пазыгчыць, пакарыстацца на кароткі час, а пасля «забываюцца» аддаць гадамі, а то й зусім не вяртаюць. Нямала каштоўных кніг загінула такім чынам.

У цікавай гутарцы праляцелі гадзіны, і я, перарапрасіўшы, пакінуў гасцінага гаспадара.

— Наступным разам прыхапіце свае апавяданні і вершы, — папрасіў на развітанне Караткевіч.

Наступная сустрэча адбылася тады, калі Валодзя (ён, як малодшы, папрасіў сябе так называць) стаў галавой сям'і, ажаніўся. Прабыў я коратка, не хацеў замінаць маладажонам. Пагаварылі пра падзеі на свеце, панурую сітуацыю на Беларусі (ліквідацыя беларускіх газет, патокі бруднай хлусні на беларускую эміграцыю).

Нядоўга пасля гэтага Караткевіч захварэў. Адгукнуліся цяжкасці ў пару дзяцінства, безалаберныя студэнцкія часы. Пэўнага дня, як гром з яснага неба, прыйшла ў Вільню вестка: Уладзімір Караткевіч памёр! Беларусь страціла яшчэ аднаго з самых сумленных і таленавітых сыноў.

¹ Тут і далей пропускі абумоўлены пропускамі ў першапублікацыі. — Рэдкал.

Раман Іванычук (Львоў, Україна)

МОЙ РЭКВІЕМ

У час нашай сустрэчы ў Доме творчасці «Іслач» Раман Іванычук (а ён у «Іслач» прыязджаў ужо другі раз — пісаў новы раман) усцешна расказваў: толькі што прачытаў у «Нёмане» аповесць Уладзіміра Караткевіча «У снягах драмае вясна» і літаральна быў уражаны падабенствам гэтага твора са сваёй ранній аповесцю «Прыпыніся, падарожнік!». Тэма, сюжэтныя хады амаль тыя самыя: студэнцкае жыццё, 1952 г., пярэдадзень смерці Сталіна. Ды і доля падобная абодва творы напаткала: аповесць Караткевіча, напісаная ў 50-я гг., надрукавана толькі сёлета; аповесць жа Іванычука, знятая цэнзурай у 1966 г. з «Жовтня», рыхтуеца да друку зараз...

Я ўспомніў гэта, наб паказаць духоўна-творчую блізкасць У. Караткевіча і вядомага ўкраінскага пісьменніка, лаўрэата Дзяржгаўнай прэміі УССР імя Т. Шаўчэнкі і літаратурнай прэміі імя А. Галаўка, гістарычнага раманіста Рамана Іванавіча Іванычука. Блізкасць, што прывяла да іх знаёмства, а пасля і шырага сяброўства, творчага пабрацімства. Да іх актыўнага ліставання (дарэчы, у «Полымі» мяркуеца апублікаваць лісты Караткевіча да Іванычука), да паездкі аўтара «Каласоў пад сярпом твайм» у Львоў, наведання сябра, знаёмства з выдатнымі мясцінамі і людзьмі гэтага старажытнага ўкраінскага горада.

Ведаючы пра блізкія ўзаемаадносіны Іванычука з Караткевічам, я, прызнаюся, «падбіваў» Рамана Іванавіча на гэтыя ўспаміны, на яго «рэквіем». Ён іх напісаў недзе праз год пасля смерці свайго беларускага сябра, але да гэтага часу нідзе яшчэ не публіковаў. Гэтая публікацыя — першая. Мяркую, яна зацікавіць чытачоў.

Вячаслав Рагойша

Я спазніўся. «Выберися нейк да мяне. Хочаш зімою — здабудзем лыжы і будзем разводзіць вогнішчы. А хочаш — і бліжэй да вясны. Паедзем на мой беларускі Дняпро, будзем лавіць рыбу і спаць на сене». Я адказаў: «Трохі пазней, Валодзя, паспее, яшчэ ж не паміраем».

І не паспей. З магілы глядзіць на мяне валун з такім знаёмым подпісам Уладзіміра, і валун той важкі і неапрацаваны, нечым падобны на самога Караткевіча і не падобны да іншых помнікаў, як і ён не быў падобны ні на кога.

Чаму чалавечас небыццё павінна конча прыгнятаць жывых? Чаму мы так бяздумна паўтараем словаў Джона Дона: «Ад смерці кожнага чалавека

меншаю і я»? А можа, ад смерцяў, заканамерных і непазбежных, чалавецтва не бяднее, а ўзбагачаецца? Што дала свету смерць Бальзака, Талстога, Франка — страту ці набытак? Набытак, бо са смерцю геніяў зніклі іх слабасці, а застаўся толькі найпатрэбны людзям прадукт іхняга мыслення. Ці ж зменшыўся я, даведаўшыся пра смерць слайнага беларускага пісьменніка Уладзіміра Карапекевіча, майго добраага сябра? Ды не — наадварот: я вырас і ўзмужнеў, забіраючы ў яго тое найкаштоўнае, што здолеў ён пакінуць усім нам...

Так я выплескаў свой боль, стоячы ў самоце на Маскоўскіх могілках у Мінску перад магілаю сябра. Суцяшашаў сябе марным філасофстваваннем, якое не магло заглушыць ува мне адчування непапраўнай віны перад ім — за свае кароткія лісты, на якія Валодзя адказваў то барокавымі, то гумарыстычнымі, шчыра-балочымі пасланнямі ў духу лепшага эпісталалярыя мінулага стагоддзя; за тое, што ні разу не прыехаў да яго ў госці, хоць ён запрашаў амаль у кожным лісце; за тое, што заўсёды згадваў ён пра сваё гасціванне ў мяне ў Львове, як пра «адзін з найлепшых і светлых дзён», і, напэўна, хацеў, каб і я нацешыўся яго гасціннасцю; за тое, што палюбіў ён, быццам сваё роднае дзіця, маю Наталлю, любоўна называўшы яе «фулонганка», а я ні разу не спытаў яго пра асабістасць жыццё; за тое, што не раз ён прасіў мяне напісаць нешта і пра гісторыю Беларусі, і я толькі цяпер выконваю яго запавет; і за тое, што па-рышарску ён абараняў мяне перад пагромшчыкамі, а я так мала цікавіўся яго пісьменніцкімі клопатамі, якіх у яго было не менш...

Божа!.. Як лёгка прыйсці да высновы пра найкаштоўны прадукт пісьменніцкай працы, забыўшыся, колькі добра мы засушваем у сабе, шукаючы ў людзях толькі патрэбныя нам каштоўнасці і забываючыся пра іх зямное, звычайнае, чалавечасце. Давайце ж, сябры, прыносіць сваім бліжнім будзённую ўцеху!

Дзеля свайго апраўдання перад светлаю памяццю сябра ўсё ж такі знаходжу важкі аргумент: я шчыра любіў і паважаў Уладзіміра Карапекевіча, якога нельга было аддзяліць ад ягонай творчасці. Да першай і адзінай сустэрэчы, не бачыўшы яго ў вочы і ведаючы толькі па творах і лістах, я лічыўся з Карапекевічам як з настаўнікам, хоць былі мы равеснікамі, не пераставаў вучыцца ў яго майстэрству і пасля асабістага знаёмства; я чытаў і перачытваў «Каласы пад сярпом тваім», «Чазенію», «Дзікае паляванне караля Стаха», з тых твораў пайставаў перада мной добры і мудры чалавек, які бясконца любіць сваю Беларусь, яе гісторыю і глыбока шануе мою Украіну, разумеючы і наш боль і нацыянальны гонар. Для мяне, гістарычнага раманіста, Карапекевіч заўсёды быў узорам майстра, які ўмел валодаў і чэсна распараджаўся гістарычным матэрыялам, не раўнуючы як добры гаспадар набытай у поце чала маёмасцю; пад уплывам Карапекевічавага рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» я напісаў ці не самы ўдалы свой твор «Манускрыпт з вуліцы Рускай», пакарыстаўшыся мастацкімі рэцептамі беларускага пабраціма.

Перачытваю лісты Карапекевіча. «Даўным даўно мы не пісалі адзін адному. Можа, яно і лепей: не адбіраць у іншага час непатрэбнымі

словавывяржэннямі (усё адно лістом не скажаш таго, што можна выка-
заць у бяседзе). Але часам усё ж трэба, хача рады ў гады, нагадаць, што
існуе на свеце друг».

Я любію яго лісты. Можа, таму і не квапіўся да яго на размову, што чакаў
тых шырокіх сакаўных пасланняў, падобных хіба што да лістоў Васіля Стэфа-
ніка... Таму я заклікаю беларускіх выдаўцуў: знайдзіце паперу і выдайце асоб-
ным томам ліставанне Уладзіміра Караткевіча — няхай нашым нашчадкам
засведчана будзе, што ў стэхнізаванай, стэлефанізаванай, змеркантыленай
другой палове XX стагоддзя былі яшчэ пісьменнікі (прыгадаю з гэтай нагоды
і ўкраінца Грыгора Цюционніка), якія ўмелі асэнсоўваць найбудзённыя будні
у бясплатных, бескарысных лістах да сябrou.

Гартаю лісты Караткевіча — і ўсё нешта новае знаходжу ў іх. То падрабяз-
на аналізуе ён прысланы яму новы твор, то дзеліцца сваімі задумамі, то це-
шицца новым пісьменніцкім імем, то абураецца... Не дзеля самапахальбы,
а для характарыстыкі Караткевіча, пісьменніка чеснага і прынцыпавага, са-
праўднага рыцара дружбы, не магу не згадаць яго знішчальнага паслання
аднаму маскоўскаму крытыку-чарнасоценцу, у якім Валодзя, адным з пер-
шых, стаў на абарону майго рамана «Мальвы»...

Іду з могілак да Валодзі на кватэру. Заходжу ў кабінет. Мяне суправаджае
такая падобная да брата Наталля Сямёнаўна Караткевіч, чытаю на яе абліччы
дабрыню Валодзі.

«Вось яго ложак, вы спалі б на ім, калі б прыехалі своечасова... А на гэтай
паліцы яго ўласныя кнігі».

Багата, дужа багата кніг. За сваёй кароткае жыццё Караткевіч паспей напісаць твораў на цэлых дзесяць тамоў — пра боль, подзвігі, культуру, душу
беларускага народа. Ці кожная нацыя мае такога пісьменніка? І таму незразумела,
чаму з дзесяці магчымых тамоў выдаюць толькі восем. Чаму? Няўжо
тыя некалькі тон паперы не акупіцца скарбамі яго слова? Хто не разумее ці
не хоча гэтага зразумець?

«А гэтыя дзіцячыя цацкі — чые?» — «Валодзіны. Ён вельмі любіў дзяцей,
а сваіх не меў».

Няпраўда гэта, меў. Я ведаю, як ён любіў дзяцей. Мая дачка таксама была
яго дзіцём. «Не ўдасца мне пабываць на вяселлі зусім дарослай фулюганкі, —
пісаў Валодзя. — А ты пацалуй жонку і няхай яна цябе пацалуе. У падзяку,
што ўзнялі вы добрае дзіця, паставілі на свае ногі і пусцілі самастойна ў гэты
цудоўна багаты і шматфарбны свет».

На акне кабінега даспіваюць лімоны. Сапраўдныя лімоны ў Беларусі?
«Ён іх садзіў, прышчэпліваў. Гэтыя, што пажаўцелі ўжо, зацвілі яшчэ пры яго
жыцці». Наталля Сямёнаўна дорыць мне чаранок з Валодзінага лімона. Можа,
прыжывецца, і выспее ў мяне на акне пругкі плод...

Знаходжу на стэлажах падараваныя Караткевічу свае кнігі. Перачытаю
аўтографы: «Шаноўнаму Уладзіміру Караткевічу на знаёмства», «Дарагому
другу Валодзю...», «Старому чарапініку...», «Непапраўнаму рамантыку...»

І ўрэшце — на апошняй маёй кніжцы: «Гордасці беларускай літаратуры і маёй гордасці — таксама». Нібы адчуваў, што гэтыя слова пара яму сказаць, бо ён іх поўнасцю заслужыў.

... Няхай не прыгнятае і не збядняе нас чалавече небыццё. Няхай узбага-
чае. Але балець — павінна.

Пераклад з украінскай Вячаслава Рагойши

KAMUNIKAT.org